

A/430

A GÖMBÖS KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA

Lipták Dorottya

I. KÜL- ÉS BELPOLITIKAI HELYZET A GÖMBÖS KORMÁNY MEGALAKULÁSA IDEJÉN.

1932.október 1-én Gömbös Gyula került a miniszterelnöki székbe. A politikai vezetőréteg és az állami bürokrácia szélsőjobboldali csoportja eme a belpolitikában totális, nyílt fasiszta diktatúrára törő vezérének négy rövid esztendő is elegendő volt ahhoz, hogy Magyarországot a külpolitikában végleg elindítsa azon az úton, amely egyenesen ahhoz vezetett, hogy az ország a fasiszta hatalmak oldalán lépjen be a második világháborúba.

Gömbös Gyula miniszterelnöki kinevezése olyan időpontban következett be, amikor a világgazdasági válság kiteljesedése az európai politikában jelentős módosulásokat idézett elő. A világgazdasági válság még élesebb formában felszínre hozta a Versailles-i békerendszer kezdettől meglévő ellentmondásait, amely a háboruban vesztes hatalmak részéről az európai status quo szétválására, a győztes államok részéről pedig a fennálló helyzet további megmerevítésére irányuló mind intenzívebb törekvésekben nyilvánult meg. A világgazdasági válság meghaladására irányuló integrációs és autarchikus törekvések párharcából, 1932.második felében úgy tűnt, az előbbi megoldási módok kerülnek előtérbe.

Nagy-Britannia elsősorban a birodalom gazdasági talpraállítással volt elfoglalva, valamint a japánok távolkeleti hódításai kötötték le figyelmét. Birodalmi érdekeit szem előtt tartva, az európai politikában elfoglalt aktív szerepét fokozatosan csökkentette és a "jóindulatu semlegesség" álláspontjára helyezkedett. Ebből következőleg Anglia magatartása már ekkor sejtetni engedte, hogy az elkövetkezendő években nem fog olyan heves ellenállást tanúsítani

az európai rend megváltoztatására irányuló kísérletekkel szemben, mint eddig.

Ez egyben azt is jelentette, hogy mindinkább Franciaországra nehezedett a versaillesi békerendszer fenn-tartásának sulya. Franciaország integrációs kísérletek útján próbálta megerősíteni nagyhatalmi sulyát, és az európai konstelláció szempontjából kulcspozíciót betöltő Duna-medence országaiban növelni befolyását. Erre átmenetileg azért nyílt lehetősége, mert a pénzügyi világválság nem érintette olyan mértékben, mint Európa többi nagyhatalmát. Ezt kihasználva hirdette meg 1930-ban Briand külügyminiszter páneurópai tervét, mely politikai téren az Európa feletti francia irányítás kiszélesítését, gazdasági téren széleskörű piaci együttműködést tűzött ki célul. Európa francia elképzelés szerinti újjárendezése sem Angliának, sem Németországnak nem volt kedvére való, nem említve Franciaország kis szövetségeseit, akiknek, Csehszlovákia kivételével, Franciaország csökkenő hatalmi sulyánál és gazdasági potenciáljánál fogva, már nem jelentett olyan bázist, hogy az elgondolásra minden ellenvetés nélkül áldásukat adták volna. Amint a gazdasági válság 1932-ben Franciaországot is utolérte, világossá vált, hogy az a Duna-medence francia irányítás alatt történő megszervezésére kínálgató kedvező alkalmat nem tudta kihasználni. Egyre kevésbé volt képes ezt a célkitűzését a térségben megvalósítani, melyet az is jelzett, hogy 1932. folyamán a Tardieu-féle elképzelést a nagyhatalmak elvetették, és az is, hogy jelentkeztek a kis-antant államok a francia politikával ellentétes - elsősorban gazdasági megfontolásokból - önállósulási törekvéseinek első tünetei. Szomszédja, az egyre erősödőben lévő Németország léte, mind fenyegetőbbé vált számára.

Európa más államaiban a válság leküzdésére autarchikus megoldások kerültek előtérbe. 1932. őszétől a német belpolitikában is a változás jelei észlelhetők. Bár a Nemzeti

Szocialista Párt még a hatalom sáncain kívül volt, a nácik aktivizálódása már befolyást gyakorolt a kormány bel- és külpolitikájára, mely az őket nemsokára uralomra segítő konzervatív tőkés-junker csoport hallgatólagos egyetértésével történt. A pár hónap múlva bekövetkező diktatórikus fordulat és az azt kiegészítő agresszív külpolitikai célkitűzések előrevetítették árnyékukat.

A válság következtében Ausztriában is politikai erjedés következett be. Dollfuss kormányalakítása kétségtelenül jobboldali fordulatot jelzett. Kerekes Lajos megállapítása szerint, Dollfuss már 1932.őszén arra az utra lépett, amely 1934.februárjában a polgári demokrácia vérbefojtására vezetett.

Az olasz fasizmus, mely belpolitikai téren megszilárdította pozícióit, elérkezettnek látta az időt, hogy a külpolitikában is aktív utra lépjen. Célja, mint háborúban győztes államnak, az európai politikában nagyhatalmi rangjának megfelelő szereplés. Ezen törekvései elsősorban a francia politika célkitűzéseit kerestették és az érdeklentétek európai színtere a Duna-medence volt.

A nemzetközi politikában észlelhető módosulási folyamatba szervesen illeszkedik be Gömbös Gyula kormányba kerülése. Gömbös miniszterelnöki kinevezését befolyásoló belpolitikai tényezőket szemügyre véve két egymást feltételező és erősítő mozzanatot kell kiemelnünk. Mindkettő egy közös nevezőre, a Magyarországon is mind erőteljesebben ható világgazdasági válságra vezethető vissza.

A válság következtében felszínre kerültek a társadalom alapvető ellentmondásai, az életkörülményekben bekövetkezett rosszabbodás a tömegek elégedetlenségének növekedését idézte elő.¹ Az uralkodó osztály felismerve, hogy osztálypozícióit veszély fenyegeti, egységesen úgy vélte,

hogy helyzetének megvédéséhez és az államhatalom megszilárdításához "erős kéz" politikájára van szüksége. Fő feladatának a tömegek mozgásának megtörését tekintette. A tőkés-nagybirtokos osztály fenyegetve érezte osztályuralmát, melyet az államhatalmon keresztül gyakorolt és a veszélyt felnagyítva, nem habozott a szélsőséges, terrorisztikus eszközöket alkalmazó Gömbös Gyulát hatalomra segíteni.

Ezzel egyidejűleg és szoros összefüggésben a válság polarizálta az uralkodó osztály erőit, nagyarányú átcsoportosulásokra, pártok átszerveződésére került sor,² mely a hatalmi pozíciók újbóli elosztását célozta. A politikai élet szinpadán észlelhető jelentős mozgás Bethlen miniszterelnök lemondásával kezdődött és a Károlyi kormány megbuktatásával zárult le.³ Ennek a politikai mozgásnak egyik jelentős tényezője volt a Gömbös körül tömörülő fajvédők újbóli szervezkedése. Az ellenforradalmi rendszer kialakulásakor fontos szerepet játszott dzsentrí-katonatiszti elemekből, vezető államhivatalnokokból álló csoportosulás, - melyet Gömbös mellett olyan nevek "fémjelezték", mint Kozma Miklós, Mecsér András, Marton Béla, Eckhardt Tibor - 1931. őszén érkezettnek látta az időt arra, hogy a hatalomból ismét nagyobb teret nyerjen.⁴ E szervezkedésnek, - melynek gyökerei az 1920-as évek végéig nyulnak vissza - fontos állomása volt Gömbös visszatérése a kormánypártba, illetve 1929-ben honvédelmi miniszterré történő kinevezése. Mindez lehetővé tette a fajvédő csoport számára, hogy a kormány a kormánypárt soraiban megkezdje az ún. belülről bomlasztás taktikájának alkalmazását. Ennek a taktikának lényege az volt, hogy egyaránt támaszkodni kívántak a cél elérése érdekében Horthy, illetve Bethlen személyére. Ezzel egyidejűleg pedig a Horthy és Bethlen közti ellentét elmélyítésére törekedtek.⁵ Az előzőekben vázoltakat támasztja alá Gömbösnek az 1931. február 20 - március 31 között rendezett katonatanácson tanúsított magatartása, és az Egységes Párt agrár-csoportjának 1932-ben benyújtott programkövetelése.⁶

A taktika sikeresnek bizonyult. Míg azonban 1928-1929. táján, Gömbös kormánypártba való visszakerülése idején Bethlen számítása, hogy Gömböst könnyen irányítani és ellenőrizni tudja az adott belpolitikai helyzetben, helyesnek bizonyult, addig 1932. őszén Bethlen elképzelése már nem vált teljes mértékben be.

Gömböst ugyan Bethlen ajánlotta Horthynak a miniszterelnöki székbe, de továbbra is úgy vélte, hogy a mint alkalmas időpont mutatkozik, a közvetett irányítást felváltja a közvetlen vezetéssel, és maga áll az új kormány élére.

Gömbös miniszterelnökké történő kinevezéséhez nem kis mértékben hozzájárult Horthy állásfoglalása is. Bár Horthy emlékirataiban úgy említi, mintha más politikusok unszolására, és egy hirtelen kialakult szituáció nyomán nevezte volna ki Gömböst, az Antal István emlékirataiban foglaltak ellentmondanak ennek.⁷ Gömbös szeptember elején adta át Horthynak programtervezetét, melyből világosan kitűnik, hogy Horthy - az egyre erősödő tömegmozgalmak hatására - már előzetesen is komolyan számolt Gömbös személyével, ő maga is hajlott a "rendcsinálására".

A Gömbös kormány kétségkívül az uralkodó osztály nagytőkés- agrár körei és az állami bürokrácia, valamint a fajvédő csoport közötti kompromisszumként jött létre. Gömbösnek még alkalmazkodnia kellett Bethlen kormányzati elképzeléseihez, nem gondolhatott a totális diktatura bevezetésére. Személye viszont az uralkodó osztályok és a politikai vezető réteg egésze számára jelentett garanciát arra, hogy a forradalmi megmozdulások ellen hatékony védelmezőre lel.⁸

1932. őszén még nem volt bizonyos, hogy e kompromisszum létrejöttéért a Bethlen mögött álló arisztokrata-

földbirtokos-financisták csoport, vagy a Gömbös vezette uri középosztályt és az állami hivatalnokréteget reprezentáló szélsőjobboldali csoportosulás fizet-e nagyobb árat. Bethlen és Gömbös a hatalmi pozícióharcban egyaránt saját csoportjuk térhódítását remélték, és a jövőre optimizmussal tekintettek.

A válság meghaladására irányuló - európaszerte észlelt - kísérletek azonban már 1932.ősze táján sejtetni engedték, hogy az idő mind nemzetközi mértékben, mind hazai területen a belpolitikában radikális megoldásokat, külpolitikában pedig az agresszivitást részesítő erők térnyerésének fog kedvezni.

II. GÖMBÖS KÜLPOLITIKAI KONCEPCIÓJA A

A BETHLENI IRÁNYVONAL FOLYTATÓJA ?

Gömbös Gyula külpolitikai elképzeléseit, mint miniszterelnök, először az Egységes Párt ülésén, a kormánynak a parlamentben történő bemutatkozásakor, valamint az 1932.október 26-án megjelent Nemzeti Munkatervben ismertette. A programban felvázolt belpolitikai célkitűzéseinek egyenértékű megfelelője volt külpolitika-céljáról vallott nézete. Belpolitikában a nyílt fasiszta diktatura kiépítését tűzte maga elé, melyet agresszív külpolitikával kívánt kiegészíteni.

A nemzeti öncéluság elérése érdekében külpolitikájának tengelyébe a történelmi Magyarország visszaállítását állította és kijelentette, hogy a magyar nemzet geopolitikai helyzete és történelmi múltja alapján jogot formál a Dunamedencében vezető szerep betöltésére. A baj gyökere az állapította meg Gömbös - az igazságtalan békerendszerben rejlik, melyet csak revíziós politika orvosolhat. Meg kell jegyeznünk,

hogy a békés revízió gondolata 1927-től eléggé nyíltan a Bethlen kormány célkitűzései között is szerepelt, de a revízió fogalmának agresszív külpolitikával való összekapcsolása Gömbös nevéhez fűződik. Gömbös az "ezeréves Magyarország határai" koncepció megvalósíthatása dolgában az egyenesvonalu orientálódást képviselte és ennek érdekében nyílt, erőszakos eszközök alkalmazásától sem riadt vissza.

Tekintettel a nemzetközi és hazai közvéleményre, Gömbös bemutatkozó beszédeiben igyekezett igen mérsékletesen fogalmazni. Mind a nagyhatalmakkal, mind a szomszéd államokkal szemben a jó viszony kiépítését, illetve ápolását hangsúlyozta. Első benyomásra kellemesnek tűnő frázisok mögött azonban, minden kétséget kizárólag, kidomborodik külpolitikájának valódi, agresszív jellege.

A célkitűzések megvalósítása érdekében mindennek előtt az Olaszországhoz fűződő baráti viszony további elmélyítését, valamint Németországgal és Ausztriával fennálló jó kapcsolat még intenzívebbé tételét emelte ki. Anglia, Franciaország és a Közép-kelet-európai kis államokkal szemben gyakorolt magyar politika fő feladatát abban jelölte meg: tudatosítani kell ezen országok kormányaiban, hogy Magyarországot a Duna-térségben az eddigieknél nagyobb súly illeti meg. Együttal felhívta a figyelmet a világot és benne Magyarországot fenyegető legnagyobb veszélyre, a "szovjet eszme" terjedésére, folytatva és megerősítve ezáltal a magyar külpolitikában 1919 óta legkövetkezetesebben képviselt szovjet irányvonalat.⁹

Mielőtt a Gömbös kormány aktív külpolitikai tevékenységének első hónapjait szemügyre vennénk, úgy véljük nem érdektelen, ha kitérünk Gömbös fajvédő, ellenzéki képviselő korszakában vallott elképzeléseire. Annál is inkább tesszük ezt, mert akkor megszületett gondolatait, vagy azoknak

magja, Gömbös négy éves miniszterelnöki működésének gyakorlati tetteiben sorra fellelhetők.^{10.}

Gömbös, 1921. januárjában a Szózatban közzétett cikksorozatában cselekvő politikát hirdetett meg, átgondolt tervek alapján. Mussolini Olaszországára hivatkozva ennek feltételét először a belső egység megteremtésében és a nép külpolitika iránti fogékonyságra nevelésében látta. Irásaiban kifejtette, hogy a dinamikus külpolitika érdekében a külügyi apparátust demokratizálni kell, a származási arisztokráciát, "az értékek arisztokráciájának" kell felváltania.^{11.} Mindez a nagy cél megvalósítása, a történelmi integer Magyarország visszaállítása érdekében történjék.

A "nemzeti öncéluság" elvét, a "szabad kéz politikáját" hangoztatja, ugyanakkor félre nem érthetően megjelölte a magyar külpolitika útját.^{12.} "Ugy látom, hogy az európai politikának a tengelye Berlinbe Rómán át fog vezetni. A német és olasz tengely kiegyenlítése után, azt hiszem ezen politikai tengely körül fognak csoportosulni a nemzetek a közel jövőben."^{13.} Ameddig a külpolitikai helyzet nem világos, Magyarországnak várnia kell, szögezte le.

A várakozás azonban nem tartott soká, mert 1927. április 5-én Bethlen és Mussolini aláírták a béke és örök barátságról szóló szerződést. Ezáltal Magyarország ki lépett külpolitikai elszigeteltségéből.^{14.}

Ha az ezt követő időszakban összevetjük Bethlen külpolitikai elképzeléseit és az azt realizáló gyakorlati politikát Gömbös elgondolásaival, szinte a nézetek teljes azonosságának lehetünk tanui. Bethlen úgy érezte, hogy az olasz-magyar szerződés megnyitja a lehetőséget Magyarország számára, hogy idővel vezető szerepet töltsön be a Dunamedencében, mivel geográfiai helyzete mindenképp predesztinálja erre.^{15.}

Bethlen és Gömbös nézetei találkoztak a tekintetben is, hogy e célt a német-olasz kapcsolatok - magyar közvetítéssel történő - jobbátétele révén lehet elérni és egyetértettek az evvel szoros összefüggésben lévő Anschluss-kérdés megítélésében is. Bethlen már 1927-es római látogatásakor kifejtette, hogy "az Anschluss akár akarjuk, akár nem, meg lesz és ezért Magyarország nem tesz és nem is tehet ellene semmi." ¹⁶. Addig is azonban, míg az Anschluss -kérdés aktuálissá válik, Bethlen Mussolinivel egyetértésben szükségesnek látta Ausztriában a Heimwehr támogatásával és közreműködésével végbemenő jobboldali fordulat elősegítését. Ezáltal elejét kívánták venni annak, hogy Ausztria a jövőben Franciaország, illetve Csehszlovákia felé kacsintgasson. ¹⁷.

Gömbös szinte ezzel egyidőben, 1928.márciusában fejti ki a saját Berlin-Róma tengely koncepcióját. "A magyar külpolitika és a Brenner-kérdés" címen írt rövid tanulmányában annak a meggyőződésének adott hangot, hogy e két nagyhatalomnak meg kell találnia a politikai kibontakozás lehetőségét. A két főváros támpontja lehet egy olyan tengelynek, mely a jövőben az európai politika bázisát képezheti, és ehhez mi is igazodhatunk. A Brenner-kérdés véleménye szerint nem képezhet akadályt Németország és Olaszország közti együttműködés kiépítésében. Ha megtörténik Ausztria csatlakozása a nagy német birodalomhoz, és ha a fasiszta Olaszország is megtalálja terjeszkedési pozícióit az Adria és a Földközi tenger mentén, akkor elérkezett Magyarország számára is a döntő pillanat, hogy külpolitikai orientációját végleg tisztázza. Ekkor Magyarország figyelmét a Duna-medencei vezető szerep elérésére, valamint a Balkán és a Fekete tenger felé fogja összpontosítani. ¹⁸.

Bethlen már 1927.decemberében Genfben megtette az első közvetítő lépéseket, Stresemann azonban nem mutatott tulzott érdeklődést az Olaszországhoz való közlédés

íránt, nehogy a Németország számára akkor igen fontos francia-német jóviszonyt ezáltal veszélyeztesse. Hasonló megfontolásból talált elutasításra Bethlen újabb közvetítési kísérlet-e 1930.novemberében.^{19.}

Bár a német-olasz közvetítési kísérletek ekkor még nem biztattak eredménnyel, a Bethlen és Gömbös által eltervezett politikai tömörülés körvonalai lassan kibontakozásnak indultak. Ennek egyik fontos láncszeme volt 1930.februárjában az olasz-osztrák döntőbíróági egyezmény, júliusban az osztrák-magyar barátsági szerződés megkötése.^{20.}

Nemes Dezső, a Bethlen kormány külpolitikájának mérlegét megvonva, összegzi azokat a kérdéseket, melyek megoldását Bethlen utódjára hagyta. Az elkövetkezendő kormányokra várt az olasz-osztrák-magyar politikai blokk megteremtése, a német-olasz viszony javításában való eredményes közvetítés kimunkálása, a kisant-ant fellazításának elősegítése, és a szovjet ellenes külpolitikai vonal továbbvitele.^{21.}

Bár a Károlyi kormány a gazdasági világválság kényszerítő körülményeinek hatására valamelyest eltért ettől a külpolitikai irányvonalától, Magyarország ekkori külpolitikájával foglalkozó valamennyi kutató hangsúlyozza, hogy az átmeneti francia orientációban taktikai megfontolások játszottak szerepet.^{22.} Alátámasztja megállapításunkat az a tény, hogy a külpolitika irányítása a Károlyi kormány idején is lényegében Bethlen kezében maradt, aki 1932.februárban az un.Brocchi féle olasz-osztrák-magyar kereskedelmi egyezményt megkötötte, ugyanakkor a középeurópai gazdasági élet szanálására irányuló Tardieu tervet elvetette.^{23.}

Mindez továbbra is a bethleni külpolitika továbbélését jelentette és az 1932.októberében kormányra került Gömbös készségesnek mutatkozott a bethleni irányvonal töretlen továbbvitelére és majdan annak újabb elemekkel történő kiszélesítésére. Gömbös hatalomrajutása utáni időkben lényegében elképzeléseiben folytatta a bethleni külpolitikát, ha módszereiben eltérő megoldásokhoz folyamodott is. Mindezt természetesen nem elsősorban Gömbös és Bethlen külpolitikai koncepciójának azonossága, Gömbös szubjektív nézetei, hanem a gazdasági válság következtében a belpolitikára fokozottabban kiható nemzetközi erőviszonyok szabták meg.

III. A GÖMBÖS KORMÁNY KÜLPOLITIKAI PROGRAMJÁNAK
HAZAI ÉS NEMZETKÖZI FOGADTATÁSA ÉS A KORMÁNY
MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ HÓNAPJAI
/Gömbös 1932.októberi római látogatása/

A világgazdasági válságból a világháboruban vesztes államok - köztük Magyarország is - agresszív fegyverkezést hirdető és így konjunkturát indikáló politikával igyekeztek kilábolni. Ez az érintett országokban feszült belpolitikai légkört idézett elő. E tényt szem előtt tartva a magyar uralkodó osztály egésze arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kormány pozícióját a megalakulást követő időben bírálatával egyelőre nem gyengíti. Vonatkozott ez a kormány külpolitikai irányvonalára is, melynek ismeretésekor az ellenzéki képviselők zöme lényegében egyetértett Gömbös elképzeléseivel. Helyeselték a nemzeti öncélúság politikájának meghirdetését, a revízió kormányprogramra tüzését.^{24.}

Valamennyien feszült várakozással és reménnyel tekintettek azonban az új kormány külpolitikai tettei elé. Gömbös, tőle telhetően mindent megtett, hogy ennek a várakozásnak megfeleljen. Első ténykedése az volt, hogy ki-nevezése után három nappal üzenetet küldött Mussolininek. Ebben leszögezte, hogy "az új magyar kormány teljes egészében magáévá teszi az annak idején Bethlen gróf által megállapított külpolitikai irányvonalat, melynek bázisa a magyar-olasz barátsági szerződés." Hangsúlyozta együttműködési készségét Olaszországgal az osztrák kérdés megoldásában, és azonosította magát Bethlen nézetével a német kérdést illetően. Külön utalt a német jobboldalhoz fűződő tradicionális kapcsolatokra, különös tekintettel a sajátjára. Reményét fejezte ki, "hogy ha Róma és Berlin, illetve Budapest és Bécs egy erősebb konszernt alkothatnának, annak jelentős szerepe juthatna Európa politikai életében." Továbbá Mussolini segítségét kérte Magyarország újrafelfegyverzésében és agrártermékei elhelyezésében.²⁵

Mussolini az üzenet átvétele után Hóry római magyar követnek kijelentette, Gömbössel egyetértésben ő is úgy ítéli meg: "az osztrák kérdés Olaszország és Magyarország közös törekvései szempontjából elsőrendű fontosságú." Hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonított a délszláv bomlási folyamat figyelemmel kísérésének. Kilátásba helyezte a magyar egyenjogúsági törekvések támogatását és gazdasági gondjaink enyhítését. Mindenképp szükségesnek látta, hogy a két ország politikájának konkrétabb tartalmat adjon, megállapítsa a közös célt és eszközt a Duna-menti együttműködés érdekében.²⁶

Ennek jegyében került sor Gömbös első római látogatására. Gömbös, Bécsben megszakította utját és 1932. november 7-én Dollfussal tárgyalt. Dollfuss külpolitikai nehézségekre hivatkozva nem tartotta megvalósíthatónak az

osztrák-olasz-magyar vámunió tervét. Ellenben szükségesnek vélte a fokozottabb olasz-osztrák-magyar politikai együttműködést, mely Magyarországnak támaszt jelentene a náci nyomással szemben.^{27.}

Mussolini és Gömbös találkozásán a magyar miniszterelnök nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy Mussolini bizalmát az új magyar kormány és személye iránt megnyerje és a Ducében azt a meggőződést erősítse, hogy Magyarországra a jövőben is, mint stabil partnerre számíthat.^{28.}

A megbeszélések egyik kardinális kérdése a Róma-Bécs-Budapest politikai vonal kiépítése volt. Egyetértettek abban, hogy elsőrendű feladat Heimwehr közreműködéssel Dollfuss pozíciójának megerősítése, az osztrák belpolitikában jobboldali fordulat elősegítése. Mig azonban Gömbös - akárcsak Bethlen 1927-ben - éreztette, hogy meggőződése szerint az Anschlusst nem tudjuk és végső soron nem is nagyon akarjuk megakadályozni, addig Mussolini a helyzetet komolyabban ítélte meg. Mussolini, Hitler közelgő hatalomra kerülését figyelembe véve súlyosabbnak látta Ausztria jövőjét és ennek következtében veszélyeztetve érezte Olaszország dunamenti pozícióját. Gömbös, azonban még annyira sem fontolta meg annak a következményei, ha a náci Németország Magyarország nyugati szomszédjává válna.

Gazdasági kérdésekre rátérve, Mussolini, olasz-osztrák-magyar vámunió létrehozását szorgalmazta. Gömbös bécsi benyomásairól informálta Mussolinit, tudniillik, hogy az osztrákok huzódoznak, de ő /már-mint Gömbös/ kedvező irányba próbálta befolyásolni az osztrák felet. Valójában a magyar kormány is úgy ítélte meg, hogy a vámunió gyakorlati végrehajtása - figyelembe véve az akkori közép-európai politikai és gazdasági helyzetet - nehezen képzelhető el. Ennek ellenére taktikai megfontolásból arra az

álláspontra helyezkedett, hogy mégis pártolja, mert ez kiküszöbölheti számunkra egy esetleges olasz-jugoszláv vámunió veszélyét. Megállapodás született, hogy a három ország kormánya a jövőben igyekezzék a vámunió létrehozására olyan megoldási formát keresni, mely egyik ország politikai érdekeit sem sérti. Addig is, míg a vámunió létrejön, Gömbös, Olaszország és Magyarország között fokozottabb együttműködést javasolt. A két fél kölcsönös kereskedelmi kedvezmény nyújtását helyezte kilátásba.

Mussolini készségesnek mutatkozott a fentiekkel összefüggésben a Heimwehr és a magyar hadsereg felfegyverzésének elősegítésében is. Kijelentette, állja Bethlennek 1928. tavaszán tett ígéretét, és Olaszország gazdasági helyzetének javulásával 300 millió pengő kölcsönt fog e célra folyósítani és egyéb uton is támogatja hadseregünk korszerűsítését. Egyetértettek - a kisantant elleni fellázítási taktika jegyében - a horvát szeparatista mozgalom, és a Bulgáriában működő macedon terrorista mozgalom támogatásában is. November 11-én a hivatalos tárgyalásokról kiadott közös közlemény a nézetek azonosságáról és a kapcsolatok tovább-fejlesztéséről szóló szándékról számol be.^{29.}

Gömbös hazatérte után informálta Dollfust a Rómában folyó tárgyalásokról. A részletesebb eszmecserére Dollfuss november 20-i látogatásakor került sor, amikor is Gömbös megerősítette Olaszország és Magyarország készségét Dollfuss és a Heimwehr közötti együttműködés elősegítésére, és megbeszéltek a vámuniós terv előkészítését.^{30.}

Gömbös római látogatása az olasz orientáció megerősítésének fontos állomása volt, mely a hazai politikai közvélemény és a külföld figyelmét is egyaránt felkeltette. Az olasz és magyar sajtó egyaránt a lelkesedés hangján számol be a találkozóról. Az olasz sajtóviasszhang középpontjára

ban a magyar revízió kérdése állott, az olasz lapok hangsúlyozták, ennek békés úton történő megvalósításában Magyarország számíthat Olaszország támogatására.^{31.}

A magyar külpolitikai vezetés viszont úgy találta helyesnek, ha a látogatás gazdasági jellegét domborítja ki. Ez kettős célt szolgált. Egyrészt elejét kívánták venni annak, hogy a nemzetközi közvélemény a magyar kormányt tulzott és egyoldalú olasz barátság vádjával illesse. Ilyen értelemben tájékoztatta a magyar Külügyminisztérium Gömbös római utjáról szinte valamennyi külképviselőt. A magyar kormány elsősorban a német külügyi vezetők "érzékenységére" volt tekintettel, mikor a tárgyalások gazdasági jellegét hangsúlyozta, egyben súlyos gazdasági helyzetünkre és piaci nehézségeinkre hivatkozva, közvetett módon kívánt a német elzárkózási törekvések feloldása érdekében hatni.^{32.} Másrészt Gömbös, a gazdasági megállapodásra való törekvés hangoztatásával a hazai közvéleményt kívánta kedvező irányba befolyásolni és ezáltal a kormány belső helyzetét igyekezett megerősíteni. Ebben a szellemben számolt be Gömbös utjának eredményéről a Képviselőház Külügyi Bizottsága előtt, melyet a képviselők egyetértéssel vettek tudomásul.^{33.}

IV. MAGYARORSZÁG NEMZETKÖZI POLITIKAI BOTRÁNY RÉSZESE - HITLER HATALOMRAJUTÁSÁNAK HATÁSA AZ EURÓPAI POLITIKÁRA - 1933. ELSŐ HÓNAPJAIBAN

Az 1932-es esztendő a nemzetközi politikai életben igen aktív évnak számított. Különösen érvényes ez a magyar külpolitika szempontjából, hiszen Gömbös miniszterelnök római, illetve bécsi látogatásai során megtette az első

lépéseket a középeurópai status quo szétrobbantása érdekében. Az olasz-osztrák-magyar politikai szövetség körvonalai már kibontakozóban voltak és ez felkeltette Franciaország és a Duna-medence országainak érdeklődését és aggódo figyelmét Magyarország iránt.

Az olasz-osztrák-magyar politikai-katonai blokk kiépítése jegyében és Magyarország felfegyverzésének elősegítése érdekében Olaszország a versaillesi békerendszer katonai rendelkezéseit megszegve, 1933.januárjának első napjaiban titkon fegyverszállítmányt indított utnak Ausztrián keresztül Magyarországra. Az ügy kitudódott és nemzetközi politikai botrányt kavart. Ez az incidens hirtenbergi fegyverszállítási botrány néven nevezetes.³⁴

Bár a fegyvercsempészség még akkor lelepleződött, mielőtt a fegyverek kijavítva Magyarországra eljutottak volna, a magyar kormány bűnrészessége mindenki előtt ismeretes volt. A magyar kormány, - hogy a számára rendkívül kellemetlen helyzetből kievickéljen - az osztrák, illetve az olasz kormányhoz fordult hathatós segítségért. Gömbös abból a megfontolásból kiindulva, hogy a botrány még Hirtenbergben kipattant, tehát a fegyverek végső uticélja - mármint Magyarország - nem egyértelmű, valamint Olaszország és Ausztria felelőssége kétséget kizárólag bebizonyosodott, igyekezett Mussolinit és Dollfusszt rávenni, hogy Magyarország bűnrészességét eltussolják.³⁵

Mussolini és Dollfuss is ezt a megoldást vélte legelfogadhatóbbnak, és Dollfuss ilyen értelemben tájékoztatta az érdeklődő bécsi francia és angol nagykövetet.³⁶ Míg azonban Franciaország és Anglia /főként az utóbbi/ behatóan, de udvariasan érdeklődött az ügy részletei iránt, a kisantant országaiban elemi felháborodás tört ki. A kisantant sajtója teljes tüzzel támadást indított az érintett országok, elsősorban Magyarország ellen,

ezzel kissé eltulozta az ügy méreteit és jelentőségét. Éreztek a Gömbös kormány revíziós politikája által őket érintő veszélyt. Ennek igazolását látták ezen akcióban is és ezt kellő sullyal tudatni kívánták az egész nemzetközi politikai világgal. A kisantant vezetősége ezért úgy határozott, hogy a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé viszi az ügyet. A kisantantot végül is a nagyhatalmak állásfoglalása birta jobb belátásra. Döntőnek - mint az elkövetkezendő időben annyiszor - Anglia magatartása bizonyult. Anglia a kibontakozóban lévő négyhatalmi paktumterv jegyében közleledést mutatott Olaszország irányában, hajlott az engedékenységre. Sir John Simon külügyminiszter és Grandi londoni olasz nagykövet közt megállapodás jött létre az ügy vékés elintézésére.

Az ügyben való részességgel a Gömbös kormány mindenesetre "elérte" azt, hogy a nemzetközi közvélemény szemében megbízhatósága kétes értékűvé váljon és a kormány működésének megkezdésekor Franciaország részéről kísérő esetleges szimpátia, valamint a kisantant-országok részéről megnyilvánuló érdeklődés a visszájára forduljon.³⁷ Mindez figyelmeztető kellett volna, hogy legyen az elkövetkezendő időkre.

Nem hatott kedvezően Magyarország és a szomszéd államok egymásratalálásában 1933. január 30-án Hitler kancellárrá történő kinevezése sem. Hitler hatalomra jutásának ténye 1933. első hónapjaiban nem nagyon renditette meg a világot. Ennek oka elsősorban ott keresendő, hogy a nagyhatalmak nem számoltak kellően a náci rendszer bel- és külpolitikában egyaránt totalitásra törekvő igényével. Ugy vélték, Németország fokozatosan elfoglalja majd az európai politikában az őt megillető helyet, s a négy nagyhatalom közösen elkormányozhatja Európát. Anglia folytatta eddigi megbékélő politikáját. Franciaországon azonban

némi nyugtalanság lett urrá. Ezért gyorsítani kívánta 1932. ősztől kibontakozó, Olaszországhoz fűződő közeli politikájának ütemét. E célból a Quai d'Orsay Jouvenel szenátort küldte 1933. januárjában Rómába. Mussolini viszont Hitler hatalomrajutásával úgy érezte, semmi sem sürgeti, hogy Franciaország mellett idő előtt, egyoldaluan elkötelezze magát. Már 1932. őszen kialakuló félben volt koncepciója, melynek lényege: kijátszani egymás ellen a feltörekvőben lévő Németországot és a gyengülő félben lévő Franciaországot úgy, hogy Olaszország ebből a lehető legtöbb hasznot huzzza. Vagyis Olaszország támogatni kívánta Németország megerősödését, hogy ezáltal meghiúsítsa Franciaországnak az európai politikában vezetőszerep betöltésére irányuló kizárólagos igényét. Ugyanakkor pártolta Franciaország azon törekvését is, mely a német hegemon célok megakadályozására irányult. Az egyensúly fenntartását Mussolini négyhatalmi együttműködés révén képzelte el. A "hasznos" támogatásért cserébe Mussolini úgy vélte, Németországtól idővel elnyerheti a Duna-medencéről történő lemondást, míg Franciaországtól Észak-Afrikában kaphat engedményeket. A kérdés csak az volt, hogy Németországnak, illetve Franciaországnak megéri-e, hogy az Olaszország nyújtotta pártfogolásért ilyen árat fizessen. Ugy tűnik ezt a tényezőt Mussolini nem vette kellően figyelembe. Mussolini egyelőre /1932. első két hónapjában/ várakozó álláspontra helyezkedett. Mindez nem zárta ki, hogy Hitlert ne üdvözlje lelkesen, ugyanakkor Jouvenellel szemben tartózkodóan viselkedett.

V. MAGYARORSZÁG ÉS A KISANTANT ÁLLAMOK VISZONYÁNAK
ALAKULÁSA A KISANTANT REORGANIZÁCIÓS SZERZŐDÉSE
ÉS A NÉGYHATALMI PAKTUM TÜKRÉBEN

/1933. első fele/

Tekintettel arra, hogy a három nagyhatalom, Franciaország, Olaszország és Németország érdekei ütközésének színtere a Duna-medence volt, a kisantant mind a három országa élénken reagált a világpolitikában végbemenő és e térségre visszaható minden változásra. 1932. őszén Ausztriában és Magyarországon is bekövetkezett jobboldali fordulat némi nyugtalanságot idézett elő ezekben az országokban. Gömbös programjában ugyan a szomszédokkal való jóviszony kialakításáról beszélt, és különösen Csehszlovákia felé bűrátságos hűrokat pengetett, de azáltal, hogy külpolitikájának középpontjába a revíziót emelte, nem hagyott sok kétséget az iránt, hogyan képzei el a "jóviszony" kialakítását. A kisantant államaira ezidőtájt súlyosan hatott az is, hogy a világgazdasági válság következtében Franciaország egyre kevésbé tudott Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia segítségére lenni gazdasági és pénzügyi nehézségei leküzdésében. Így 1932-1933 fordulóján valamelyest lazítani kívántak a Franciaországhoz fűződő szoros politikai szálakon is. Különösen nem nézték jó szemmel Franciaország közeledését Olaszországhoz és figyelmüket - elsősorban gazdasági megfontolásokból - Németországra kezdték vetni. Természetesen evvel a megállapítással nem kívánnánk azt a látszatot kelteni, mintha a kisantant országaiban német orientáció lett volna kialakulófélben, de a Németországgal való "kokettálás" már ekkor megkezdődött. Ezt támasztja alá ezen országok reagálása Hitler kinevezésére. A három kisantant országot azonban eltérő motivumok sarkal-

ták Németország felé a közeledésre. Jugoszláviát és Romániát elsősorban gazdasági érdekek, a franciákkal szemben a politikai zsarolás taktikája inspirálta. Csehszlovákia viszont a kényszerítő körülmények hatására tett ilyen irányú lépéseket.³⁸ Jugoszlávia és Románia Németország felé fordulása azonban újabb ütközőpont kialakulását jelentette e két ország és Magyarország között, mind politikai, mind gazdasági téren.

Franciaország erejének csökkenése, Mussolini négyhatalmi paktumának terve és ebből következően a kisantant fenntartása, hogy a térség sorsáról a nagyhatalmak a fejük fölött egyeznek meg, nem utolsósorban a Gömbös kormány revíziós politikája, ennek kapcsán a hirtenbergi ügy volt a kiváltó ok, mely a kisantant szervezeti megerősítéséhez vezettek. Erre a kisantant külügyminisztereinek 1932.december 18-19-i belgrádi, illetve 1933.február 14-15-i genfi tanácskozásán került sor. Az érdekeket felek elhatározták, hogy a három állam politikai és gazdasági együttműködését szorosabbra fűzik. Ezt volt hivatva szolgálni a külügyminiszterekből álló Állandó Tanács és Titkárság, valamint a Gazdasági Tanács felállítása.³⁹

Magyar politikai körökben a kisantant újja-szervezésének híre némi idegességet váltott ki. Ezt azzal kívánták leplezni, hogy a reorganizáció jelentőségét igyekeztek kisebbiteni. Mussolininek a Morning Post számára írt cikke szelleméhez igazodva, a magyar sajtó az új szervezet életképtelenségét próbálta beleszuggérálni olvasóiba, mikor a kisantant országainak szervezetét szétfeszítő politikai és gazdasági ellentéteket domborította ki.⁴⁰ Kánya külügyminiszter viszont - evvel párhuzamosan - a Külügyi Bizottság ülésén és a sajtónak adott tájékoztatójában a kisantant államok lépésének agresszív jellegét emelte ki, ezzel mintegy elhárítva a felelősséget a magyar kormánytól, hogy az együttműködés kibontakozása nem rajta mulik.⁴¹

A kisantant vezetőinek magatartása sem volt egyértelmű. Bár az egyezmény többek között kétségtelenül a magyar revíziós célok kivitelezésének megakadályozását is szolgálta, Benes, Titulescu és Jevtić egyaránt hangoztatták, hogy a szervezkedés nem irányul Magyarország ellen. Az ilyen nyilatkozatokban természetesen taktikai megfontolások is szerepet játszottak, de volt némi igazságmagja is. Az utóbbi állítást alátámasztja Titulescunak 1933. elején Magyarország irányába tett kezdeményezése. Ebben az időben minden jel arra mutatott, hogy a kisantant még nem tekintette a szervezet megerősítését egyben merev rendszer kialakításának is. Tekintettel - már korábban utaltunk rá - a kisantantot több oldalról sújtó nehézségekre, egy időben több irányba is próbált nyitni. Különösen érvényes ez Romániára, mely elutasította Franciaországnak a szovjet felé tett közelítő lépéseit, ennek következményeképpen elmergesítette Lengyelországhoz fűződő jóviszonyát. Ennek ellensúlyozására Titulescu igyekezett elérni az olasz-francia viszony javítását, és ennek jegyében Magyarország felé is tett egy lépést. 1933. január 26-án interjút adott Az Est munkatársának. Kijelentette, hogy Románia kész baráti jobbot nyújtani Magyarországnak. A gazdasági együttműködés kifejlesztése érdekében a Tardieu terv felelevenítését javasolta, politikai végcélként a "határok spiritualizálását" jelölte meg.^{42.}

Titulescu javaslatára Gömbös már másnap, január 27-én választ a Képviselőház Külügyi és Közgazdasági Bizottságának ülésén. A magyar miniszterelnök hangsúlyozta, hogy a kormány hajlandó a dunai államokkal való együttműködésre, ennek előfeltételéül viszont a kisebbségi jogok tiszteletben tartását jelölte meg. Kijelentette, amennyiben a román kormány konkretizálja elképzeléseit, mi azt mérlegelni fogjuk.^{43.}

Február 13-án Tilea román miniszterelnökségi államtitkár megbeszéléseket kezdett a magyar kormány tagjaival. Gömbös magyar részről ismételten a magyar kisebbség helyzetének javítását és a fegyverkezési egyenjoguság elismerését szabta meg a gazdasági együttműködés feltételül. Tilea sejtetni engedte, hogy a románok a gazdasági együttműködés fejében Magyarországtól "valamilyen politikai koncepciót" várnak el. Ennek milyenségéről azonban a források nem tájékoztatnak, minthogy arról sem, miért akadtak el a tárgyalások ezen a ponton.⁴⁴ Így csak következtetni tudunk az esetleges okokra. A magyarázat valószínűleg abban rejlik, hogy mindkét fél a legminimálisabb árat akarta fizetni az együttműködésért. Gömbös, az Olaszország és a hitleri Németország uszályában kibontakozó nagy "perspektívát" szem előtt tartva, ragaszkodott a teljes revízióhoz és a fegyverkezési egyenjoguság elismeréséhez, a román fél pedig - fél szemmel a francia szövetségesre, fél szemmel Németországra tekintve -, nem volt hajlandó komoly engedményeket tenni. Így a tárgyalások zátonyra futottak, még mielőtt a kibontakozás létre jöhetett volna.

Középeurópa politikai közérzetét tovább nyugtalanította 1933. tavaszán Mussolini négyhatalmi tervének napirendre kerülése. A terv körvonalai - angol eszme nyomán - még 1932. októberében Mussolini torinói beszédében kibontakoztak. Mussolini eredeti tervének középpontjában a békés revízió állott. Mussolini elgondolásával nem egy, hanem egyszerre négy legyet kívánt ütni. Mindenek előtt biztosítani kívánta Olaszország számára a tulsulyt a Duna-medencében, ezáltal a térségből Franciaországot viasszaszorítani, ebből következőleg a kisentant pozícióját csökkenteni a Duna-medencében és végül, de nem utolsó sorban Németországot kordában tartani.

Mussolini elgondolásának realizálását követve siettették a Hitler kancellárságának első három hónapjában jelentkező német belpolitikai események is. A német választásokat megelőző provokáció, majd a választások eredménye, valamint a genfi leszerelési tárgyalásokon a német delegátus mind önérzetesebb fellépése, Londonban és Párizsban egyaránt nyugtalanságot váltott ki.^{45.}

Mac Donald angol miniszterelnök, aki maga is a békés megegyezés híve volt, hajlott arra, hogy Mussolini tervét elfogadja. Ennek megtárgyalására, a genfi leszerelési tárgyalásokat követően, Rómába utazott. Franciaország - noha jóllehet a német események következménye miatt Angliánál is jobban aggódott - ekkor még mereven elutasította a békés revízió minden lehetőségét.

Mussolinit a terv gyakorlati megvalósítására az a felismerés sarkallta - mint láttuk 1932-1933 fordulóján még várakozási álláspontra helyezkedett -, hogy belátta, Németország egyelőre sem arra nem hajlandó, hogy a Duna-medencei befolyási övezeteket Olaszországgal megossza, sem arra, hogy az Anschluss kérdést kiiktassa.^{46.} A római tárgyalásokon korrigált egyezménytervezet született meg, melynek szükségességéről igyekezett Mac Donald a francia kormányt is meggyőzni, egyelőre nem sok sikerrel.

Mac Donald és Mussolini tárgyalásainak híre mindenesetre alaposan fölborzolta a kedélyeket Középeurópában is. Mindez természetesen visszahatott Magyarországra és a szomszédai közötti viszony alakulására is. Mac Donald még Genfben nyilatkozott. Az Estnek és kifejtette, boldog és életképes Magyarország létezése továbbra is érdeke az angol birodalomnak. Az angol miniszterelnök még hozzátette, Magyarország legyen minden szélsőséges törekvések védőbástyája.^{47.}

Gömbös, március 21-én Budafokon mondott beszédében reagált Mac Donald szavaira. Gömbös, Mac Donald nyilatkozatának jelentőségét messze túlértékelve annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a világ felismerte nemzetünk történelmi súlyát és a revízió kérdése ma már nemzetközi probléma.^{48.}

Mig a magyar politikai közvéleményen bizonyos mértékig indokolatlan optimizmus lett urrá, addig a szomszéd államok közül egyesek borusan és szorongva, mások harciasan követték az események alakulását.^{49.}

Igen harciasan foglalt állást Jevtić jugoszláv külügyminiszter és minden feltételt elutasított. Nemkülönbön így tett Titulescu román külügyminiszter is. Az ellenők táborában a leghevesebbnek és leghajthatatlannabbnak Lengyelország bizonyult.^{50.}

Benes csehszlovák külügyminiszter állásfoglalásából viszont a szorongás érződött. Benes 1933. január 13. és március 1-i külügyi expozéjában eleve elutasította a revízió lehetőségét, és a nagyhatalmak önkényes rendelkezését. Április 25-én a szenátus és képviselőház előtt mondott beszédében az előbbiekhöz képest annyiban következett be változás, hogy a revízió végrehajtását bizonyos feltételekhez kötötte, melyek azonban, - mint a jelentést készítő magyar követségi tanácsos megjegyzi - Magyarország számára teljesíthetetlenek voltak. Benes az esetleges, részleges revíziót az érdekelt két nép közvetlen megegyezése alapján és méltányos magyar kompenzációk ellenében képzelte el. A magyar kormány Benes ezen kijelentését - a Mussolini féle terv realizálásába vetett hit tudatában - nem vette komolyan, csak taktikai húzásnak minősítette.^{51.}

1933. április közepétől némi változás kezdődött el. A náci rendszer belpolitikai rémtettei, külpoli-

tikájának agresszivitása Németország elszigetelődésének irányába mutattak. Mindez felbátorította az angol, de első sorban a francia kormányt, hogy a paktum tervezetét saját érdekeiknek megfelelően módosítsa. Mussolini is - észlelve a Németországban végbemenő és - Olaszország számára igen kedvezőtlen jelenségeket, hajlott arra, hogy a francia tervezetet elfogadja. Mussolini ekkor saját elképzeléseihez képest jelentős visszalépést tett, mely a magyar remények lehűtésének kezdetét, egyben a három kisantant állam pozíciójának újbóli erősödését jelentette.⁵²

Míg a magyar kormány csak igen késve ismerte fel az eredeti terv módosulását, a három kisantant országban gyorsan észlelték a változást. Ennek magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy a francia kormány, tekintettel a kedvező fordulatra, folyamatosan tájékoztatta az érdekelt országok kormányait. Ezzel szemben, mivel az ügy magyar-olasz viszonylatban egyre kényesebbé vált, Mussolini mellőzte ezt. A kisantant május 30-31-i prágai konferenciájának állásfoglalásából kitűnt, hogy megnyugvással vették tudomásul a tervezet korrigálását, ugyanakkor helyzetük megerősödésének tudatában, határozottan elvetették a revízió bármilyen végrehajtását.⁵³

Németország hosszas vonakodása után végül is június 7-én parafálták az egyezményt. A magyar kormány csak ekkor érzékelte, hogy is történt tulajdonképpen. Ugy ítéltek meg, hogy Mussolini messzemenően nem vette figyelembe a magyar érdekeket, és az olasz-magyar barátságot feláldozta a nagyhatalmi politikának. Gömbös nem tudta titkolni csalódását. Bár a magyar sajtó igyekezett a paktumot kedvező színben feltüntetni - erre egyébként Mussolini is felkérte a magyar kormányt -, a magyar kormány szemrehányásokkal illette az olasz partnert.⁵⁴

Hóry római magyar követ tolmácsolta a magyar kormány fenntartását a paktummal kapcsolatban; ennek két fő eleme az volt, hogy a szerződés nem biztosítja Magyarország revíziós igényét és egyenjogúságát.^{55.}

Mussolini ugyan az egyezmény parafálása napján a szenátusban mondott beszédében igyekezett kiemelni a szerződés előnyeit és ugyanezt tette június 8-án Gömbösnek írt levelében is, de nem tudta eloszlatni a magyar kormány neheztelését.^{56.}

A paktum megszületéséből valójában Magyarországnak semmilyen kára sem származott, mivel a négy nagyhatalom ily módon történő együttműködésére az elkövetkezendő időben nem került sor. A magyar politikai vezetők azonban mindezt nem sejthették előre. Különösen a paktum nyomán kibontakozó francia-olasz közeledés erősödésétől tartottak, mely Magyarországnak a Duna-medencében elfoglalt helyzetére előnytelenül hathatott volna vissza. Hogy a csalódásra a magyar kormány némi gyógyírt nyerjen, Gömbös, Hitler meghívására Berlinbe utazott.^{57.}

VI. AZ OLASZ-OSZTRÁK-MAGYAR POLITIKAI VONAL TOVÁBBI ERŐSÍTÉSE, A NÉMET-MAGYAR VISZONY MEGALAPOZÁSA 1933. NYARÁN

Gömbös, Hitler kancellárrá történt kinevezése nyomán úgy érezte, hogy elképzelései a megvalósulás útjára léphetnek. Az ezidőben még berlini nagykövetségként működő Kánya tolmácsolta Gömbös üdvözlét Hitlernek.^{58.}

Gömbös üzenetének első részében az érzelmi szálakat kívánta felmelegíteni. Utalt Hitler és közte több,

mint 10 éve fennálló világnézeti közösségre, mely lehetővé teszi, hogy az esetleges nézeteltéréseket a jövőben a "fajvédők őszinteségével" tisztázzák. Ezt követően a két ország közötti együttműködés lehetőségére hívta fel Hitler figyelmét a leszerelés és a gazdasági élet területén, és kiemelte a két nép sorsközösségét az utódállamokban. Végezetül felkérte a kancellárt, hogy a gazdasági kooperáció elősegítése érdekében küldjön bizottságot Magyarországra.^{59.}

Hitler 1933.február 7-én fogadta Kányát. Kijelentette, hogy külpolitikájának fő célja az olasz-német barátság megszilárdítása és ennek megfelelően a magyar-német viszony bensőségebbé tétele. Ezzel világosan kifejezésre juttatta, hogy hazánk és Németország kapcsolatának alakulását a két fasiszta állam közötti viszonyoknak rendeli alá. Gazdasági kérdések megítélésénél politikai szempontok figyelembevételét emelte ki. A gazdasági együttműködésre vonatkozólag és a kisebbségi kérdés megítélésében a magyar kormány türelmét kérte.^{60.}

A kapcsolatok elmélyítése érdekében Bethlen március 6-18. között előadó körutat tett Németország különböző városaiban. Bár ekkor már Gömbös és Bethlen között belpolitikai nézeteltérések miatt feszültség állt fenn és Bethlen, mint magánember utazott, mégsem kételkedhetünk abban, hogy utján teljes mértékben a Gömbös kormány külpolitikai irányvonalát képviselte és tekintélye német részről is megfelelő súlyt adott látogatásának.

Előadó útja során Bethlen tanácskozott Hitlerrel, Papennel, Neurathtal és Blomberggel. Feltárta a magyar revíziós elképzeléseket, szólt az osztrák kérdésről, hangoztatta Magyarország együttműködési készségét a kisan-tant elleni harcban. Bethlen, a Gömbös kormány fő politikai célkitűzéseinek felvázolásával mintegy előkészítette a talajt Gömbös nyári látogatása számára.^{61.}

Gömbös, a magyar mezőgazdasági termékek egyre súlyosbbodó értékesítési nehézségeire, és az azt befolyásoló belpolitikai helyzetre tekintettel Schoen német követnek nyomtatékosan tudomására hozta, hogy Magyarország politikai ellenfelei részéről is nagyobb kedvezményekben részesül, mint a baráti Németországtól. Kifejezésre juttatta kívánságát, hogy Hitlerrel találkozni óhajt.^{62.}

Ezután került sor Gömbös és Hitler levélváltására. Gömbös ismételten kérte Hitlert, hogy segítse elő a magyar agrártermékek német piacon történő elhelyezését, mivel az agrárexport nála "nem csupán gazdasági kérdés, hanem politikai megfontolások kérdését is jelenti." Hitler válaszában megértését fejezte ki.^{63.} Hitler utasítására Werner Daitz, a náci párt külkereskedelmi osztályának vezetője látogatott 1933.májusában B-udapestre. Daitz utja kettős célt szolgált. Egyrészt feadata volt a német-magyar gazdasági érdekek összehangolása, a gazdasági tárgyalások előkészítése, másrészt tolmácsolta Gömbösnek Hitler és pártja meghívását.^{64.}

Gömbös számára akkor érkezett a meghívás, mikor Németország külpolitikailag mélyponton volt. Hitler hatalomra jutásakor a nyugati hatalmak részéről tanusított semleges magatartás 1933.tavaszára, nyarára ellenszenvbe csapott át. Az ellenszenv kielakulásának magyarázatát a német belpolitikai eseményekben, a leszereslési konferencián tanusított magatartásban, a négyhatalmi egyezmény körüli német akadékoskodásban és nem utolsó sorban az Anschluss erőltetésében kereshettük. Németország 1933.nyarán külpolitikailag izoláltság állapotába került. Ebben a helyzetben - anélkül, hogy a Gömbös kormány súlyát tulbecsülnénk - megállapithatjuk, hogy a magyar miniszterelnök látogatása is jelenthetett némi előnyt Németország számára. Elsősorban azt, hogy Németország ezáltal a világ közvéleménye előtt bizonyithatta, hogy nem áll egyedül, vannak olyan országok, melyek keresik barátságát.

Ezért Gömbös látogatása a náci párt szervezési szakemberei és propagandistái jóvoltából rendkívüli külsőségek közepette zajlott le. Magának a látogatásnak a tény azonban mégsem jelentett Németországnak akkora előnyt - és ez egyben a magyar kormány nemzetközi politikájának csekély súlyát is mutatta -, hogy ezért Magyarországnak valamiféle engedményt tegyen. A náci bárodalom elszigeteltsége ugyanis csupán átmeneti állapot volt, amivel nyilvánvalóan Hitler is számolt. Gömbös miniszterelnök azonban, éppen Németország jelenlegi izoláltságára tekintettel, reményekkel telve kelt utra.

Gömbös és Hitler megbeszélései a következő négy kérdés köré csoportosultak: az osztrák helyzet, különös tekintettel az Anschluss-kérdésre, az evvel szoros összefüggésben lévő olasz-német viszony, a magyar-német gazdasági együttműködés és a kisebbségi kérdés.

Tekintettel Gömbös kedvenc eszméjére, a Berlin-Róma tengely kiépítésének tervére, és az egyre jobban elmérgesedő osztrák-német viszonyra, az Anschluss-kérdés jelentős helyet foglalt el a Gömbös számára készített beszélgetéstervezetben. Ezt tükrözte a magyar kormány az Anschluss-kérdésben elfoglalt felemás álláspontja. Gömbös, egyrészt éreztetni kívánta, hogy számunkra mind Németországgal, mind Ausztriával szemben a jó viszony fenntartása igen fontos. Ezért kérdést szándékozott intézni Hitlerhez "nem volna-e hajlandó politikáját az osztrák kormánnyal szemben enyhíteni". Másrészt kifejezésre juttatta, hogy az Anschluss illetően megítélésében a magyar kormány részéről elsősorban gazdasági megfontolások játszanak szerepet. Vagyis, Hitler számára mintegy sugallni kívánta, hogy az Anschlusst un. eladható kérdésnek tekinti. Az áruba bocsájtás tényét viszont avval kívánta leplezni, hogy hozzáfűzte, Magyarország a világpolitikai eseményekre eleve csekély befolyást tud gyakorolni.⁶⁶ Gömbös, mivel tudatában volt annak, hogy az Anschluss-kérdés megoldása végső soron az olasz-német viszony alakulásában rejlik, felvázolta Hitlernek messzire tekintő tervét. A magyar miniszterelnök

széleskörű, német-olasz-osztrák-magyar kooperáció lehetőségét tárta a kancellár elé, mely politikai, gazdasági és katonai területre egyaránt kiterjedt. A négy állam szoros együttműködése révén, Gömbös, a kisantant szétrobbantását, s ezáltal a magyar revíziós törekvések realizálását tűzte ki célul.^{67.}

Hitler az Anschluss-kérdést rendkívül óvatosan kezelte. Szidta ugyan Dollfusst, akinek nem tudja elfelejteni, hogy mozgalmát barna pestisnek nevezte és a franciákkal kacérkodik. Gömbös ebből levonta azt a következtetést, hogy a német és osztrák kancellár között megegyezés nem jöhet létre. Hitler sietett azonban hozzátenni, hogy ő "az Anschlusra nem gondol". Viszont ragaszkodik ahhoz, hogy Ausztriában minél előbb választásokra kerüljön sor és annak eredményeképpen az osztrák náciok helyet kapjanak a kormányban.^{68.} Hitler ezen kijelentése mögött taktikai megfontolások húzódtak. Világosan látta, hogy állásfoglalása azonnal Róma és Bécs tudomására jut, ezért megfontoltnak mutatkozott. Az alapvető ok viszont abban rejlett, hogy a német náci párt pillanatnyi bel- és külpolitikai pozíciója semmiképp sem tette lehetővé számára, hogy az Anschluss végrehajtásával egyelőre reálisan számolhasson.

Hogy Gömbös mennyire vette komolyan Hitler kijelentését, arra csak következtetni tudunk. Mindenesetre a magyar kormány a kérdés praktikus oldalát igyekezett megfogni, midőn Kánya kijelentette: az "hogy mi az Anschluss mellett foglaljunk állást, azt tőlünk józan ésszel senki nem kívánhatta, de hogy a fent jellemzett kisantant intrikák alól - tudniillik, hogy Magyarország az Anschluss egyik legfőbb ellenzője - kihuzzuk a gyékényt, azt minden esetben meg kellett tennünk, ahol alkalom kínálkozott."^{69.} Gömbös valószínűleg önmagához és az eredeti bethleni elgondolásokhoz hűen úgy ítélte meg a dolgot, hogy az Anschluss idővel ugyanis végbemegy, de azt siettetni nem kell. A választások

kimeneteléről pedig úgy vélekedett, hogy "Hitler a többséget ugysem kapja meg, így módunkban lesz az önálló Ausztria gondolatát, amely Olaszországnak és Magyarországnak is célja és megkönnyíti az európai helyzet további kifejlődését is, továbbra is képviselni!"⁷⁰.

Gömbös a nézetek egyeztetése érdekében felajánlotta további közvetítését és hosszasan ecsetelte Hitlernek korábban említett olasz-német-osztrák-magyar kooperációs tervét. Ez azonban Hitlernél nem talált tulzott érdeklődésre. Gömbös feljegyzéseiben erről a kérdésről csupán annyi szerepel, hogy a "gruppok" kialakítása iránt Hitler megértést mutatott.⁷¹ Figyelembe véve azt, hogy Gömbös egyes - megítélése szerint - eredményesen letárgyalt kérdésekről hosszas feljegyzéseket készített és többször hivatkozott rá, a Hitlernek tulajdonított szűkszavu kijelentés valódi értéke egyenlő a semmivel.

Hitler nem utasította el nyíltan Gömbös ajánlatát, de mégis elzárkózott, ami bizonyára abból adódott, hogy egyelőre nem kívánta lekötöni magát semmilyen irányban. Ez nem lelkesítette tulzottan Gömböst, mert nehezítette a revíziós célok megvalósítását. Erre vonatkozólag szintén nem kapott kielégítő biztatást. Gömbös és Hitler egyetértettek abban, hogy a közös cél a Duna-térségben a kisantant fellazítása és Franciaország pozíciójának gyöngítése. Hitler azonban határozottan kijelentette, hogy a magyar revíziós igényeket csak Csehszlovákia irányában tudja támogatni, tekintettel Németország gazdasági érdekeire, Jugoszláviával és Romániával szemben.⁷² Hitler ilyenén állásfoglalása Gömböst eredeti célkitűzéseéhez képest súlyosan érintette. Elképzeléseinek csak egy töredéke talált megértésre. Tekintettel azonban arra, hogy a négyhatalmi paktum parafálása nyomán az olasz ígérek realizálása is igen távol került tőlünk, Hitler kijelentése több volt a semminél. Gömbös Csehszlovákia vonatkozásában tudomásul vette a csekély eredményt s hogy ezért is

milyen nagy árat fizet majd Magyarország, még akkor nem sejtette. Mindez nem mondható el azonban Hitler azon tanácsáról, hogy Magyarország Jugoszlávia és Románia felé közeledést keressen, ha ezt Gömbös nem is hozta a kancellár tudomására.^{73.}

A tárgyalások másik fő témája a gazdasági kérdések megvitatása volt. Mint a tárgyalásokat előkészítő iratokból is kitűnik, Gömbös elsősorban gazdasági és belpolitikai szempontra való tekintettel különös gondot és figyelmet fordított erre a kérdéscsoportra. Beszélgetés-tervezetének tanúsága szerint, komolyan reménykedett abban, hogy a magyar agrártermékek jelentős felvevő piacra találnak Németországban. A Nemzetiszocialista Párt Külkereskedelmi Osztályának vezetője, dr. Werner Daitz és Waldeck hivatalos gazdasági szakértő előzetes tárgyalásai nyomán várható volt, hogy Hitler további export lehetőségeket biztosít számunkra. Ez valóra is vált. Gömbös azonban azt is szeretne volna elérni, hogy a magyar áruk előnyben részesüljenek a román és jugoszláv termékekkel szemben.^{74.} Mint az előbbieken - Magyarország revíziós igényeinek tárgyalásai kapcsán utaltunk rá - ez nem következett be teljes mértékben. Tény az, hogy Gömbös a gazdasági eredmények összegzésénél is igen szűkszavunak mutatkozott. Kijelentette: "lényeg az, hogy Magyarország számára gazdasági lehetőséget látok". Másutt viszont hozzátette, hogy gazdasági kérdésekben Hitlertől kielégítő ígéretet kapott.^{75.} Az ígérek realizálására 1933. őszétől került sor szoros összefüggésben a német autarchiás gazdasági törekvések felhagyásával és a "Neuer Plan" bevezetésével.^{76.} Egészében véve - mint ahogy Gömbös megítéléséből is kitűnik - a gazdasági tárgyalások mégsem mondhatók teljes mértékben sikeresnek.

Gömbös elképzelése szerint a megbeszéléseken fontos szerepet töltött volna be a kisebbségi kérdés megtárgyalása. Ezen belül a magyar kormány két kérdést kívánt tisztázni, hogy kiküszöbölje a két ország viszonyában felmerülő eset-

leges surlódási felületeket. Az egyik, a magyarországi németek jogainak kérdése volt. Gömbös kulturális engedményeket helyezett kilátásba. A másik megvitatandó kérdés az elszakított magyar területeken a német és a magyar kisebbség együttműködésének előmozdítása volt. Gömbös különösen azt sérelmezte, hogy a külországokban élő német kisebbség nem egyszer az ujonnan alakult államok politikáját támogatja és ezáltal segíti a magyar revíziós törekvések megtorpanását.^{78.} Gömbös és Hitler nézetei e tekintetben jelentősen eltértek. Hitler tartózkodó magatartása miatt e kérdésben semmiféle megegyezésre nem került sor.^{79.}

A magyar miniszterelnök látogatása - ha annak tulzott eredményességéről nem is adhatunk számot - ennek ellenére jelentős állomás volt a gömbösi külpolitika és kihatásában az egész ellenforradalmi rendszer külpolitikai vonalvezetése szempontjából. Megítélésünk szerint, a magyar külpolitika a berlini út nyomán még nem került véglegesen és egyértelműen a németek uszályába, de az ehhez vezető úton a kezdő lépéseket már megtette.^{80.}

Gömbös látogatásával a nemzetközi és hazai közvélemény érdeklődésének homlokterébe került. Ez a figyelem elsősorban annak szólt, hogy a magyar miniszterelnök az európai kormányfők közt elsőként szánta rá magát a náci vezér meglátogatására. Különösen éber volt Róma és Bécs, melyeknek kormányait Gömbös hazatérte után sietett rögtön informálni.

Gömbös levélben, és Hóry római követ útján tájékoztatta Mussolinit. A magyar miniszterelnök sejtette, hogy utazása lebonyolításának körülményei, időpontja nem fogják elnyerni Mussolini tetszését. Ezért, a látogatás kísérő jelenségeként, melyek olasz szemszögből esetleg visszatetszőnek tűnhettek, a náci diplomaták rutintalanságát okolta. Gömbös, hogy a látogatás nyomán, az olasz-magyar viszonyban keletkezhető esetleges surlódási felületet minél finomabbra csiszolja,

igyekezett kiemelni a tárgyalásoknak az olasz külpolitika számára előnyös oldalát. Rámutatott, hogy Németországba elsősorban gazdasági megfontolások vezették. Az Anschluss-kérdéssel kapcsolatban úgy állította be a dolgot, hogy utja elsősorban a Németország és Olaszország elleni kisantant interikák ellensúlyozását szolgálta. Továbbá, hogy Dollfuss támogatása érdekében járt közbe Hitler kancellárnál. Gömbös igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy utja eredménnyel járt, és mint német egyetértéssel működő közvetítőnek a jövőben Olaszország-Ausztria-Németország és Magyarország viszonyának alakításában jelentős szerepe lesz.^{82.}

Hasonló szellemben tájékoztatta Gömbös Dollfuss osztrák kancellárt, akin határozottan az idegeskedés jelei mutatkoztak. Gömbös igyekezett megnyugtani őt változatlan osztrák-barát politikájáról. Dollfuss az uttal kapcsolatban Mussolinihez hasonló kifogásokat emelt. Főként azt nehézményezte, hogy Gömbös utazása előzetes h iradás nélkül történt. Dollfuss némi joggal kissé sértve érezte magát, és Gömbös Budapestre szóló meghívását elhárította.^{83.} Dollfuss többek között amiatt is nyugtalanzkodott, hogy Gömbös berlini látogatása nyomán szűnyra kelt római útjának híre, mely utazás azt a látszatot kelthette, mintha a magyar miniszterelnök Ausztriáról, és egyben Ausztria feje felett közvetítene Berlin és Róma között. A helyzet tisztázására és a diplomáciai villámok elhárítására Gömbös bécsi utja során került sor.^{84.}

Gömbös tárgyalása a hazai politikusok körében és a magyar közvéleményben is nagy port vert fel. Gömbös még Bécsben nyilatkozott a Pesti Naplónak, melyben kiemelte, a náci rendszer tartós berendezkedését. Ezzel mintegy tudatosítani kívánta népünkben, hogy a magyar kormány olyan barátot választott magának, akire a jövőben szilárdan támaszkodhat. A látogatást a kormány a következőkkel indokolta: a magyar agrártermékek elhelyezésének égető szükségessége, valamint az Anschluss-kérdésben ellenünk és Olaszország ellen

irányuló kisantant rágalmak kiküszöbölésére. Mindkét kérdést úgy állította be, mint ami teljes megértésre talált, látogatásának eredményességét messze eltulozta.⁸⁵ A kissé rózsaszínűre festett beállítás sem tudta meggátolni azt, hogy a magyar kormány eme lépését a parlamentben ne ériék támadások. A képviselők, élükön Bajcsy-Zsilinszky Endrével, kifogásolták az utazás körülményeit. Elsősorban a gazdasági eredményeket kérték számon.⁸⁶ Az ellenzéki képviselők úgy foglalták össze véleményüket, hogy Gömbös ezzel az uttal mind gazdasági, mind politikai téren többet ártott az országnak, mint használt. Gömbös az ellenzéki felszólalásokat úgy "intézte el", hogy a külpolitikai vonalvezetést ért bírálatokat egyszerűen jogtalannak minősítette.

Gömböst azonban semmilyen kritika nem tántortotta el, hogy az általa elképzelt uton következetesen végig haladjon. A látogatás nyomán, a nyári diplomáciai "uborkaszezon" ellenére is, megélénkültek a nemzetközi kapcsolatok, melyet az olasz, osztrák és magyar kormányfő sűrű levélváltása is jelzett.

Mussolini július 1-én válaszolt Gömbös levelére. Mussolini ekkor kifejtett elgondolásai már a négyhatalmi paktum nyomán kialakult helyzetet tükrözik. Mussolini számot vetett azzal, hogy egyelőre Németország semmi hajlandóságot nem mutat az Anschluss kiküszöbölésére. Ezért Róma figyelmét kezdte Párizs felé fordítani. Mussolini levelében az olasz-osztrák-magyar blokk mielőbbi kiépítését sürgette. Ebben a kérdésben egy véleményen volt az olasz és magyar miniszterelnök. Nézetük között - a két levél tartalmát összehasonlítva - annyiban mutatkozik eltérés, hogy míg Gömbös a hármass blokkot Németországgal kívánta megerősíteni, addig Mussolini a franciákhoz való közelítés jegyében a kisantanttal való együttműködést is kilátásba helyezte. Ezt viszont a magyar kormány sem most, sem később nem volt hajlandó elfogadni. A program végrehajtásának első fázisa; Ausztria és Magyarország közötti szorosabb gazdasági és politikai együttműködés megvalósítása.⁸⁷

Mussolini ezzel egyidőben Dollfuss kancellárt is tájékoztatta nagyszabású tervéről, a "szerződések egész rendszerének kiépítéséről." 88.

Gömbös július 26-i viszontválaszában egyetértését fejezte ki, hogy a dunai térség rendezésében a tempót gyorsítani kell. Újból hangsúlyozta, hogy németországi útja politikai nézetein mit sem változtatott, de kijelentette, Magyarországnak a barátságot mind politikai, mind gazdasági tekintetben ápolnia kell Németországgal. Ezzel egyben jelezte is azt a határt, hogy meddig hajlandó elmenni. Gömbös mindenképp el akarta kerülni, hogy az Ausztriával kiépítendő szorosabb kapcsolat német részről gátolja a magyar revíziós célkitűzések megvalósítását. Az osztrák-magyar intenzívebb kapcsolat alapfeltételéül a kisantant államok elleni közös harcot jelölte meg. A szomszéd államokkal - és itt elsősorban Csehszlovákiára gondolt - csak abban az esetben hajlandó a gazdasági kapcsolatok normalizálására, ha ismert politikai követeléseink teljesítésére kerülnek. 89.

A Mussolini által hűn pártolt osztrák-magyar kapcsolatok megerősítésére Gömbös 1933. július 9-10. közötti bécsi útja alkalmával került sor. Megállapodás született az 1931. évi Bethlen-Schöber titkos jegyzék felújítására. Ennek értelmében a két ország a jövőben kölcsönösen tájékoztatja egymást az őket érintő ügyekről és közös álláspontot alakítanak ki. Leszögezték, hogy az Olaszországhoz fűződő barátság mindkét ország külpolitikájának alapbázisát jelenti. Németországgal szemben barátságos viszonyt fognak fenntartani. Magyar szempontból a leglényegesebb volt a szomszéd államokkal szembeni magatartás összehangolása. A magyar kormány komolyan aggódott, mert a csehszlovák külügyminiszter és a jugoszláv miniszterelnök legutóbbi párizsi látogatásáról olyan híreket kapott, hogy a kisantant gazdasági szervezetébe Ausztriát is be kívánja vonni, amitől Dollfuss nem zárkózott el teljes mértékben. Gömbös minden erővel azon volt, hogy Ausztriát el-

távolítsa a francia orientációtól és olasz-magyar érdekszférában tartsa. Ausztria viszont amiatt nyugtalankodott, hogy Gömbös Hitlernél esetleg az Anschluss mellett foglalt állást. Az aggályok elhárítása kompromisszumok útján történt meg. A magyar fél kijelentette, ragaszkodik Ausztria szuverenitásának fennmaradásához, Dollfuss viszont hozzájárulását adta, hogy kész Magyarországgal együtt harcolni a kisantant hegemónisztikus törekvései ellen.^{90.}

Gömbös a látogatás eredményével rendkívül elégedett volt. Ugy vélte, hogy sikerült visszatartania Ausztriát a kisantanthoz történő közeledéstől, és ezzel a német ügynek is jó szolgálatot tett. Ennek tudatában Kánya a berlini magyar követ útján Köpke külügyi osztályfőnöknek kifejezte a magyar kormány óhaját, miszerint hálás lenne, ha Németország a jövőben minden meggondolatlan lépést elkerülne, amivel Ausztriát Franciaország karjaiba kergetné.^{91.} Gömbös a látogatás nyomán azt remélte, hogy Hitler értékelni fogja ezirányú szolgálatait és ezzel is előbbre viheti a magyar ügyet.

A gömbösi elképzelésekben nagy hangsúlyt kapó közvetítő szerep eljátszására kiváló alkalmat nyújtott Gömbös meghívása Rómába. Gömbös és Kánya gondosan felkészült a Mussolinivel, illetve Suvich-csal folytatandó tárgyalásokra. Ezt mutatja, hogy a magyar Külügyminisztériumban két feljegyzés is készült, mely a magyar tartalmi és taktikai elgondolásokat tartalmazta. Az Apor Gábor által kidolgozott változat a magyar egyensúlyozási politika elvi kidolgozását jelentette. Gyakorlati végrehajtását a német-magyar-olasz-osztrák blokk megvelősítésében látta. Apor a magyar taktikának azt az alternatíváját is kidolgozta, mely Mussolini francia-barátsága esetén lenne követendő. Ekkor a következőkben szabja meg a magyar kormány feltételeit: Franciaország ejtse el Jugoszláviát, szüntesse be Csehszlovákia és Románia támogatását Magyarország ellen, Olaszország és Franciaország gondoskodjék az osztrák és

magyar hadsereg kiépítéséről, valamint segítse a magyar gazdaságot cserébe a német piac elvesztéséért.⁹² Apor elgondolásában is fontos helyet foglalt el az Anschluss, mint alkutárgya. Mérlegre tette, mit nyerhetünk abban az esetben Franciaországtól, illetve Németországtól, ha Magyarország, mint az Anschluss ellenzője, vagy mint pártolója lép fel. Megállapította, hogy a mérleg nyelvén mindenképp Németország felé billen, mely Franciaországgal szemben területi engedményeket és gazdasági előnyöket is tud nyújtani. Figyelmeztetett, addig kell lépéseket tennünk, míg a nagyhatalmak meg nem egyeznek a kérdésben. A követendő taktika: az Anschluss óvatos ellenzése olyan mértékben, hogy egyik félben se keltsük az elkötelezettség látszatát, lehetővé váljon az alkudozás a németekkel.

Ezenkívül Rómában elkészült még egy feljegyzéstervezet, mely felsorolja azokat a pontokat, melyek megtárgyalásakor az olasz partner támogatását kívánjuk elérni; a katonai egyenjogúság gyakorlati megvalósítása, a Magyarország ellen irányuló katonai szerződések felszámolása, a kisebbségi kérdés szabályozása, Csehszlovákiával szemben a gazdasági viszony normalizálása és a magyar revíziós álláspont elfogadása.⁹³

A felállított kívánság listából kitűnik, a magyar kormány elszántan indult utnak. Erre azonban nem volt túlzottan szükség, mert mint a tárgyalásokból kitűnik, Mussolini nem nehezítette meg a magyar kormány helyzetét. El akarta kerülni, hogy a német-magyar közeledés túlzott méreteket öltsön és ezáltal Olaszország Duna-medence pozícióját is veszélyeztesse. Mivel az olasz-német viszony nem javult, belátta, neki kell Magyarországnak engedményeket tennie. Ennyiben tehát, ha közvetett módon is, Gömbös berlini utjának mégis volt valami eredménye.

Gömbös és Kánya a közvetítő szerepe értelmében a tárgyalások egész menete alatt hangsúlyozta a német érdekek figyelembe vételét. Mussolinivel egyetértésben kiemelték az

olasz-osztrák-magyar együttműködés szükségességét, de egyuttal nyomatékosan kérték Mussolinit, tegyen meg mindent az osztrák-német viszony enyhítésére. Mussolini megígérte közbenjárását ez ügyben, de hozzátette, Ausztria függetlenségéről nem hajlandó lemondani. Szorosabb gazdasági együttműködés jegyében távlati tervként elhatározták a három ország közötti vámunió kiépítését. Ebben a kérdésben a magyarok inkább ráhagyatkoztak az olasz elképzelésekre, valójában nem számoltak komolyan ennek megvalósításával. E magatartás mögött is a német érdekek szem előtt tartása rejlett. Ennek egyébként Kánya külügyminiszter nyomatékosan hangot adott, midőn a kiépítendő hármass gazdasági blokk Németországgal történő kibővítését szorgalmazta. Hogy a magyar kormány vonakodásáról eltereljék az olaszok figyelmét, Gömbös azt a taktikai húzást alkalmazta, hogy sejtetni engedte, a vámunió valószínű osztrák ellenállásban fog elbukni. Dollfussra kezdett el panaszkodni, aki szerinte nem fog lelkesedni ezért a tervért, mert ez a magyar mezőgazdasági termékek tömeges beözönlését jelentené Ausztriába.

A tárgyalásokon fontos helyet foglalt el a magyar revízió kérdése. Mussolini a magyarok megnyugtatóására és nagyhatalmi paktum szellemétől függetlenül, ismét hitet tett a magyar revízió feltétlen támogatása mellett. Ugyancsak Magyarországnak tett gesztusnak minősíthető az is, hogy Mussolini ezuttal nem tett említést a kisantanthoz történő közlekedésről. Ugyanakkor Kánya külügyminisztert nem tudta megintgatni azon felfogásában, hogy a francia-olasz barátkozással a jövőben is számolni kell.

Hosszas eszmecserét folytattak még az osztrák belpolitikai helyzetéről. Elhatározták, nyomást gyakorolnak Dollfussra az új alkotmány mielőbbi bevezetése érdekében és hogy a marxisták elleni harcra sarkallják.^{94.}

Gömbös elégedetten hagyta el az örök várost, mert Mussolini kétségtelenül engedékenynek mutatkozott. A magyar miniszterelnök örömmel használta ki a kedvező pillanatot, de tényleges előnyt ebből nem tudott kovácsolni Magyarországnak.⁹⁵ Tárgyalásaival nem gyorsította meg az olasz-német közeledést és nem tántorította el Mussolinit az olasz-francia együttműködéstől.

A magyar kormány - a diplomáciai szokásokhoz híven - informálta barátait a megbeszélésekről. Gömbös még Rómában Hassell római német követnek részletes tájékoztatást nyújtott, természetesen a német szájjaznak megfelelően. Kifejezésre juttatta Mussolini Führer iránti nagyrabecsülését és hangsúlyozta; Mussolini az osztrák-német feszültség enyhítésén fáradozik. Teljes megelégedettségét fejezte ki a tárgyalásokkal kapcsolatban.⁹⁶

Kánya külügyminiszter pedig Olaszországból visszatérőben Dollfuss-t tájékoztatta. Közölte, Dollfuss továbbra is bírja Mussolini bizalmát, de szükséges volna, hogy Dollfuss a római megbeszélések értelmében az osztrák belpolitikai életben erélyes lépéseket tegyen. Ismét előkerültek a kölcsönös vádpontok. Dollfuss kétségének adott kifejezést, hogy Gömbös berlini útja nem csupán gazdasági célokat szolgált. Kánya erre, nem véletlenül, avval válaszolt, hogy a magyar miniszterelnök uti célja Németország megnyerése volt a kisantant, de főleg Csehszlovákia ellen. A magyar külügyminiszter ugyanis azért nyugtalankodott, mert Benes őszi látogatása nyomán Ausztria és Csehszlovákia közeledésétől tartott. Dollfuss kijelentette, a kisantant és Magyarország között felmerülő esetleges vita esetén mindig számíthatunk rá. Kánya pedig megfogadta, az osztrák kormányt nem fenyegeti hátba támadás veszélye.⁹⁷

A látogatási sor folytatását Dollfuss augusztus 11-i riccionei útja jelentette. Számunkra a riccionei

találkozó csak annyiban méltó említésre, hogy itt Mussolini a Rómában mondottaktól némileg eltért, illetve a hangsúlyt máshová helyezte. Természetesen ez abból is adódott, hogy igazodott osztrák tárgyaló-partneréhez, egyben kifejezte saját szándékát is, melyet jól felfogott érdekében Gömbös előtt elhallgatott. Mussolini lényegesen keményebben fogalmazott Németországgal szemben és kijelentette, sem az Anschlusst, sem a Gleichschaltungot nem tűri. Próbál a németekre barátságos módon hatni, hogy hagyjanak fel Ausztriában a náci propagandával, de ha ez nem megy, akkor erőszakosabb eszközöktől sem riadna vissza. Megemlítette Dollfussnak a kisantanthoz történő közeledést is. Először Ausztria és Csehszlovákia gazdasági együttműködését szorgalmazta. Az elkövetkezendő időre célul tűzték ki az olasz-osztrák-magyar barátság megszilárdítását, a három kormányfő rendszeres találkozását. Ausztria igyekezni fog valamennyi országgal, így Németországgal is a türhető kapcsolatok fenntartására és a kisantanttal való gazdasági kooperációra. Az osztrák belpolitikai életben diktatórikus fordulatot készítettek elő.^{98.}

Gömbös miniszterelnök 1933. nyarán folytatott berlini, bécsi, római tárgyalásai és az ezt kísérő sűrű levélváltások jelenték, hogy az ellenforradalmi rendszer külpolitikái vonalvezetése aktív szakaszba lépett. Gömbös-Mussolini-Dollfuss megbeszélései az olasz-osztrák-magyar blokk kialakítását készítették elő. A Führerrel folytatott tanácskozás pedig azt jelentette, hogy a magyar külpolitikában az olasz mellett a német orientáció is megjelent. Az elkövetkezendő két évben a magyar külpolitikában e két irányvonal párhuzamos haladását kísérhetjük nyomon.

VII. KÖZÉPEURÓPA FRANCIA REORGANIZÁCIÓS TERVE -

A MAGYAR-FRANCIA KAPCSOLATOK ALAKULÁSA

/1933.nyár-ősz/

A nagyhat-almak politikájának középpontjába az osztrák kérdés megoldása került és ez egyben Középeurópa ujjaszervezésének kérdését is előtérbe tolta. Ez utóbbi megteremtésében elsősorban Franciaország volt érdekelt, mert mindenképp gátat akart vetni a Közép- és Délkelet-Európában kibontakozó német gazdasági behatolásnak. Ez ellen - tekintettel az igen feszült olasz-német viszonyra - Mussolininek sem volt különösebb kifogása. A nyári hónapokban tárgyalások folytak az olasz és francia fél között, melyen a francia politikusok igyekeztek Olaszországot a dunai kibékülés tervének megnyerni. A terv elsősorban a Duna-medencei államok gazdasági talpraállítását, egy nagy Közép- és Délkelet-Európai gazdasági egység megalakítását célozta. A franciák egyben szerették volna elsimitani a térségben dúló politikai ellentéteket is. Erre vonatkozólag azonban Mussolini nem mutatott különösebb készséget. Annnyiban egyetértett a franciákkal, hogy az osztrák-magyar egység megszilárdítása szükséges, de hogy ez mikor és a kisantant államok által milyen módon bővüljön egységes középeurópai politikai és gazdasági blokká, arra vonatkozólag semmilyen konkrét nyilatkozatot nem tett.

Az elképzelés nagy izgalmat váltott ki az érintett államok körében. A csehszlovák, a román és jugoszláv kormány főként attól tartott, hogy a magyar-osztrák egység megszilárdítása egyben a Habsburg ház restaurációját fogja jelenteni, és ezáltal a térség gazdasági és politikai irányítása a volt osztrák-magyar Monarchia országainak kezébe kerülne. Ennél még az Anschlusst is elfogadhatóbbnak tartották. Nemkülönben szorongott a magyar kormány is, mert

a terv annak a rémképét idézte eléjük, hogy Magyarországnak le kell mondania a revíziós célokról.^{99.}

A kezdeményezést a francia diplomácia ragadta magához. Junius 23-24-én Jeftić és Benes a francia külügy-miniszterrel folytatott tárgyalásain megbeszélte a Közép-európai gazdasági reorganizációs tervet. Paul Boncour kijelentette, hogy a terv megvalósításánál messzemenőleg figyelembe kívánja venni a kisantant érdekeit, egyben kérte a három állam kormányfőit, tegyenek némi engedményt Magyarország irányában.^{100.}

Erre Titulescu és Benes is mutatott egy csekélyke hajlandóságot. Benes nem vetette el a részleges revízió gondolatát, amennyiben hajlandók lennének az öt dunai állam gazdasági együttműködéséhez csatlakozni. Titulescu román-magyar vámunió tervét helyezte kilátásba. A magyar kormányt ez azonban nem elégítette ki. Kánya világosan leszögezte a magyar kormány álláspontját, mely mindvégig a Gömbös kormány kisantanttal szemben gyakorolt politikájának gerincét képezte. Kijelentette: nem mondhatunk le gazdasági célokért nemzeti követeléseinkről. Elvetette a dunai konföderáció tervét és a Benes által javasolt Trêve politique-et, ugyanakkor a normális gazdasági viszony helyreállítását és kereskedelmi szerződések kötését szükségesnek tartotta.^{101.}

Ezzel egyidőben a francia diplomácia is érdeklődést mutatott Magyarország iránt. Jouvenel római francia követ igyekezett Magyarországot a francia terveknek megnyerni. Ezért igen optimistán nyilatkozott a magyar revíziós lehetőségekről. Kifejtette, ahhoz, hogy a revízió létrejöhessen, a szomszédokkal jó atmoszféra kialakítása szükséges és ez gazdasági megállapodás révén lehetséges. Hóry római magyar követ viszont úgy vélekedett, nyugodt atmoszférát csupán gazdasági alapon nem lehet létrehozni. Ehhez

előbb az szükséges, hogy a kisantant politikai magatartása változzon meg velünk szemben. Vagyis a beszélgető partnerek között a sorrend megítélésében mutatkozott ellentét, melynek feloldása sohasem következett be.¹⁰²

A nyári hónapokban De Vienne francia követ több ízben felkereste a magyar miniszterelnököt és külügyminisztert. Midőn Paul Boncour-nak a Duna-medencéről vallott álláspontját ismertette, szemrehányást tett Kányának, hogy ugymond, bizalmatlan Franciaországgal szemben. Majd váratlan fordulattal megkérdezte a magyar külügyminisztert, nincs-e kedve Párizsba menni, aki erre igennel felelt.¹⁰³ Más alkalommal De Vienne Gömbösnél aztán érdeklődött, milyen feltételek teljesítése mellett fogadná el a magyar kormány "a dunai gazdasági preferenciák bilaterális egyezmények útján" történő kialakítását. Gömbös a következőket szabta meg: katonai egyenjogúság kimondása, kisebbségi kérdés becsületes megoldása, bizonyos revíziós követelések teljesítése. De Vienne kijelentésére, hogy az utóbbit Franciaország szövetségeseire gyakorolt nyomás útján is nehezen tudja elérni, Gömbös hozzátette, az első két pont kielégítése esetén is hajlandó lenne gazdasági megállapodásra és ezután következhetne a harmadik pont megvalósítása.¹⁰⁴

Ilyen előzmények után került sor Kánya első párizsi utazására. Daladier-vel és Paul Boncour-ral folytatott tárgyalásai nyomán az a meggyőződés alakult ki benn, hogy Franciaországtól a jövőben nem várható sem a revíziós célok pártolása, sem a kisantant mellőzése. A francia politikusok türelemre és óvatosságra intették a magyarokat. Kánya ezzel szemben határozottan kijelentette, hogy a magyar kormány nem köti le magát az Anschluss ellen, majd hozzátette, bár nem szívesen látnánk azt, megerősítette a magyar kormány előzetes véleményét, a beneši feltételek mellett nem lépünk gazdasági egyezsége a kisantanttal.¹⁰⁵

A tárgyalások során mindkét fél mereven ragaszkodott álláspontjához és ebből következően, megegyezés sem jöhetett létre. De fogalmazhatunk úgy is, hogy azért nem született egyetértés, mert az érdekeltek nem is akarták ezt komolyan. Franciaország azért nem engedett, mert fél Németországtól és politikája már védekező szakaszban volt. Magyarország viszont az esetleges kezdvezményekért az egyetlen ellenszolgáltatást sem volt hajlandó Franciaországnak megadni, nevezetesen az Anschluss elleni nyílt kiállást. A magyar kormány óvatosságból és taktikai megfontolásból makacsolta meg magát. Várt, hogy el ne szalassza a kedvező pillanatot, mikor a német-olasz kivétkülés létrejön, és naivan hitt abban, hogy akkor könnyen megkaphatja mindazt, amiért Párizsban árat kellene fizetnie. Taktikussága pedig abban nyilvánult meg, hogy Kánya elment ugyan Párizsba, bár előre tudta, hogy ott nem fog megegyezésre jutni. Útjával Franciaország és a kisantant előtt azt a látszatot kívánta kelteni, hogy Magyarország komolyan foglalkozik a megegyezéssel. Egyben ki óhajtotta húzni a talajt azon francia és kisantant intrikák alól, melyek Magyarországot, mint az enyhülés kerékkötőjét állítják be.^{106.}

Ezt a taktikát alkalmazta Magyarország a szomszéd államok 1933. őszi közeledési akciói során is. Ettől a későbbiekben sem tudott szabadulni, mert nem akarta felismerni a realitásokat. A közeledés sikertelensége azonban nemcsak a magyar kormány magatartásán múlott. A kisantant államok sem tudták elszánni magukat tényleges engedményekre, hiszen a terv szülőatyja, Franciaország sem gyakorolt ilyen értelemben nyomást rájuk. 1933-ban a dunai kérdés megoldása nyitva maradt, az új esztendőzt valamennyi állam súlyos teherrel lépte át.^{107.}

VIII. AZ OLASZ ÉS NÉMET KÜLPOLITIKAI ORIENTÁCIÓ EGYÜTTES ÉRVÉNYE- SÜLÉSE A MAGYAR KÜLPOLITIKÁBAN - A RÓMAI PROTOKOLLUM

Gömbös és Hitler 1933. nyári megbeszélései korántsem jelentették azt, hogy a két kormány az őket érintő kérdések megtárgyalása nyomán valamilyen megoldásra jutott volna. Magyarországot ezidőtájt a német külpolitikai lépések miatt több tényező is aggasztotta.

Hitler 1933. október 14-i beszédében bejelentette, Németország kilép a Népszövetségből. Egyben, - hogy a világméretű felháborodást leszerelje -, Németország békés szándékait hangoztatta. Kifejezésre juttatta, hogy Németország minden szomszédjával kész megneemtámadási szerződést kötni és nem vezérlik agresszív lépések.^{108.}

A magyar kormány Hitler ezen kijelentését úgy értékelte, hogy a náci birodalom politikai programpontjai közül a revíziót egyelőre levette a napirendről. Különösen annak a lehetősége rémitette meg őket, hogy Németország ezt a kisantanttal, főleg Csehszlovákiával szemben, esetleges szerződés formájában is hajlandó szavatolni. A magyar kormány revíziós tervei így a semmibe foszlalának. A kormány idegesését nem tudta és nem is akarta leplezni. Masirevich berlini magyar követ útján fenyegetőleg a németek tudomására hozta, ha a szerződés bekövetkezne, Magyarország arra kényszerülne, hogy eddigi politikai irányvonalán változtasson.^{109.}

A veszély elhárítása érdekében a Gömbös kormány 1934. januárjában több német politikusnak javaslatot tett egy német-magyar titkos konzultatív paktum megkötésére. A szerződés koordinálta volna a két állam politikáját a kisantanttal szemben és Magyarország ezáltal biztosítékot nyert volna,

hogy Németország nem tesz olyan lépéseket a kisantant irányába, mely a magyar érdekeket sértene. Neurath külügyminiszter és Köpke miniszteri igazgató udvariassen, de határozott formában több ízben elutasították a magyar kezdeményezést. Arra hivatkoztak, hogy barátok közt nincs szükség titkos paktumok kötésére, ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy Németország a kisantanttal szemben Magyarország irányában semmilyen formában sem hajlandó elkötelezni magát. A magyar kormány megnyugtatóására annyit azonban közöltek, hogy a magyar politikusok a kisantanttal kötendő megnemtámadási szerződés miatt nyugodtan alhatnak. A magyar politikai vezetők a német döntést, ha nem is könnyű szívvvel, de tudomásul vették.^{110.}

Továbbra is nyitott kérdés maradt a magyar-német viszonylatban a német kisebbségek ügye. Papen alkancellár 1933.szeptemberi budapesti látogatása során kilátásba helyezte, hogy a magyar kívánságokat figyelembe fogják venni. Ezirányban azonban német részről nem történtek lépések. Gömbös miniszterelnök ezért 1934.február 14-én levelet intézett Hitlerhez. Ismételten kérte a Führert, hogy a két nemzeti kisebbség működjék együtt az utódállamokban. Gömbös kijelentette, hajlandó a magyarországi német kisebbség kulturális igényeit teljes mértékben kielégíteni, viszont elvárja, hogy azok a magyar állami gondolattal szemben ne fejtsenek ki centrifugális erőt. Sem a német alkancellár, sem a német külügyi hivatal erre érdemben nem reagált, bár a magyar kormány ezt többször is szorgalmazta. A valódi német álláspontra csupán Hitler választervezetéből és Jahnke birodalmi sajtófőnök 1934.tavaszi tett kijelentéséből következtethetünk, miszerint a völkisch gondolat Magyarországra nem jelent veszélyt. A választervezetből sohasem vált valódi levél, ami egyben utal arra, hogy Németország ebben a kérdésben teljes rezerváltságot mutatott. Egyelőre nem tartotta sürgősnek a kérdés rendezését. Ezt a magyar kormány nehezen értette meg és nem is vette tulságosan jónéven.^{111.}

A magyar kormány nem nézte jó szemmel Ausztria sorsának alakulását sem, mert ez a német-olasz viszonyt számukra kedvezőtlenül befolyásolta. A náci birodalom Ausztriával szemben gyakorolt politikájában hajthatatlannak bizonyult és 1934. első heteiben egyre fokozta az erőszakos beavatkozást. Ezért az osztrák kormány jegyzékben tiltakozott a náci nyomás ellen, egyben fontolóra vette, hogy függetlensége megvédése érdekében a Népszövetséghez forduljon segítségért.

Mindezen kérdések megbeszélésére Suvich külügyi államtitkár 1934. január 18-án Bécsbe utazott, majd egy hét múlva levélben tájékoztatta Dollfuszt Mussolini véleményéről és az osztrák kormány gyakorlati teendőiről. Suvich elérte, hogy Dollfuss elállt eredeti elgondolásától és nem fordult panasszal a Népszövetséghez. Az olasz kormány nem kívánta nyíltan pellengérre állítani Németországot, ezért maga vette kezébe az ügyet. Közben megérkezett Németország válasza az osztrák jegyzékre, mely az osztrák helyzet illetően alakulásáért Dollfuss kleriko-fasiszta rendszerére hárította a felelősséget. Az olasz kormány végül is az angol és francia kormánnyal együtt közös nyilatkozatban biztosította Ausztria függetlenségét, anélkül, hogy komoly intézkedéseket helyezett volna kilátásba. Suvich figyelmeztette Dollfuszt, hogy a riccionei megbeszélések értelmében mielőbb számoljon le az osztrák marxistákkal és vezesse be az un. korporatív alkotmányt. Egyben a római találkozó érdemi előkészítése is megbeszélésre került.^{112.}

Pár nap múlva, február 7-én, Dollfuss Budapestre érkezett. A rendkívüli német nyomás alatt álló osztrák kancellár kereste a magyar kormány mind hathatósabb támogatását. A magyar külpolitikai vezetés elégedetten vette tudomásul, hogy Dollfuss, szilveszteri rádió szövegében a magyar külpolitika fő követeléseit magáévá tette. Budapesti tanácskozása során behatóan tárgyaltak a tervezett hármasszövetség

kialakításáról. Ezen túlmenően Gömbös minden valószínűség szerint tanácsokkal látta el Dollfuszt a belpolitikai fordulat végrehajtását illetően. 1934.február 12-én az osztrák kormány vérbefojtotta a munkásfelkelést és ez az osztrák demokrácia megszüntetését jelentette.^{113.}

A megélénkülő olasz-osztrák-magyar kapcsolatok, a római szerződés előkészületei Hitlert is lépésekre sarkallták. Ez meghozta a megoldást a német-magyar gazdasági kapcsolatok rendezése számára. A német Külügyminisztérium már 1933.szeptemberében, Gömbös berlini megbeszélése nyomán elkészítette a gazdasági tárgyalások terveit, de az előzetes tárgyalások 1933.őszén és telén minden különösebb előrehaladás nélkül folytak.^{114.}

A német külügyminisztérium csak 1934.elején adott szabad utat az érdemi tárgyalásoknak, mikor Németország gondjai Olaszországnak a Duna-térségben megerősödő aktivitása miatt megnövekedtek. A tárgyalások menetének meggyorsítására vonatkozó német kívánságot Neurath külügyminiszter január 13-i levelében hozta Kánya tudomására.^{115.} Németország szándékainak mozgatórugóját szemléletesen megvilágítja a német külügyminisztériumban február 17-én zajlott gazdasági értekezlet anyaga. Neurath a tárgyalások tempójának fokozását azzal indokolta, hogy "keresztezni kell egy olasz-osztrák-magyar vámunió létrehozását, és a szerződés megkötése révén erős politikai pozíciót kell kialakítanunk Magyarországgal."^{116.}

A Gömbös kormány a német-olasz versengésből ráháruló előnyöket igyekezett maximálisan kihasználni. Kánya, Mackensen budapesti német követnek úgy nyilatkozott, Olaszországgal szemben hajlandó esetleg úgy taktikázni, hogy formális vámunió ne jöjjön létre. Ez azonban nagy mértékben attól függ, hogy Németország milyen mennyiségben hajlandó a magyar mezőgazdasági fölösleget átvenni.^{117.}

Az előzetes alkudozások nyomán 1934.február 21-én aláírták a második német-magyar kereskedelmi pótegyezményt, mely jelentős mértékben könnyített a magyar agrártermékek elhelyezésén.^{118.}

A kereskedelmi szerződés megkötésével egy napon, február 21-én a látogatási sor folytatásaként, Suvich olasz külügyi államtitkár érkezett Budapestre. Suvich Gömbös és Kányával folytatott beszélgetése során elmondta, hogy Mussolini lényegében elégedett az osztrák fordulat erélyes végrehajtásával. Kivánsága, hogy Dollfuss pozíciója erősödjék és ehhez Olaszország kész továbbra is erkölcsi, anyagi és ha szükséges katonai támogatást nyújtani. Kánya informálódni kívánt, ha a Bajorországban szervezett osztrák légió betörne Ausztriába, Olaszország milyen lépésre szánná el magát. Suvich kijelentette, olasz csapatokat koncentráltak az osztrák határ közelében, de hozzátette, reméli, ezek bevetésére nem lesz szükség. Gömbös lényegében egyetértett az elmondottakkal, de hozzátette, az osztrák hadsereg nem elég ütőképes. Ezért célszerű volna, ha Ausztria megegyezést keresne Németországgal.

Suvich kifejezésre juttatta Mussolini kívánságát, hogy a három ország külön-külön létező barátsági szerződését egyé forrasszák össze. Az alapvető politikai kérdésekben és gazdasági téren is teljes együttműködést építsenek ki. Gazdasági tekintetben a magyar kormány zsaroló politikáját jól példázta a Pesti Napló február 21-i vezércikke. Az olasz-osztrák-magyar vámuniós tervvel kapcsolatban a cikkíró mérlegelte az olasz-magyar kapcsolatok súlyát. Kifejtette, hálásak vagyunk Olaszországnak az eddigiekért, de tudnunk kell, mit várhatunk a jövőben. Mussolini vámuniós terve bonyolult, ezért hosszú előkészítést igényel. Majd hozzátette, ez korántsem jelenti a terv megvalósíthatatlanságát. Remélte, Olaszország méltányolni fogja gazdasági szempontjainkat, hiszen Magyarország töretlen és hű barát és ez a kisantanttal szemben Olaszországnak sem lehet közömbös.^{119.}

Az olasz-osztrák-magyar tanácskozások sora nyugtalanságot váltott ki Németországban, bár a magyar kormány mindent megtett, hogy a német aggályokat elhárítsa. A németeknek bizalmatlanságra tulajdonképpen nem is volt nagyon okok, mert a magyar politikusok több alkalommal kifejezésre juttatták, hogy az osztrák kérdés nem szenvedhet németellenes megoldást. Biztosították Németországot, ha Rómában arra kerülne sor, hogy a három ország közt fennálló barátsági szerződést összekapcsolják, akkor Magyarország azon lesz, hogy a megállapodás szövege Németország csatlakozására is alkalmas legyen.

A német barátságot a magyar kormány rendkívül komolyan vette. Ezt támasztja alá, hogy a kormányzó informálta Mackensen követet Dollfuss és Suvich látogatásáról. Horthy a feltétlen német barátság kifejezésre juttatásában még a kormány tagjain is messze túl-tett. Kijelentette, hogy Dollfuss és Suvich tudomására hozta, meggyőződése, a G~~e~~richschaltolás természetes szükségszerűség. Biztosította a német követet, amíg ő ül a kormányzói székben, addig Németországhoz fűződő viszonyunk változatlan marad. A német fél meggyőzésére irányuló magyar erőfeszítéseket B-erlinben meglehetősen rezignáltan vették tudomásul.^{120.}

A világ figyelve 1934.március közepén Rómára irányult. Gömbös egy nappal hamarabb érkezett a találkozóra és Mussolinivel előzetes tárgyalásokat folytatott. Megbeszélésük központi témája Ausztria helyzete és a három állam Németországhoz fűződő viszonya volt. Mussolini és Gömbös egyaránt helyeselte, hogy Dollfuss pozíciója a Heimwehr nyomán erősödött, ismét megegyeztek, hogy a restauráció nem aktuális. Mussolini kijelentette, önálló Ausztria léte nekünk is előnyös. Gömbös ez azzal igyekezett elhárítani, hogy Németország ellen e kérdésben fellépni nem tudunk, mert Csehszlovákiával szembeni revíziós igényeink támogatása miatt szükségünk van rá. Mussolinit

inkább arról kívánta meggyőzni, hogy Németország most külpolitikai okból amúgysem forszirozza az Anschlusst. Gömbös ismét a Róma-Berlin-Bécs-Budapest közötti politikai és gazdasági összekapcsolódás előnyeire hívta fel a Duce figyelmét. Ujból kifejtette ismert tételét, Magyarország Kárpát-medence beli hivatásáról.^{121.}

A tárgyalások Rómában 1934.március 15. és 17. között folytak. Az első napon politikai kérdések kerültek megvitatásra. A német-osztrák viszony tárgyalásánál mindhárom fél jólismert álláspontját hangoztatta. Mussolini szeretne volna elérni, hogy Ausztria Németországhoz közeledést mutasson, Dollfuss viszont kijelentette, erre csak akkor hajlandó, ha Ausztria teljes függetlenségét Németország garantálja. Gömbös, bár Ausztria önállóságát fontosnak nevezte, kijelentette: Németország barátságát a revízió érdekében nem mellőzhetik. Végül is a magyar álláspont kerekedett felül annyiban, hogy a tárgyaló partnerek megegyeztek; Magyarország sajátos szempontjait figyelembe veszik és Németországgal a jó viszonyt ápolják. A Habsburg restauráció ellenzésében, a hirtenbergi ügy lezárásában, a fegyverek elosztásában teljes egyetértésre jutottak. Megtárgyalták a kisantant-hoz fűződő kapcsolatokat is és tudomásul vették az intranzigens magyar álláspontot. Gömbös a kapcsolatok normalizálásának feltételként továbbra is a revízió elismerését nevezte meg. A magyar kormány vezetője informálódni kívánt a francia-olasz viszony alakulásáról is. Mussolini megnyugtatóul közölte, javulás következett be, de ez Olaszország Magyarország iránti barátságát semmilyen formában sem befolyásolja.

Március 16-án gazdasági kérdések állottak a tanácskozás középpontjában. Gömbös itt is hajthatatlannak bizonyult. A magyar mezőgazdasági termékek, elsősorban a gabonafélések sikeres elhelyezéséből belpolitikai tőkét kívánt kovácsolni. Hosszas vita és fontolgatások után, Mussolini és Dollfuss végül hozzájárult Gömbös feltételeinek elfogadásához.

A három napos tárgyalás befejezéseként március 17-én aláírták az un.Róma-i jegyzőkönyveket, mely a tárgyalások eredményeit végső formába öntötte. A római protokollum a három állam Gömbös és Dollfuss kormányra kerülése óta követett külpolitikai együttműködésének megkoronázását jelentette. Lezárt egy folyamatot, rögzített egy állapotot, de új távlatokat nem nyitott. Egészében véve olasz sikert jelentett, Itália Duna-völgyi pozícióját erősítette és ezáltal Németországot gyengítette. Ha azonban az egyes tárgyalási napok eredményét összegző jegyzőkönyveket vizsgáljuk, részleteiben látszólagos és időszakos magyar sikert könyvelhetünk el. A három szövetséges között a felszínen teljes egyetértés uralkodott. Valójában a szerződés nem szüntette meg az ellentéteket az osztrák kérdés és a kisantanthoz fűződő viszony megítélésében, és létrejötté nem tudta a résztvevők számára az események további menetét előnyösen befolyásolni. Ebből következőleg, a protokollum felett hamarosan eljárta az idő.¹²²

Ezt azonban a szerződés megkötését követőleg a magyar politikai vezetők még nem érzékelték és minden energiájukat abba fektették, hogy Németországot, mint negyedik szövetséges tagot, megnyerjék. Gömbös Mussolinivel folytatott négy szemközti tárgyalását követően, majd a jegyzőkönyvek aláírása után is, részletesen informálta Hassell római német követet. Ismét leszögezte, a tárgyalások nem irányultak Németország ellen.¹²³ Kánya utasítására Masirevich berlini követ több alkalommal is a német külügyi vezető tudomására hozta, hogy Magyarország a németbarát politikát Rómában messzemenően figyelembe vette. Magyarország a jövőben is mindent megtesz az olasz-német barátság megerősítéséért és gazdasági téren is szorgalmazza a Róma-Berlin-Bécs-Budapest négyszög kialakítását. Hangsúlyozták, nem húztunk létre blokk politikát, amit alátámaszt az is, hogy a tárgyalások eredményeit jegyzőkönyv formájában rögzítették. Más államok csatlakozásának kérdése a mi kérésünkre került a jegyzőkönyvbe.

Ez utóbbi megítélésében nézeteltérés támadt az olasz és magyar politikai vezetők közt. Olaszország elsősorban a kisantant csatlakozására számított, Magyarország viszont Németországgal kívánta kibővíteni a szerződő felek sorát. Keserűen tapasztalták, hogy Olaszország nem tesz lépéseket ez ügyben. A magyar kormány, mely a német külügyi vezetők előtt az első perctől kezdve úgy nyilatkozott, hogy Németország csatlakozása egyaránt magyar és olasz óhaj, kényes helyzetbe került. Ezért ostromolni kezdte Suvich külügyi államtitkárt, hogy olasz részről legalább annyit közöljenek Berlinben, hogy a szerződés nem irányul Németország ellen. Olaszország azonban kitérő választ adott.

E magyar szempontból kellemetlen incidens jó ürügyet szolgáltatott a német külügyi vezetőknek arra, hogy nemtetszésüket nyomatékosan kifejezésre juttassák. Neurath eleve elutasította a csatlakozás lehetőségét avval, hogy kijelentette, Németország távol tartja magát minden csoportosulástól. Rosszallását fejezte ki amiatt, hogy Olaszország a szerződés által túlzott befolyást gyakorolhat Magyarországra. A három ország gazdasági együttműködésében is nehézségeket látott. Berlini politikai körök még keményebb véleményét tolmácsolta Bessenyey bécsi követségi tanácsos; Németország nem hunyhat szemet a felett, hogy Magyarország csatlakozott olyan politikához, mely Németország ausztriai törekvéseit keresztezi. Az állásfoglalásból kiérezhető volt a burkolt fenyegetés. Németország ezentúl is támogatja a magyar politikát, ha érdekeink egyeznek, de áldozatokat értünk nem vállal.^{124.}

A római szerződés létrejötte német-magyar viszonylatban kétségtelenül feszültséget idézett elő. Ennek enyhítésére és Németország és Olaszország közötti magyar közvetítési kísérletek folytatása érdekében, Horthy május 8-án titkos üzenetet küldött Hitlernek. A kormányzó a Habsburg restaurációs hírek feltámadása nyomán elsősorban saját

helyzetét látta veszélyben forogni és ezért közvetlenül a német kancellárhoz fordult. Horthy a restauráció meggátolása érdekében burkoltan Hitler tudomására hozta, Magyarországon nem találna ellenvetésre, ha az osztrák-német kérdés német elképzelés szerint rendeződne. Horthy igyekezett Kánya külügyminisztert is olyan irányba befolyásolni, hogy mindennek szükségességéről személyesen győzze meg a német kancellárt. A magyar külügyminiszter azonban kitért ez elől, fenntartva korábbi álláspontját, hogy Magyarország a két testvérnemzet vitájába nem kíván beleavatkozni.

Hitler azonban már Horthy üzenetétől függetlenül Ausztriával szemben erőszakos lépésre szánta el magát. Nem vette tudomásul Horthy cinkos egyetértésre tett ajánlatát és válaszüzenetében a tárgyalások útján történő rendezést is elutasította. Így Magyarország közvetítési kísérlete Németországnál nem talált megértésre.¹²⁵⁶

Ausztria kérdésében Hitler hajthatatlannak bizonyult a két fasiszta vezér 1934. júliusi velencei találkozásán is. Hitler proposíciót tett Mussolininek, hogy Németország és Olaszország egyetértésben oldja meg az osztrák kérdés rendezését. Álszent módon kijelentette, Németország nem kívánja az Anschlusst, de ragaszkodik a választásokhoz és a nácik kormányba való bevételeéhez. Mussolini védelmébe vette Dollfusst és közölte, hogy ilyen nyomás alatt az osztrák kancellár nem tárgyalhat. Erélyesen elutasította a náci terrorakciókat. Mussolini ezt is hozzátette, ha a náci izgatás nem szűnik meg, ez Olaszország és Németország viszonyában jóvátehetetlen következményekkel járhat. Végeredményben mindkét fél kitartott eredeti álláspontja mellett.¹²⁶

Mindez nem akadályozta meg Gömböst abban, hogy ne lelkesedjen a találkozó létrejötte fölött. "Európa legerősebb emberei"-nek összejövételét - 1934. június 17-i soproni beszédében - jövőbe mutatónak nevezte. Ausztria

kérdésében a megbeszéléseket sikeresnek minősítette és lelki szemei előtt már a német-olasz-magyar barátság kitekjesedését látta. A magyar kormányra - mely a találkozóból éppen a tengely körüli akadályok elhárulását vélte leszűrni - hideg zuhanyként hatottak az egy hét múlva bekövetkezett osztrák események.^{127.}

1934. július 25-én az osztrák nemzeti szocialisták lázadást robbantottak ki és meggyilkolták Dollfuss kancellárt. Mussolini azonnal intézkedésekre szánta el magát. A Bozenben és Triesztben állomásozó hadtesteket készenlétbe helyezte, a Brenner és karinthiai határt megerősítette. Mussolini Stahrembergnek küldött táviratában Ausztriát teljes támogatásáról biztosította. Az olasz sajtó Berlint és Münchent vádolta.^{128.}

A Gömbös kormány azonnal érintkezésbe lépett Mussolinivel. A magyar álláspontot jól tükrözte Gömbös, Colonna olasz követ előtt tett kijelentése; a magyar kormányt nem elsősorban a gyilkosság ténye rendítette meg, hanem amiatt aggódott, hogy ez kedvezőtlen szituációt teremt a németekkel való együttműködéshez. Ezért Gömbös ellenezte az olasz csapatösszevonásokat és az olasz sajtó magatartását. Az angol követ rendkívül ideges érdeklődésével szemben Hóry külügyminiszterhelyettes teljes közömbösséget mutatott. Hóry kijelentette; a történetek Ausztria belügye, és az Anschluss-kérdés megoldása nem a lefegyverzett Magyarország, hanem elsősorban a nagyhatalmak dolga.^{129.}

Gömbös igyekezett távol tartani Mussolinit a beavatkozástól, és úgy vélte, hogy az osztrákok egyedül is képesek úrrá lenni a helyzeten. Annak a meggyőződésének adott hangot, hogy olasz közbelépés esetén a jugoszlávok sem maradnának tétlenek. Mussolini Gömbös közlendőire Villani római magyar követnek - magyar szempontból - kedvező választ adott. Kijelentette, hogy csak abban az esetben

szánta volna rá magát aktiv beavatkozásra, ha az osztrákok felkérték volna erre.^{130.}

Ausztriában a náci puccs okozta viharok hamarosan elcsitultak, de az olasz-német viszony fagypontra alá süllyedt. 1934. júliusának utolsó előtti napján Kurt Schuschnigg vezetésével új osztrák kormány alakult meg. Az osztrák kancellár lényegében mind belpolitikában, mind külpolitikában a dollfussi örökség folytatójának bizonyult.

Schuschnigg első külföldi útja Magyarországra vezetett. Találkozott Horthyval és Gömbössel. A kormányzó és a magyar miniszterelnök behatóan érdeklődött a Habsburgkérdés iránt, mely egy restaurációs politika veszélyét vetítette előre. Schuschnigg erre vonatkozólag a magyar politikusokat kielégítő választ adott. Gömbös és Horthy a tárgyalások során a német érdekek szem előtt tartására helyezték a hangsúlyt. Hangoztatták, hogy Ausztriának továbbra is keresnie kell a kapcsolatot Németországgal és Magyarországnak is ugyanezt kell tennie, tekintettel Csehszlovákiával szemben fennálló ellentéteire.^{131.}

Röviddel ezután Schuschnigg Ausztria helyzetének megerősítésének demonstrálása végett Mussolinivel találkozott. A firenzei megbeszéléseken az olasz fasiszta diktátor ismételten teljes támogatásáról biztosította az osztrák kancellárt. Esetleges újabb náci provokáció esetére Mussolini katonai segélynyújtást is felajánlott, melyet Schuschnigg belpolitikai okokra hivatkozva közönnyel elhárított. Németországhoz fűződő viszonyában Ausztria - jelentette ki Schuschnigg - fenntartja a szabad elhatározás jogát. Ha ezt Németország elismeri, nincs akadálya a viszony normalizálásának. A tanácskozás során szóba került a restauráció kérdése is, melynek közeli megvalósulását Schuschnigg külpolitikai megfontolásokból nem tartotta szerencsésnek. A római szerződés értelmében elhatározták a két ország közötti szélesebb gazdasági alapok megteremtését.^{132.}

A német-olasz kapcsolatokban érezhető feszültség visszahatott a magyar kormány külpolitikájára is. Mussolini a római magyar követ előtt többször is keserűen kifakadt, hogy Hitler kritikus helyzetbe juttatta a német birodalmat és hibát hibára halmoz. A viszony elmérgesedése a sajtóban is érezhető volt. Az olasz fasiszta vezérkarhoz közelálló befolyásos újságírók között feltűnő és éleshangú cikkekben állították pellengérre Hitler ausztriai politikáját. A német sajtó pedig árulással vádolta az olasz politikai közvéleményt.^{133.}

Az európai politikai közvélemény haragját és ellenszenvét kiváltó náci tett a magyar kormányt is bizonyos mértékig óvatosságra intette. A római szerződés kapcsán a német-magyar politikai együttműködésben némi lanyhulás következett be. Hindenburg volt német kancellár temetésére augusztus elején Berlinbe érkező Kánya külügyminisztert Hitler is fogadta. Ekkor ismét meghívta Gömbös miniszterelnököt, aki ezt egyelőre nem vette igénybe. A szorult helyzetben lévő náci vezetők a két fasiszta nagyhatalom közötti magyar közvetítést is igényelték. Ezt 1934. szeptemberében a Berlinben tartózkodó Mecsér András útján hozták a magyar kormány tudomására. A német óhaj kijelentése egyuttal fenyegetéssel is párosult; amennyiben a magyar kormány külpolitikai irányvonalát mihamarabb véglegesen nem tisztázza, Németország közép-európai politikájában Jugoszlávia és Románia érdekeit fogja figyelembe venni.^{134.}

A magyar kormány remélve, hogy a német-magyar viszonyban mutatkozó hajszálrepedés betömhető és a német-olasz kapcsolat ismét szívélyesebbé tehető, meghívta vadászatra az időközben bécsi követté kinevezett volt német alkancellárt. Papen budapesti úticéljára kiválóan mutat rá a Pesti Napló, mely szerint Papen Magyarországot az Ausztria meghódítására alkalmazott új német politika szolgálatába kívánta állítani. Gömbös, a Róma és Berlin közötti további

sürlődások elkerülése érdekében javasolta, hogy Németország a jövőben mutasson teljes érdektelenséget Ausztria irányában. Ismét kijelentette, hogy Magyarország nem avatkozik a két testvérnemzet viszályába, hiszen a "kibékülés" előbb-utóbb úgyis létrejön. Papen szuggerálta Gömbösnek, hasson oda Rómában, hogy a hármasszerződéshez Németország is csatlakozhassék. Gömbös azonban Mackensennel folytatott beszélgetéséből azt a benyomást nyerte, hogy ez inkább Papen magánakciója, Hitler ilyen lépésre nem határozta el magát. Ezért Gömbös ebben az irányban nem is közvetített Róma felé, bár Papen elgondolása kedves volt számára. Papen budapesti látogatása nyomán a németek magatartásában magyar szempontból kedvező változás nem következett be, amelyet a magyar kormánynak néhány hét múlva Marseille kapcsán keserűen kellett tapasztalnia.^{135.}

IX. MAGYARORSZÁG KELETI POLITIKÁJA

/a szovjet-magyar diplomáciai kapcsolatok felvétele - Barthou kollektív biztonság terve - Magyarország és a kisantant viszonya, 1934.január-szeptember/

1934.februárban Barthou külügyminiszteri kinevezésével a francia külpolitika határozottabb irányvonalat vett. Barthou a leszerelési konferencia sikertelenségéből, a német-lengyel meg nem támadási szerződés megkötéséből, a februári véres eseményekből, az utóbbira történő kisantant reakciókból leszűrte a tapasztalatokat. Mivel Németországgal a megegyezés lehetősége egyre távolabbinak tűnt, ezért a francia-szovjet szövetség kialakítására helyezte a hangsúlyt. Ehhez kívánta Anglia, illetve Olaszország beleegyezését elérni. Konceptiója realizálása érdekében az ún. Keleti-Locarno terv megvalósításán fáradozott, mely az 1925-ös locarnói szerződés kiegészítését jelentette volna.^{136.} A francia politika erőteljesebb vonalvezetése a Szovjetunió nemzetközi súlyának

növekedését is előidézte. Franciaország ezidőtájt szorgalmazta a Szovjetunió népszövetségi tagságát, melyben Anglia és Olaszország sem talált kivetni valót.

Ezek a tényezők Magyarországot is megfontolásokra készítették. A magyar-szovjet kapcsolat kiépítésének lehetősége a Bethlen kormány működésének idejére nyúlik vissza, azonban ez akkor a heves magyar belpolitikai ellenállás miatt megghiúsult. A kérdés ismét 1933. őszén került előtérbe, midőn a Szovjetunió és Olaszország megnemtámadási és semlegességi szerződést kötött. Olaszországot erre a lépésre 1933. júliusában több ok is készítette. 1933. júliusában a Szovjetunió részvételével aláírták az un. Keleti-paktumot, mely magában foglalta az un. támadó fél szovjet formulájának elfogadását, és ez a Szovjetunió számára komoly nemzetközi sikert jelentett. Olaszország a közelítéssel kifejezésre kívánta juttatni, hogy a négyhatalmi paktum nem irányul a Szovjetunió ellen. Végül, de nem utolsó sorban, Olaszország hiú ábrándjai által befolyásolva abban reménykedett, hogy a Szovjetunió a békeszerződések reakciós agresszív jellegének elítélésével egyben a revízió pártolójává válik.

Olaszország a szovjet szerződés megkötését követőleg nagy súlyt helyezett arra, hogy lépését Magyarország is kövesse. A magyar politikai közvélemény gyanakvással figyelte az olasz - szovjet szerződés létrejöttének következményeit. A Pesti Napló bírálta Európa politikai vezetőit, akik érthetetlen módon versenyt futnak a Szovjetunió kegyeiért. A magyar politikai vezető körökben 1933. novemberében ezen a téren mozgás volt érezhető. Az újságokban közzétették a magyar kormány félhivatalos álláspontját, miszerint Ausztria és Magyarország már Brest-Litovszkban megkötötte a békeszerződést a Szovjetunióval és ezzel de jure és de facto elismerte a szovjet rendszert. Ezzel egyidőben viszont Bethlen a Képviselőház Külügyi Bizottságában kifejezésre juttatta, hogy nem idegenkedik a gondolattól, elsősorban gazdasági megfontolásokból.^{137.}

Bethlen realitásokkal számoló, rugalmas álláspontja a magyar kormánykörökben egyedülállónak bizonyult. A diplomáciai kapcsolatok felvétele leghevesebb ellenzőjének Horthy kormányzó bizonyult, aki meglehetősen politikai naivitással 1933-ban egy memorandumot készített. Ebben a világ összes államfőit /Csehszlovákia és Spanyolország kivételével/ a Szovjetunió elleni teljes egykötőre kívánta felszólítani.

A magyar kormány húzódozására, a kapcsolatok felvételének elodázására tett kísérletekről Jungerth-Arnóthy akkori ankarai magyar követ naplójából szerezhethetünk tudomást. Az olasz külügyi vezetőkkel a tárgyalások megelőző megbeszéléseken, majd az 1934. januárjában Rómában megkezdődő tanácskozásokon a magyar partner hajánál fogva előrangotott kifogások széles tárházát vonultatta fel. Sajátos módon képzelték el a diplomáciai kapcsolatok felvételét. Először is nem kívántak Moszkvába követ-et kinevezni és azt szerették volna elérni, ha a szovjet fél sem teszi ezt. E fantasztikus elgondolás mögött Horthy hisztérikus félelme rejtőzött, aki úgy vélte, egy állandó szovjet követség létesítésével a bolsevik propaganda lángba borítaná az országot.¹³⁸ Más alkalommal a magyar kormány anyagi gondjaira hivatkozva háritotta el a moszkvai magyar követség felállítást. Végül is a magyar akadémikusoknak, húzavonának Buti olasz külügyi osztályvezető erélyes fellépése vetett véget. A magyar kormánynak be kellett látnia, hogy érvei tarthatatlanok. 1934. február 6-án Potemkin és Jungerth-Arnóthy aláírta a diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló okmányt.¹³⁹

A magyar kormányt a diplomáciai kapcsolatok felvételére végül is több tényező bírta rá. Elsősorban az olasz kormány ezirányban kifejtett nyomása hatott. Nem kívánták ellenállásukkal az olasz-barát türelmét tovább feszíteni és félig-meddig maguk is hajlottak a hamis olasz tétel elfogadására, hogy a revíziós célkitűzések esetleg a Szovjet-

unióban újabb támogatóra lelnek. Sürgette őket a kisantant 1933. januári zágrábi konferencián tett bejelentése is, miszerint készek a Szovjetunióval való kapcsolat felvételére, továbbá a balkáni paktum parafálására. A magyar kormány egyik fő célja volt, hogy megelőzze, esetleg keresztezze a kisantant szándékát. Harmadsorban gazdasági előnyöket reméltek a kapcsolatok normalizálásától. Ennek reális esélyei mutatkoztak, mert a német-orosz viszony rosszabbodásával összefüggésben a Szovjetunió kezdett visszahúzódni a német piacokról és megrendeléseit sorra visszamondta. A legdöntőbb ok - mely Magyarországot a diplomáciai kapcsolatok felvételére készíthette volna -, hogy a Szovjetunióval az európai békét valóban őrző nagyhatalom lépett a világ politikai színpadára, meg sem fordult a magyar kormány fejében. A kapcsolatok felvételét csupán formálisnak tekintették, amit jól példáz, hogy Jungerth-Arnóthy csak 1935. április 1-én foglalta el posztját Moszkvában. Kánya a Külügyi Bizottság 1934. februári ülésén kategorikusan leszögezte, a diplomáciai kapcsolatok felvétele semmit sem módosít a kormány bolsevizmussal szembeni elutasító magatartásán.^{140.}

Barthou keleti paktum-terv elgondolásával párhuzamosan Mussolini 1934. elején tovább szorgalmazta a dunai unió tervének megvalósítását. Mussolini közelítő lépéseket kezdeményezett a kisantant államok felé. Erre több ok is készíthette. Egyrészt Németország hajthatatlan magatartása Ausztria kérdésében és gazdasági behatolása a közép- és délkeleteurópai térségbe, másrészt 1934. februárjában a balkáni paktum megszületése. Olaszország előtt felrémlett egy esetleges bekerítés veszélye, melynek kiküszöbölésére Mussolini elhárító akciókba kezdett. A római blokk kialakítását megelőző időben elsősorban Jugoszlávia csatlakozására gondolt. Februárban gazdasági szerződést ajánlott Jugoszláviának, olasz-osztrák-magyar-jugoszláv együttműködés lehetőségét helyezte kilátásba. Ez rögtön kiváltotta a magyar

kormány nemtetszését. Suvich az 1934.februári budapesti látogatása során ezt tapasztalta, hogy a magyar álláspont változatlan és csak revízió fejében hajlandó bármilyen közeliítésre. A magyar kormány Jugoszlávia érdeklődésére is hasonló szellemben válaszolt.^{141.}

Mussolini kisantant felé történő tapogatózásai Franciaország egyetértésével találkoztak. Ennek tudható be, hogy Franciaország a római szerződés létrejöttét nyugodtan és érdeklődve fogadta, és a protokollum a kisantant államokban sem talált nyílt ellenzőre.

Különösen Csehszlovákia érdeklődött a római szerződés csatlakozási lehetőségei iránt. Beneš március 21-i külügyi expozéját a "rugalmas hajthatatlanság" módszere jellemezte. A revízió és restauráció megítélésének kérdésében álláspontja egy jöttányit sem változott, míg gazdasági téren engedékenységet mutatott. Magyarországnak a szerződés nélküli állapot megszüntetésére, kereskedelmi szerződés megkötésére tett ajánlatot.^{142.} Hírek röppentek fel Beneš esetleges római utazásáról is.

Titulescu is kijelentette, későbbi időpontban lehetségesnek tartja a szerződéshez történő csatlakozást, de hozzáfűzte, ez csak Németország állásfoglalásának figyelembe vételével történhet. Benešsel egyetértésben a szerződés előnyeit a következőkben látta; kiküszöböli az Anschlusst, a restaurációt és az osztrák-magyar vámuniót. Románia "réggi szeretettel viseltetik" Olaszország iránt és Magyarországgal "a jóviszony rendkívül kívánatos" - jelentette ki április 5-én mondott beszédében -, de a határok megváltoztatása lehetetlen, szögezte le. Szokás szerint azonban a megrovó mondatok sem maradtak el. Olaszország bátorítja a magyar revíziós törekvéseket, ezt károsnak nevezte, de Magyarország magatartását kimondottan bűnösnek minősítette.^{143.}

Jugoszlávia álláspontja sem volt lényegében elutasító. Bár Jevtić külügyminiszter a római találkozó küszöbén a Szkupcsinában harcias exposé-t tartott. A római szerződés által előállt helyzet megítélését jugoszláv részről több tényező is motiválta. Jugoszlávia aggódott az olasz-francia közeledés miatt és a három kisantant állam közül legerőteljesebben közeledett Németország felé. Ugyanakkor Olaszország ajánlatait sem kívánta egyértelműen elutasítani. Ügyelt arra, hogy állásfoglalásával sem a német, sem az olasz érdekeket ne sértse.^{144.}

A kisantant viszonylag kedvező reagálását némileg lehütötte Mussolini március 19-i, a fasiszta Nagytanácsban mondott beszéde, mely a magyar revízió melletti nyílt kiállásnak minősült. Ennek ellenére a csehszlovák politikai vezetők több alkalommal is tapogatóztak a magyar kormánynál. Magyarország magatartása azonban továbbra is meglehetősen merevnek bizonyult. Beneš kölcsönös megértést hangoztató kijelentése mögött a *trêve politique*-ra való törekvést látták. Titulescunak a határok spritualizálására javasolt formuláját blöffnek tartották és konkrét felajánlásokat vártak. Gömbös a parlamentben kategorikusan kijelentette; nem süllyedhetünk addig, hogy gazdasági előnyökért politikai elveinket feladjuk.^{145.}

A magyar kisantant viszony alakulásában új szint jelentett Barthou francia külügyminiszternek a kis szövetséges államok fővárosaiban és Varsóban tett látogatása. Barthou uticélja az volt, hogy megnyerje a kisantantot a Keleti Locarno tervéhez. Varsóban azonban hamarosan tapasztalta, hogy Beck külügyminiszter, az öncélú lengyel politika jegyében, kitartott a német orientáció mellett és elutasította a terv végrehajtásában való közreműködést. Ezt a magyar kormány örömmel vette tudomásul. Prágában Barthou egyetértésre talált. A francia és cseh külügyminiszter azonos álláspontot foglalt el az Anschluss és a restauráció kérdésében. Megállapodtak,

hogyan elősegítik a Szovjetunió belépését a Népszövetségbe. Barthou igyekezett Csehszlovákiát az Olaszországhoz való közeledésre tovább ösztönözni. Benes ismét kifejezésre jutatta, hogy nem idegenkedik az öt dunai állam gazdasági kooperációjától, de a térségben kialakuló félben lévő olasz túlsúly kiküszöbölését mindenképp szükségesnek tartotta.^{146.}

Lényegesen nagyobb vihart kavart magyar politikai körökben Barthou júniusi romániai és jugoszláviai látogatása. Időközben változás állott be a Magyarország és a kisantant közti kapcsolatban. Míg a római szerződést követő hetekben a közeledés jelei tűntek fel, nyár elejére a helyzet elmérgesedőben volt.

A magyar kormány május 12-én, genfi képviselőutján panaszt nyújtott be a Népszövetség Főtitkárához jugoszláv részről tapasztalt határincidensek tárgyában. Jugoszlávia erre rögtön ellenjegyzéket készített, mely a jugoszláv fél sérelmére elkövetett magyar atrocitások felsorolását tartalmazta. Az önálló magyar lépés az olasz politikai vezetők körében idegességet váltott ki. Mussolini, Suvich és Buti egyaránt rosszallását fejezte ki, hogy a magyar kormány eme fontos lépést tudtuk nélkül tette meg. Ezáltal Olaszországot is kellemetlen helyzetbe sodorta, mert a világ szemében azt a látszatot keltette, hogy Olaszország ily módon, közvetve kívánja támadni Jugoszláviát. Kétségüket fejezték ki aziránt, hogy a magyar kormány a Népszövetségnél orvoslást nyerhet, de támogatásukat kénytelen kellett felajánlották. A Népszövetség Tanácsa június 5-én tárgyalta az ügyet és a magyar panaszt elutasította. Az incidens rendezését a két szembenálló fél közvetlen tárgyalására bízta.^{147.}

A magyar kormány ezen akciója látszólag elhamarkodottnak és időszertülnének tűnt, hiszen ezáltal barátja, Olaszország érdekeit keresztezte, az olasz-jugoszláv egyet-

értés létrejöttét nehezítette. Valójában nagyon is tudatos és jól kiszámított lépés volt ez, mely a dunai államok kibontakozóban lévő közeledését torpedózta meg. A magyar kormány - mint ahogy Eckhardt Tibor népszövetségi magyar delegátus magatartásából kitűnt - nem azért fordult Genfhez, hogy ott a kérdésre valóban megoldást találjon. Eckhardt kezdettől közvetlen tárgyalásokat javasolt annak tudatában, hogy ezek az adott helyzetben nem vezethetnek tényleges eredményre. Nem akarta túlfeszíteni a húrt és nem kívánta, hogy a magyar sérelmeknek mindenáron igazságot szolgáltatassanak. A kérdés napi-rendre tűzésével csupán revíziós aspirációink szempontjából veszélyessé váló Duna-medencei összefogásnak akart gáncsot vetni.^{148.}

Ez Magyarország és a kisantant között feszültséget szított. Csak fokozta ezt Gömbös június 17-i indokolatlan magabiztosságot eláruló beszéde, aki római szerződés nyomán és a Hitler-Mussolini találkozó kapcsán úgy vélekedett, hogy a magyar célok realizálása elől az akadályok elhárulóban vannak. Ezért Benes és Titulescu béke-ajánlatát mesterkedésnek nevezte és elutasította.^{149.}

Gömbös kijelentése az ezeitől Bukarestben üléső kisantant konferencia tagjai között ellenszenvet váltott ki. A válasszal nem maradtak adósak. Titulescu a sajtókonferencián mondott beszédében magyarellenes kijelentéseket tett: "a magyarság számomra egy olyan típus, mely kiabál, siránkozik, koldul, mely mindig akar valamit, és sohasem hagyja, hogy béke legyen."^{150.} A római szerződésről - a korábbiakhoz képest - úgy vélekedett, hogy mindaddig, amíg a protokollum háttéréről és természetéről nem nyernek teljes felvilágosítást, a kisantant teljes rezerváltságot fog tanúsítani. Gömbös kijelentését a kisantant körök úgy értékelték, mint ami elvágja a kollaboráció lehetőségét. Erre utal a konferenciáról kiadott zárókommuniké c.pontjának második mondata.^{151.} Magyar szempontból nem voltak kedvezőek a kommuniké egyéb pontjai sem.

Elfogadták Barthou keleti paktumtervét is. Barthou közelgő római útja kapcsán baráti hangon emlékeztek meg Olaszországról. Élesen elítélték a revíziós törekvéseket.^{152.}

Barthou Bukarestbe érkezésével a magyarellenesség hangulat tetőfokára hágott. Barthou látogatásával a franciakisántant szövetség szilárdságát kívánta demonstrálni és azokat a kérdéseket toltta előtérbe, amellyel valamennyi szövetséges egyetértett. Erre a magyar revízió nyilvános elítélése kiválóan alkalmasnak bizonyult. A román országgyűlés két házának díszülésén Franciaország és Románia örökre megalapított és ősi jogon birtokolt határainak megváltoztathatatlanságáról tett kijelentést. Ezt még megtoldotta azzal, hogy hozzátette, "Románia Erdéllyel csak azokat a területeket kapta vissza, mellyel eddig is birt." ^{153.}

Barthou szavai nyomán Magyarországon elemi erővel tört ki a felháborodás. Budapest utcáin francia-ellenes tüntetésre került sor, a sajtó hol gyalázkodó, hol gúnyolódó, hol kioktató hangnemben írt a történetekről. Valamennyi parlamenti párt és a társadalmi szervezetek is tiltakozásukat jelentették be. Gömbös nyilatkozatot tett közzé, amelyben a francia politikát "szuronyok politikájának" nevezte.^{154.}

Kétségtelen, hogy Barthou kijelentéseiben messzire ment és ezt történelmi tévedéssel is súlyosbbitotta. Szavainak azonban nem annyira politikai súlya, mint inkább demonstratív jellege volt. A magyar kormánykörök főként azért zúgolódtak, mert Barthou malőrjét úgy ítélték meg, hogy az a francia orientációt ellenző politikusok kezében fontos ütőkártyát adhat.

A magyar felháborodást az sem csillapította, hogy Barthou fellépése párizsi politikai körökben sem aratott osztatlan elismerést. Barthou is érezte, hogy kissé elvetette a súlykot, ezért hazatérte után a Külügyi Bizottság

ülésén a népszövetségi alapokmány 19.§-a értelmében nem zárkozott el a revízió lehetőségétől.¹³⁵

Barthou bukaresti tárgyalásai más szempontból eredményesebbeknek bizonyultak. Bizonyos fenntartásokkal elnyerte a román kormány hozzájárulását a keleti-paktum tervhez, és a francia-szovjet szövetség kiépítéséhez.

Magyar politikai körök feszült figyelemmel tekintettek az ut következő állomása felé, vajon mit fog tenni a francia külügyminiszter Belgrádban. A látogatás magyar szempontból felháborodásra nem szolgáltatott okot. Barthou, Belgrádban féleredményt mondhatott magáénak. A jugoszlávok bizonyos feltételek mellett hajlottak az olaszokkal és magyarokkal való megegyezésre. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a német irányvonalat feladták volna. A Szovjetunió elismerését viszont kereken elutasították.¹⁵⁶

Barthou körútja nyomán a magyar politikai körökön pesszimizmus lett úrrá. Bethlen a helyzetet úgy értékelte, hogy Franciaország, a kisantanttal, a balkáni paktummal, és a szovjet szövetséggel minden oldalról megteremtette saját biztonságát, Európát paktumokkal hálózta be. Valójában a helyzet Magyarország szempontjából, ha nem is volt biztató, mégsem volt teljesen kilátástalannak nevezhető. A Franciaország által szorgalmazott paktumok nem bizonyultak szilárdnak. A balkáni paktumot számos ellentét feszítette, és hasonlókat tapasztalt Barthou a kisantent államokban tett körútja során is. Különbségek mutatkoztak az Anschluss-kérdésben, a Németországhoz fűződő viszony megítélésében, a szovjet-barát politika elfogadásában, az Olaszországhoz fűződő viszonyban.

1934. nyarán és kora őszén a politikai égbolton magyar szempontból újabb vészjósló felhők jelentkeztek. Dollfuss meggyilkolását követően a Duna-medencében a helyzet

pattanásig feszült volt. Csehszlovákia az osztrák és magyar határszakaszon készültséget rendelt el, Jugoszlávia is több zászlóaljat vont össze a határon. A kisantant államok - első sorban Jugoszlávia - kijelentették, hogy a történetek első sorban Ausztria belügye és az ügy rendezése a Népszövetségre tartozik. A magyar külügyminisztériumhoz befutott jelentések nem hagytak kétséget afelől, amennyiben Olaszország mégis beavatkozna, Jugoszlávia és Csehszlovákia is akcióba lépne. A kisantant-álláspontból félre nem érthetően kitűnt, hogy a duna-völgyi kérdésben nem hagyják magukat a nagyhatalmak /első sorban Franciaország/ által vezettetni, hanem ha érdekeik úgy kívánják, diplomáciailag és katonailag is külön útra lépnek.^{157.}

Az ausztriai náci puccs nyomán előállt helyzet meggorsította az olasz-francia közeledést. Ismét előtérbe került Mussolini dunai memorandum-terve, a római szerződésnek a kisantanttal történő kibővítése. Tervbe vetették Barthou római látogatását. Szeptember 18-án a Szovjetunió, Franciaország, Anglia és Olaszország pártolása mellett felvételt nyert a Népszövetségbe.

Mindez magyar politikai körökben komoly nyugtalanságot okozott. Bethlen - a kormánypolitikának még 1934. nyarán is egyik legbefolyásosabb szócsöve - neheztelő és enyhén követelődző hangú cikket írt Olaszországnak címezve. A cikkből kiérződik, hogy Magyarország a római szerződéssel némi áldozatot vállalt, mikor Ausztria függetlenségét Németország ellenében megerősítette. Ezt Olaszországnak is figyelembe kell vennie, mikor Magyarországot az olasz-francia tárgyalások következtében kényes helyzetbe hozza és egyben nehezíti a német-olasz kibontakozást. Amennyiben a Duna-medencéről Barthou és Mussolini között megegyezés születne, kéri a magyar kisebbségi érdekek messzemenő pártolását.^{158.}

A magyar politikusok azért is aggódtak, mert

ezidőben Csehszlovákia határozott közeledést mutatott Olaszország irányába. Olasz politikai vezetők azonban biztosították a magyarokat, ha Csehszlovákia és Olaszország közt gazdasági megállapodás is létesülne, ez nem változtatna Magyarországgal szembeni politikájukon. Bár az olaszok Bethlen cikkét kissé szkeptikusan fogadták, és a két ország kapcsolatában némi elhidegülés volt érezhető, Colonna budapesti olasz követ Barthou közelgő római látogatása kapcsán közölte, Olaszország változatlanul az 1933-as memorandum és a római egyezmény alapján áll.¹⁵⁹ A látogatásra azonban már nem került sor, mert közbeszóltak a marseillei események.

X. A MARSEILLEI MERÉNYLET -

A GÖMBÖS KORMÁNY KÜLPOLITIKAI ELSZIGETELŐDÉSÉNEK VESZÉLYE
/Gömbös varsói és római utje/

1934. október 9-én Marseille-ben gyilkos golyó oltotta ki Barthou francia külügyminiszter és Sándor jugoszláv király életét. A merénylet kitervelésében Olaszországnak, Németországnak és Magyarországnak egyaránt része volt. A terrorakció közvetlen szálai a magyarországi Jankapusztára vezettek.

A gyilkosság hírének hallatára Jugoszlávia dühödt támadást intézett Olaszország és Magyarország ellen, háborus hecckampány lett urrú az országban. A román és cseh sajtó is hangos volt a magyarellenes vádaktól.

Anglia és Franciaország azonban azonnal közbelépett, hogy megfelelő mederbe terelje az eseményeket. Sem Angliának, sem Franciaországnak nem állt érdekében, hogy Németország és Olaszország felelősségére fény derüljön.

Ezért Simon angol külügyminiszter nyomatékosan felszólította a jugoszlávokat, hogy ne feszegessék ezt a kérdést, és Magyarország elleni fellépésükben se lépjék át a megengedhető határt. Laval francia külügyminiszter Titulescut és Benest^v igyekezett megnyerni ennek a magatartásnak.

A kisantant az Állandó Tanács október 9-i belgrádi ülésén szögezte le álláspontját, melyet hosszas vita előzött meg. Titulescu és Benes^v próbált mérséklőleg hatni Jevticre. Megállapodtak, hogy Jugoszlávia beadvánnyal fordul a Népszövetséghez és az ügy kivizsgálást kéri. A jugoszláv vádirat kizárólag Magyarország felelősségét érintette.^{161.}

Bár a magyar-német viszony ebben az időszakban nem nevezhető felhőtlennek, mégis a merénylettel kapcsolatos német magatartás a magyar kormányt bizonyos mértékig váratlanul érintette. A németek minden lépéséből kiérződött, hogy nem hajlandók a Jugoszláviával kialakult jóviszonyukat magyar érdekekért veszélyeztetni. A két civódó fél vitájában igyekeztek semleges álláspontra helyezkedni, mely a magyar kormány szemében már eleve bűnnek minősült. Sőt egyes megnyilvánulásaikból a magyarok azt tapasztalhatták, hogy ki-mondottan Jugoszlávia felé hajlottak.

A magyar kormányt különösen Göring Belgrádban tett kijelentései háborították fel. A kormány tagjai több forrásból olyan értesüléseket szereztek, miszerint Göring Sándor király temetésén kijelentette: Németország nem kötelezte el magát semmiféle revíziós politika mellett és nem fűződik érdeke a magyar revízió támogatásához. Hogy a jugoszlávok kedvében járjon, még hozzátette; a német kisebbségeknek a helyzete sokkal jobb ott, mint Magyarországon. Tekintettel Göring közismert szereplési vágyára, közlésének nem lett volna szabad különösebb jelentőséget tulajdonítani. Azonban a marseillei gyilkosság nyomán felfokozott politikai légkörben Göring szavai a magyarkormányra hatányozottabban

hatottak. Mindez még mindig nem indokolta azt, hogy a magyar politikusok valósággal ostrom alá vegyék a német külügyminisztériumot. Számonkérték Göring kijelentését és cáfolatot követeltek. Neurath, Köpke és Bülow többbizben megnyugtatták a berlini magyar követet, hogy a Német Birodalom Magyarország iránti politikája nem változott. Ez azonban a magyar kormány tagjait nem elégítette ki. A dolog odáig fajult, hogy a magyar követ megfenyegette a német kormányt. Kijelentette, amennyiben Németország tovább barátkozik Jugoszláviával, Magyarország Csehszlovákiával és Ausztriával együtt egy dunai szövetségben egyesül, továbbá megszűnteti közvetítő szerepét Olaszország és Németország között. Mindezt a magyar kormány sem gondolta komolyan, hiszen ezzel a lépéssel a gömbösi külpolitika alapjait kontrakarirozta volna. Csupán ilyen módon kívánta a biztos német választ kicsikarni. Neurath a fenyegetést határozottan visszautasított. Kijelentette, hogy Hitler Göringnek csupán a temetési szertartáson való részvételre adott megbízatást. Németország nem tudja aktív támogatásban részesíteni a magyar revíziós politikát, de a morális támogatást továbbra is fenntartja. Neurath erélyes fellépésének hatására a magyar kormány visszakozó lépést tett. Masirevich röviddel ezután ismét felkereste Bülow államtitkárt és kijelentette, a magyar kormány nem kívánta kérdőre vonni Németországot. Belpolitikai okokra hivatkozott, miszerint Göring fellépése a németellenes köröknek újabb tápot adhat. Lényegében az incidenst követőleg sem változott a Magyarországgal szembeni német magatartás. A sajtó hangneme sem volt magyar szempontból kiélegítő.¹⁶²

A magyar kormány előtt a marseillei ügy kapcsán a következő cél lebegett; Olaszország és Franciaország támogatásával el kell érnie, hogy a védők alól felmentést nyerjen. Így nemzeti tekintélye megmaradhat, melyre a revízió érdekében a jövőben nagy szükség lesz. Igyekezett tisztára mosni magát. A külügyminisztérium kör-

táviratban közölte az összes magyar követséggel, a gyilkosságban való részességüket meg kell cáfolni.^{163.}

Mindehhez támogatókra volt szükségünk. E célból érkezett Gömbös október 19-én Varsóba. Beck lengyel ezredes szinte Gömbös kormányra kerülésével egyidőben vette át a lengyel külügyek irányítását és új, Magyarország számára kedvező orientációju külpolitikába kezdett. Lengyelország fő szövetségesétől, Franciaországtól eltávolodva Németország felé közelített. Ez 1934. januárjában német-lengyel megnemtámadási nyilatkozat formájában öltött testet. Ezzel összefüggésben Lengyelország kisantanthoz fűződő kapcsolatai romlottak. A térségben hegemon szerepre törekvő, nagy hatalmi ábrándokat kergető, öncélú lengyel politikának Csehszlovákiával szemben területi aspirációi voltak. A fenti irányvonalból következőleg Lengyelország szembehelyezkedett Barthou Keleti Paktum tervével és ez a lengyel-szovjet jóviszony lazulásához vezetett.^{164.}

A lengyel és magyar külpolitikának tehát számos érintkezési pontja volt. Mindez a magyar politikai vezetőkben reményt ébresztett. Horthy, hogy a kedvező hangulatot előkészítse, baráti hangú levelet küldött Pilsudsky marsallnak.^{165.}

A marseillei ügy tehertétele azonban ekkor már súlyosan nehezedett Magyarországra. Lengyelország ennek ellenére kész volt fogadni a vádlottak padjára ültetett Magyarország miniszterelnökét, de politikai egyezséget nem kötött vele. A látogatásról kiadott hivatalos közlemény is semmitmondó volt. Kifejezésre juttatták készségüket a kapcsolatok további erősítésére, amit a szellemi együttműködésről szóló egyezmény parafálásával támasztottak alá. Elhatározták, hogy a jövőben lengyel-magyar kereskedelmi és gazdasági tanulmányi bizottságot állítanak fel. Mindkét fél felemlegette a történelmi barátságot, udvarias nyilatkozatok

hangzottak el, de ennél tovább nem mentek. Beck az öncélu lengyel politikát szem előtt tartva nem kívánta a szorult helyzetben lévő Magyarországgal szemben lekötöni magát. Gömbös tehát nem tudta realizálni elképzeléseit, hogy a magyar revízió támogatásának Lengyelországot is megnyerje. Tekintettel azonban a marseillei merénylet által előállt helyzetre, látogatásának pusztá ténye is demonstrálta a lengyel-magyar együttműködési készséget. Lengyelország tartózkodó magatartása ellenére Gömbös útja kisanantant körökben és Olaszországban is aggodalmat keltett. Tartottak egy esetleges német-lengyel-magyar blokk kialakításától.^{166.}

Magyarország elsősorban Olaszországtól várt segítséget, ezért Gömbös november elején Rómába utazott. Útját megszakította Bécsben és Schuschnigggal, Berger-Waldeneggel, valamint Papen bécsi német követtel folytatott eszmecsere. A magyar kormány ezekben a hetekben párhuzamosan alkalmazta a politikai zsarolást, illetve a felajánlkozás taktikáját. Míg a magyar követ Berlinben fenyegetőzött, addig Gömbös Bécsben ismét felajánlotta Papennek közvetítési készségét a két fasiszta rendszer között.^{167.} A kormány rossznéven vette Németországtól, hogy Jugoszlávia felé egyre erőteljesebben közelít, de a német-olasz ellentét elsimításáról sem akart lemondani.

A római tanácskozások mindkét tárgyaló félnek hoztak eredményeket. Gömbös legsürgetőbb feladata az volt, hogy elnyerje Olaszország támogatását a marseillei merénylettel kapcsolatban. Ennek érdekében némi nyomást gyakorolt az olaszokra. Éreztette, tudatában van annak, hogy az olaszokat épp úgy bűnrészesség illeti, mint a magyarokat, de ezzel nem kíván visszaélni. Magyarország elszántságát csak hangoztatta, mely ha kell egyedül és fegyveresen is szembe száll a kisanantanttal. Ez megtette a hátását. Mussolini felajánlotta mindenre kiterjedő támogatását.^{168.}

Ismét megtárgyalták a római szerződéshez való csatlakozás kérdését, a kisantant viszonylatában. Mussolini elfogadta Gömbös "reális előfeltételeit"; a területi revíziók kielégítésére, a fegyverkezési egyenjoguság biztosítására és a kisebbségi sors javítására vonatkozóan.

Szóba került a német-olasz viszony alakulása is. Mussolini kifejtette, hogy nem viseltetik ellenséges érzülettel a németekkel szemben, de a közeledés időpontját még korainak tartja. Az első lépést a németeknek kell megtenniük. Gömbös ennek érdekében rögtön felkereste Hassell római német követet.^{169.}

Mussolini nemcsak adott, hanem az engedményekért cserébe kapott is. Az alku tárgya ismét Ausztria volt, de most a magyar kormány számára kedvező eredménnyel zárult. Gömbös minden eddiginél határozottabban állt ki Ausztria függetlensége mellett. Valójában e kérdésben eredeti elképzelésétől egy jottányit sem tért el, de a kényszerítő körülmények hatására kifelé ennek ellenkezőjét demonstrálta. Gömbös Rómából hazajövet megállt a Semmeringen. Egy hónap múlva pedig Schuschnigg látogatott el Berger-Waldenegg társaságában Budapestre. Bár mindkét tárgyalás anyagából kitűnik, hogy a kisantanttal, főként Csehszlovákiával szemben gyakorolandó politikában, korántsem jutottak közös nevezőre, de Magyarország mindkét alkalommal biztosította Ausztriát szolidaritásáról. Ennek adott hangot Gömbös a NEP november 12-i értekezletén tett felszólalásában, ahol Ausztria és Magyarország sorsközösségéről beszélt. A római tárgyalásoknak ezt az elemét emelte ki az olasz és a francia sajtó is.^{170.}

A tárgyalások magyar szempontból részleges eredménnyel zárultak. Magyarország továbbra is élvezte Olaszország jóindulatát revíziós törekvéseiben, és megnyerte pártfogását a terrorcselekmények tisztázása ügyében. Gömbös, Ausztria függetlensége biztosítása érdekében Rómában tett

igérete, az év utolsó két hónapjában az osztrák-magyar kapcsolatok alakulása azt mutatta, hogy a magyar kormány a római szerződés által körülötte kialakult gyűrűt szorosabbra fonta és ez egyben az olasz orientáció újbóli megerősítését jelentette.^{171.}

Gömbös annak tudatában távozott el Rómából, hogy a népszövetségi tárgyalások idejére maga mögött tudhatta Olaszország támogatását. A magyar külügyminisztériumban novemberben és decemberben befutott hírek sejtetni engedték, hogy Magyarországnak esélyei vannak arra, hogy az incidens elsimításában Anglia és Franciaország is "besegít". A kulisszák mögött lázas diplomáciai manőverek zajlottak. A francia és angol diplomaták igyekeztek a kisantantot, elsősorban Jugoszláviát arra rávenni, hogy mérsékelje magát, ne követelje Magyarország megbélyegzését. E célból Laval és Eden több ízben folytatott tárgyalásokat Benessel, Titulescuval és Jevtic' csel. A megbeszélések nyomán a kisantant sajtó hangneme is enyhülőben volt.^{172.}

A háttérben folyó tárgyalások december első hetében döntő szakaszba jutottak. Laval, Eden és Abisi december 5-i több órás tanácskozása nyomán megegyezés született, hogy Magyarország terbe vett megróvását és a nemzetközi vizsgálat elrendelését leveszik a napirendről. Közvetlenül ezután tanácskoztak a két szembenálló féllel is. A kisantant vezetőinek és a Magyarországot képviselő Kánya külügyminiszternek, illetve a Népszövetséghez kiküldött magyar delegátusnak, Eckhardt Tibornak, még fenntartásai voltak. Kánya a készülő tanácsi határozat-tervezetben két módosító javaslatot tett; a Népszövetség Tanácsa kérje fel a két kormányt, hogy a jövőben semmi olyat ne tegyenek, ami ártatna a jószomszédi viszonyoknak. A szövegben jusson kifejezésre, hogy a magyar felelősség kérdésére véglegesen nem került fény. Laval és Jevtic' ezt a megoldást elvetette.^{173.}

Közben Genfben, december 7-én, megkezdődött a jugoszláv emlékirat tárgyalása. A felszólalásokból kitűnt, hogy nincs messze a megegyezés. Aloisi olasz delegátus, Kormaniczki lengyel küldött és Tevlik Rüstü török külügyminiszter, valamint egyes délamerikai államok képviselői kimondottan magyarbarát nyilatkozatokat tettek. Eden, Laval és Litvinov semleges hangot ütött meg. Jevtic, Benes és Titulescu Magyarország felelősségét hangoztatta ugyan, de kirohanásokra nem ragadtatta magát. Eckhardt válaszában kijelentette, a magyar kormány az aljas merénylettel nem azonosítja magát, és visszautasította a jugoszláv panasz 6 pontját.^{174.}

A végső megoldást Laval-Aloisi-Eden újbóli tanácskozása, illetve Eden december 10-i éjjeli előadói beszéde hozta meg, mely kompromisszummal zárult. A határozat elítélte a büntettet és a felelősök megbüntetését kívánta, de az utóbbi kiderítését a magyar hatóságokra bízta.^{175.}

A megegyezést mindenki a maga érdekeinek megfelelően kommentálta. A magyar politikusok elégedetten hagyták el Genfét, mert elkerülték a nyilvános megrovást. A magyar kormány úgy értékelte, hogy az eredetileg kitűzött célt - hogy Magyarország tekintélye megmaradjon és ezáltal a revíziós törekvések csorbát ne szenvedjenek - elértük. Ez egyben különösen Aloisi olasz delegátus erélyes fellépését méltányolták, de hálások voltak Eden angol delegátusnak is.^{176.}

Jugoszláviában ugyanezt másképp látták. A sajtó győzelemről írt és a magyar revíziós tervek teljes összehozásáról beszélt. A belgrádi magyar követ természetesen csalódásról tudósított.^{177.} A francia és angol lapok is elégedettségüket fejezték ki a kérdés illetően való elintézése miatt és saját kormányuk érdemeit emelték ki. Az olasz lapok a teljes elragadtatás hangján írtak, míg a német sajtó semleges hangot ütött meg.^{178.}

A feszültség lassan oldódni kezdett. Kánya még Genfben az Agence Economique et Financiere tudósítójának

adott nyilatkozatában barátságos lépést tett a kisantant felé, amikor gazdasági és kisebbségi kérdések rendezését javasolta. Magyar részről a józanabb megítélés végleges felülkerekedését azonban lehetetlenné tette, hogy feltételeiből továbbra sem engedett. Ez nem sok jóval kecsegtetett a Duna-medence rendezését illetően.^{179.}

XI. LAVAL DUNAI PAKTUM TERVE ÉS A MAGYAR KÜLPOLITIKA

/1935. január - szeptember/

A marseillei gyilkosság nyomán a francia külügyminiszteri poszton Barthout felváltó Laval alapvetően nem változtatott elődje politikai irányvonalán. Tovább szorgalmazta Barthou keleti paktum tervét és döntő fontosságot tulajdonított a dunai kérdés rendezésének. Eltérés akét politikus között a gyakorlati megvalósítás területén mutatkozott. Mig Barthou a keleti paktum tervet a Szovjetunióval való szoros együttműködésre alapozta, addig Laval arra törekedett, hogy Németország és Lengyelország ellenállását különböző engedmények ígéretével leszerelje és bevonja őket a paktumba. Ez szükségszerűen a szovjet politikától való távolodással járt együtt.

A dunai terv realizálása érdekében elődjénél is erőteljesebben kívánt az olasz fasizmusra támaszkodni. Hajlott arra, hogy ennek fejében az olasz gyarmati igények ki-elégítését elősegítse.

1934. decemberében az olasz-francia tárgyalások intenzív szakaszba léptek. A gyarmati kérdésben a vélemények közelítettek egymáshoz, míg a középeurópai kérdésben nem. Olaszország kijelentette, hogy Ausztriával és Magyarországgal szemben alkalmazott eddigi politikájához hű marad.

Franciaország is kifejezésre juttatta; nem hagyja cserben a kisantantot. Az elképzelések szerint a paktum egyrészt biztosítaná Ausztria függetlenségét, másrészt garantálná a dunai államok kölcsönös be nem avatkozását. Franciaország ragaszkodott ahhoz, hogy az Ausztria függetlenségét biztosító egyezménybe ne csak annak szomszédait, hanem valamenyi kisantant országot vonják be, továbbá, hogy Olaszország Jugoszlávia felé tegyen barátságos lépést. Olaszország egyelőre még mindkét megoldástól vonakodott.

A tárgyalások folyamán Róma és Budapest között szüntelen kapcsolat állott fenn. Colonna tájékoztatása nyomán Gömbös 1934. december 26-i levelében azt hangsúlyozta, hogy Ausztria függetlenségének megvédése érdekében Németország csatlakozása a paktum létrejöttéhez, elsőrendű fontosságú. Magyarország is hajlandó az egyezményben való közreműködésre, de revíziós igényeinek változatlan fenntartásával. Mussolini válaszában biztosította Gömböst, hogy a magyar érdekeket szem előtt fogja tartani. Gömbös december 31-i visszontválaszában a kisantanttal való tárgyalások megkezdéséül a következő változatlan feltételeket szabta: területi revízió, fegyverkezési egyenjoguság elismerése, a kisebbségek minden területre kiterjedő egyenjoguságának biztosítása.^{180.}

Az 1935-ös esztendő második napján a magyar kormány kézhez kapta a francia-olasz jegyzéktervezetet, mely Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország és Németország, Jugoszlávia és Olaszország kormányainak javasolja, hogy a Népszövetség keretében a térség békéjét biztosító megállapodást kössenek. A szerződő felek köteleznék magukat arra, hogy egymás belügyeibe be nem avatkoznak, mellőzik a másik állam területi integritásának, politikai és társadalmi rendjének erőszakos megváltoztatására irányuló propagandát. A szerződés lehetővé tenné Anglia, Románia és Franciaország csatlakozását is. A szerződés létrejöttéig Olaszország és Franciaország őrködne Ausztria függetlensége felett.^{181.}

A magyar kormány hevesen tiltakozott, mert a tervezetben nem tudta felfedezni a magyar szempontok figyelembevételét. Ellenben keserűen tapasztalta, hogy a szerződés egész Középeurópára kiterjedne és benne nemcsak Ausztria, szomszédai, hanem valamennyi kisantant állam részt venne. Kánya rögtön közölte fenntartásait Mussolinivel. Magyarország csak abban az esetben tudná magáévá tenni a belügyekbe való be nem avatkozásról, illetve az erőszakos propaganda eltiltásáról szóló passzust, ha a kisebbségi szerződés tiszteletben tartására minden szempontból kielégítő fedezetet kapna. Ismét kijelentette, Magyarország csak Németországgal együtt hajlandó a szerződést megkötni. Kánya érvelését Gömbös Mussolininek küldött újabb üzenete egészítette ki. Gömbös kategorikusan leszögezte a magyar álláspontot, miszerint Ausztria függetlenségének garantálása egyedül a nagyhatalmakra, így többek között Németországra tartozik. Ismételten kérte Mussolinit, hasson oda, hogy a Középeurópa területi integritására vonatkozó fejezetet hagyják el, illetve ezt csak Ausztriára vonatkoztassák. Magyarország csatlakozását illetően kétségét fejezte ki, amennyiben a szerződés a francia tervezet szellemében jönne létre.^{182.}

Akárcsak a négyhatalmi paktum esetében, Mussolini most is csak csekély mértékben vette figyelembe Magyarország kívánságait. A középeurópai kérdésben elfoglalt álláspontját döntően befolyásolta, hogy ekkor már lelki szemei előtt Abesszinia lebegett és Franciaország késznek mutatkozott a gyarmati kérdés rendezésére. Május 7-én Rómában létrejött a Laval-Mussolini szövetség. Mussolini lényegében elfogadta a dunai paktumra vonatkozó eredeti francia tervezetet és a francia részről tett csekély engedmény nem Magyarország, hanem Olaszország javára történt. Franciaország a továbbiakban nem ragaszkodott ahhoz, hogy Olaszország Jugoszlávia felé előzetesen tegyen baráti gesztust és egyetértett Lengyelország paktumba való bevonásával. Gömbös kívánságait annyiban teljesítették, hogy a vitás kérdések békés rendezésére és a folytonos tanácskozásra vonatkozó általános nyilatkozatot nem hozták nyilvánosságra.^{184.}

Az olasz külpolitikában Mussolini-Laval megegyezéssel egy mélyen a felszín alatt húzódó lassú folyamat kibontakozásának lehetünk tanúi. E folyamat kifejlődése során Olaszország külpolitikájában a dunai kérdés rendezése egyre inkább háttérbe szorul és előtérbe kerül afrikai gyarmati igényeinek jelentkezése. Ennek gyakorlati jeleit azonban csak 1935. nyarán észlelhetjük először.

Addig azonban a középeurópai rendezés ügye az érdekelt államok külpolitikájának központi kérdése marad. Annál is inkább, mivel a francia-olasz ajánlással egyik ország sem volt maradéktalanul elégedett.

A magyar és olasz álláspont tisztázására a Laval-Mussolini paktum megkötése után Genfben került sor. Aloisi közölte Kányával, hogy Mussolinire rossz hatást gyakorolt Magyarország elégedetlensége, mivel Olaszország mindent megtett a magyarok érdekében a marseillei konfliktus idején és a francia-olasz megegyezésnél is figyelembe vette érdekeinket. Ezután Aloisi azt igyekezett bizonygatni, hogy a szerződés számunkra is komoly előnyökkel járhat, mert lehetővé teszi az olasz-francia-osztrák-magyar együttműködést, mely Franciaország részéről a kisantant fokozatos elejtésével járnategyütt. Így a magyar revíziós törekvések számára is új távlatok nyílhatnak. Kányát azonban Aloisi szép szavai nem tudták meggyőzni. Tisztában volt vele, hogy Franciaország a magyar revíziónak a jövőben sem fog engedményeket tenni és a kisantantot sem fogja mellőzni. Felsorolta az ismert magyar feltételeket, melyek kielégítése után hajlandók vagyunk a be nem avatkozási egyezményt aláírni. Hangsúlyozta Németország bevonását, nehogy egy esetleges olasz-francia-osztrák-magyar kombináció Jugoszláviát Németország karjaiba kergesse.^{185.}

A magyar kormány ezzel egyidejűleg közelítő lépést tett Németország irányába. Gömbös 1934. szilveszterén levelet küldött B-lomberg hadügyminiszternek, melyben a két

ország érdekközösségét helyezte a középpontba. A további szoros együttműködés reményében felajánlotta, hogy Horthy, vagy ő szívesen tenne látogatást Németországban. Kánya a német kormánynak küldött üzenetében pedig kifejtette; nézete szerint "az egyezmény kétségtelenül Németország ellen irányul". Majd hozzátette; a tervezet megvalósítására nem kerülne sor, ha Németország Ausztria függetlenségét és területi integritását tiszteletben tartaná. A magyar kormány amiatt is aggódott, hogy az olasz-német viszonyban semmilyen javulás nem mutatkozott és így a nagyhatalmak akarata ellenére minket is a dunai konföderációba kényszerítenek. Németországra a magyar kormány intelmei semmilyen hatást nem tettek. A dunai egyezménnyel kapcsolatban meglehetősen érdektelennek mutatkoztak, az időhúzás módszeréhez folyamodtak. Sokkal inkább lefoglalta ekkor őket a fegyverkezés kérdése.¹⁸⁶

A dunai egyezmény gondolatával szemben a kis-antant államok különböző álláspontra helyezkedtek. Az alapgondolatért, hogy a térség sorsát egy francia-olasz megegyezés (sorsa) döntse el, egyik sem lelkesedett túlzottan. Ezen belül azonban különböző fokozatok voltak. A legmegértőbbnek Csehszlovákia bizonyult. Beneš reménykedett abban, hogy a dunai paktum feltartóztathatja Németország Duna-medencébe történő behatolását és ezért a szerződés megteremtése érdekében komoly aktivitást fejtett ki.

Elsősorban Magyarország felé tett lépéseket. Kóbr budapesti csehszlovák követ útján baráti együttműködés- és megnemtámadási szerződésre tett javaslatot a magyar kormánynak. Az ehhez vezető út első állomásaként a kereskedelmi kapcsolatok erősítését és kulturális engedmények tételét helyezte kilátásba. A magyar kormány úgy értékelte, hogy ez végeredményben a beneši trêve politique folytatását jelenti, mely a magyar igények érdemi kielégítését nem teszi lehetővé. A magyar kormány álláspontja változatlanul merev és elutasító volt. Eltérés a magyar kormány állásfoglalásában csak annyiban mutatkozott, hogy a német-magyar kereske-

delmi pótegyezmény és a római szerződés révén a gazdasági kapcsolatok normalizálására vonatkozó cseh ajánlatot könnyebben utasíthatta vissza, mint két évvel ezelőtt bármikor. Ez azonban nem tántorította el Benest attól, hogy a dunai paktum létrejöttéért az elkövetkezendő hónapok során ne fáradozzon.^{187.}

Lényegesen rezerváltabb magatartást tenusított Románia. Ezidőtájt a román külpolitikában a Tatarescu vezette német-barát és a Titulescu irányította frankofil és italoofil irányzat együttesen érvényesült a román külpolitikában. Ennek következtében Románia egyszerre közeledett Olaszország és Németország felé, ennek jegyében Magyarországnak is tett egy gesztust. Lényegében azonban a dunai paktum megteremtéséért semmilyen érdemi lépést nem tett. Tatarescu és Titulescu Románia őszinte szándékát hangoztatta Magyarországgal szemben és gazdasági, illetve kulturális együttműködésről beszéltek. Bárdossy bukaresti magyar követnek a román politikusok kijelentéseiről az a benyomása támadt, hogy mindezt maguk sem gondolták komolyan, de ő is az egyetértés szellemében nyilatkozott. A revízió, illetve a kisebbségi kérdés megítélésében az áthághatatlan ellentétek továbbra is fennálltak és tetszetős nyilatkozatokon kívül ez ügyben semmi sem történt.^{188.}

A legtöbb fenntartása a paktummal kapcsolatban Jugoszláviának volt. Jevtić már a szerződés-tervezet ismertetésekor jelezte, hogy biztosítékot kíván egy esetleges Habsburg restauráció esetére, Olaszországgal szemben területi integritásának megőrzésére és a magyar revíziós törekvések elhárítására. Követeléseit mindvégig fenntartotta. Az francia-olasz egyezmény után azonban tapogatózni kezdett Magyarország irányába. Vukčević budapesti jugoszláv követ a dunai paktum megkötéséhez fűzött magyar feltételekről érdeklődött. Kánya neki is tudomására hozta, hogy addig, amíg a barátságot megakadályozó okok nincsenek kiküszöbölve, nem érdemes komoly tárgyalásokba kezdeni.^{189.}

Jugoszlávia Magyarországhoz, illetve Olaszországhoz fűződő kapcsolatát Viola di Campalto belgrádi olasz követ kinevezése új mozzanattal színezte. Viola megbízólevele átadásakor Mussolini nevében olyan kijelentést tett, miszerint Olaszország Jugoszlávia területi integritását nem kívánja megzavarni, és kész politikai és gazdasági együttműködésre. Viola szavai meglepedést váltottak ki Belgrádban, mely részben tartalmazta a közvetítés azon előfeltételeit, melyet a jugoszlávok Olaszországtól régóta elvártak. Annál nagyobb zavart okozott ez Magyarországon. Villani római magyar követ azonnal felkereste Mussolinit és ellennyilatkozat megtételére kérte. Rámutatott, hogy Viola szavait a kisantant sajtó a magyar revíziós politikától való elfordulás jeleként értékelte. Amennyiben Viola kijelentése nem nyer kiigazítást, akkor ebből a közelgő magyar választásokra való tekintettel a német és francia-barát, illetve legitimista erők komoly tőkét kovácsolnak és a történeteket úgy állítják be, mint a kormány olasz-barát politikájának csődjét. Mussolini ígéretet tett egy sajtóközlemény megjelentetésére, de mivel időközben a választások nyomán a kormány pozíciója megerősödött, úgy vélte, nincs szükség erre. Csúpan táviratilag biztosította a magyar politikusokat változatlan magyar-barát politikájáról. A magyar kormány kénytelen volt az újabb békát is lenyelni.^{190.}

A három ország a dunai paktummal kapcsolatos egységes álláspontját a kisantant, az 1935. januári ljubljanai konferencián szögezte le. Nem zárkoztak el a Duna-völgyi együttműködéstől, de a magyar egyenjogúság elfogadásának feltételéül a revízióról való lemondást szabták. A dunai paktumot kölcsönös segélynyújtás formájában képzelték el. A Habsburg restaurációt elvetették, a kisebbségi sors megítélését belügyi kérdésnek tekintették. A dunai térségben érdekelt államok állásfoglalásai az első reagálásokhoz képest alapvetően 1935. tavaszán-nyarán sem változtak, legfeljebb az események kapcsán újabb elemekkel bővültek.^{191.}

Az európai politikai közvéleményben nem okozott különösebb meglepetést, mikor Hitler március 16-án bejelentette az általános hadkötelezettség bevezetését. A kisantant államai közül leginkább Csehszlovákia szorongott, a többiek főként arra figyeltek, mit fog tenni a továbbiakban Magyarország és Bulgária. A félreértések elkerülése végett Titulescu a német bejelentést követően rögtön leszögezte, hogy Magyarország lépése más elbirálás alá esnék. Titulescu és Jevtić egyeztetette a legközelebbi népszövetségi tanácsi ülésen kövendő közös álláspontot. Amennyiben a katonai egyenjogúság Magyarországra és Bulgáriára való kiterjesztése szóba jönne, a békeszerződések mindennemű módosítása ellen erőlyesen fognak fellépni. Megnyugtatólag hatott rájuk Gömbös kijelentése, miszerint az egyenjogúság kimondása terén nem követik Németországot.^{192.}

A nagyhatalmak a fegyverkezés kérdésének megvitatására április 11-14 között Stresában jöttek össze. Már az előzetes jelzések is arra mutattak, hogy Stresában csak időleges megoldás jöhet létre, mivel a nagyhatalmak nem kívánták Németországot teljes megrovásban részesíteni. Számunkra a konferencia anyaga csak annyiban említésre méltó, hogy itt Ausztria, Magyarország és Bulgária felfegyverzésének kérdése is napirendre került. Ezt a gondolatot elsősorban Mussolini szorgalmazta. A határozat azonban mind Németországra, mind a leszerelt kis államokra vonatkozólag igen mérsékelten fogalmazott. Az utóbbiak számára mindössze azt helyezte kiállításba, hogy igényeiket megvizsgálják és az érdekelteket értesíteni fogják.^{193.}

A stresai konferencia különböző hatást váltott ki a kisantant államai körében, illetve Magyarországon. Jugoszlávia és Románia a stresai határozatokat túl soknak minősítette, és Franciaországot tulzott engedékenységgel vádolta. Magyarország viszont a német védkötelezettség bevezetése és a stresai VI.pont alapján úgy érezte, kezd a lába alatt a talaj megszilárdulni és egyre határozottabban lépett fel.^{194.}

Ez az öntudatosság jellemezte a magyar külügy-miniszter magatartását a római szerződés külügyminisztereinek májusi velencei találkozáján. Kánya kategorikusan leszögezte a magyar álláspontot; ragaszkodunk a revízió konkrét megvalósításához és a kisebbségek hatékony védelméhez. Ez magyar részről a dunai paktum elfogadásának feltétele. Miután látta, hogy Suvich és Berger-Waldenegg a magyar követeléseket felháborodással fogadta, valamelyest finomított állásfoglalásán. Kijelentette, olyan egyezményeket nem irhatunk alá, melyek megnehezítik a revíziós propaganda ügyét és súlyosbítják a kisebbségek helyzetét. A kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötéséhez továbbra sem járult hozzá. Ebben a kérdésben különösen kiütköztek az osztrák és magyar tárgyaló felek ellentétei. Berger-Waldenegg a kölcsönös segélynyújtási egyezmény feltétlen híve volt, hogy Ausztria függetlensége ily módon is garantálva legyen. Kánya kijelentette, ragaszkodunk a teljes egyenjogúsághoz, vissza kell nyernünk akciós-~~abadságunkat~~^{195.}

Suvich igyekezett Kányát jobb belátásra bírni. Akár csak januárban Aloisi, ő is hosszasan ecsetelte a dunai paktumból Magyarországnak jutó előnyöket. Az eredmény is hasonlóan bizonyult, Kánya mindent visszautasított. Ausztria függetlenségének megőrzése érdekében Suvich megkérdezte Kányát, hajlandó-e Magyarország restaurációra és politikai szövetségre lépni Ausztriával? A válasz ekkor is nemleges volt. Magyarország ismét kifejezésre juttatta, nem hajlandó Németország ellenében elkötelezni magát. A dunai paktummal kapcsolatban végül is Magyarország hozzájárult ahhoz, hogy amennyiben fegyverkezési egyenjogúságunk elismerést nyer, nem fogjuk ellenezni a benemavatózási és megnemtámadási szerződések megkötését.^{196.}

A dunai paktum létrejöttéhez fűződő remények egyre inkább csökkenőben voltak. A népszövetségi tanácsülés április 6-án tervbe vette a római konferencia megrendezését, melynek feladata a dunai paktum létrehozása lett volna. 1935. tavaszán és kora-nyári hónapjaiban azonban minden oldalon

ellentétek mutatkoztak. A velencei találkozó azt mutatta, hogy Magyarország távolodni készül az olasz politikától. A dunai paktummal kapcsolatban Németország sem változtatott álláspontján, kitartott az egyenlőség és a revízió mellett. Egyben a cseh-szovjet meg nem támadási szerződés nyomán éles támadásokat intézett Csehszlovákia ellen. Ezidőtájt fokozott hangsúlyt fektetett arra, hogy a közép - és délkelet-európai államokat, köztük Magyarországot is, mindinkább érdekszférájába vonja. Ezt a célt szolgálta Göring varsói, budapesti, belgrádi és szófiai körútja.

Göring magyarországi tárgyalásait Hitler és Horthy levélváltása előzte meg. Hitler a két állam azonos törekvéseit emelte ki és ennek tisztázása végett kért-e Horthyt, fogadja a német politikust.¹⁹⁷ Göring útjának eredményéről a rendelkezésünkre álló források nem nyújtanak egyértelműen világos képet. Neheztik a tisztánlátást Göring közismert, egymásnak ellentmondó kijelentései is. Elutazása előtt azt nyilatkozta, hogy^o elsősorban a magyar-német barátság híve és a kisantant felé tett kijelentései inkább taktikai célt szolgálnak. A közismert jugoszláv barát Deutsches Volksblatt május 8-i számában pedig Németország és Jugoszlávia erős közeledését éltette. Az igazság minden valószínűség szerint az utóbbi körül keresendő. Göring budapesti tanácskozásain a magyar és német revíziós törekvések összehangolása szerepelt. Göring ismét kifejtette az ismert német tételt, miszerint Magyarország nem folytathat egyszerre három irányba revíziós politikát. Erejét összpontosítsa Csehszlovákia ellen, a másik két állammal törekedjék a normális kapcsolatok megteremtésére. A német gondolat első fele a magyar kormány egyetértésével is találkozott. Göring kedvenc elgondolását felelevenítve, személyes becsvágytól fűtve, hosszasan ecsetelte, milyen előnye származna Magyarországnak abból, ha Jugoszláviával barátságos viszonyt alakítana ki. Bár a kisantant fellažitásának gondolata a magyar politikusoknak is tetszett, Jugoszláviára vonatkozólag Göringnek semmilyen kötelező nyilatkozatot nem tettek.¹⁹⁸

Göring ugyanilyen energiával próbálta meggyőzni a jugoszlávokat is a Magyarországhoz való közeledés szükségességéről. A jugoszlávok azonban elutasították a magyaroknak teendő területi koncessziókat, bár hajlandónak mutatkoztak a közeledésre. Ehhez első lépésként viszont a megnemtámadási szerződés megkötését jelölték meg.^{199.}

A magyar-jugoszláv viszony enyhítését szolgáló német elgondolás a lengyel kormány helyeslésével is találkozott. E célból utazott Koscialkowski lengyel miniszterelnök áprilisban Budapestre, és tett közvetítési kísérleteket Beck külügyminiszter 1935. nyarán, de ezek sem jártak nagyobb sikerrel.^{200.}

Erősödtek Magyarország ellentétei Ausztriával is, mert az osztrák politikusok Csehszlovákiával együtt továbbra is a dunai paktum megteremtését szorgalmazták. Sőt mi több, Ausztria közvetíteni szándékozott Csehszlovákia és Magyarország között is, amit a magyar kormány minden alkalommal érelyesen és rögtön elhárított.^{201.}

Merevedett Románia magatartása is. A megegyezés előfeltételéül megnemtámadási és kölcsönös segélynyújtási egyezmény kötését szabta meg. A dunai paktummal és egyéb kérdésekkel kapcsolatos ellentétek kiütköztek a kisantant augusztus végi bledi konferenciáján is.^{202.} A megoldás egyre messzebbre került. Ezidőtájt Olaszország érdeklődése is jelentősen megcsappant. Ugy határozott, hogy a továbbiakban nem tesz a kisantant felé kezdeményező lépéseket. Bár 1935. nyarán Olaszország újabb dunai egyezmény-vázlatot terjesztett be, az elkövetkezendő hónapokban a dunai paktum lassú elhalálának lehetünk tanui. Szinte valamennyi ország, különböző érdekből, több kevesebb intenzitással szabotálta a dunai megegyezés gondolatát. 1935. őszén már egyedül Csehszlovákia próbált görcsösen valamilyen megoldást találni.^{203.}

XII. AZ EGYENSÜLYOZÓ MAGYAR KÜLPOLITIKA MEGBILLENÉSE

/ a német-olasz közeledés az abessziniai háború
kapcsán, Gömbös berlini látogatása, 1935.nyara-tele/

1935.nyarán új szelek kezdtek fújdogni az olasz külpolitikában. Mussolini egyre inkább Abesszinia felé tekintgetett és akciójához szabad kezet akart biztosítani. Ezért úgy gondolta, hogy a dunai kérdést "pihenteti", mit az abessziniai háborúból nem kerül ki győztesen. A folyamat már 1935.januárjában alig érezhető mozgásnak indult, amikor Laval és Mussolini közt létrejött a megegyezés. Máig sem eldöntött tény, hogy a Mussolini és Laval közt folyó magánbeszélgetés során Laval valóban szabadkezet adott-e Mussolininek Abessziniát illetően. Laval ezt határozottan tagadta, csak gazdasági engedményeket ismert el. Viszont Mussolini többször kiájejtette, hogy Laval ebben a kérdésben teljesen az olaszok belátására bízta a dolgot. Laval valószínűleg tehetett olyan kijelentést, amellyel Mussoliniben azt a meggyőződést kelthette, hogy Franciaország az Abessziniába történő olasz behatolást nem ellenzi. Anglia, Franciaországhoz hasonlóan, mérsékelt magatartást tanusított az olasz-abesszin kérdésben. Bár 1935.nyarán Eden Rómában olyan hangokat hallatott, hogy nem fogja tétlenül nézni Olaszország agresszióját, az angol külpolitika mégis hajlott a kompromisszumra.^{204.}

Olaszország, hogy készülő akciójához magát minden oldalról biztosítsa, tapogatózó lépéseket tett Németország felé. Ehhez a kezdő lökést Hitler - más szempontból már korábban ismertetett - május 21-i Reichstagban mondott beszéde adta meg. Ez meghozta Olaszország számára az oly régóta óhajtott nyilvános kinyilatkoztatást Ausztria függetlenségéről. Mussolini, Hitler kijelentéséről úgy nyilatkozott, hogy ez döntő lépést jelentett a német-olasz megértés útján. Júniusban megindultak a tárgyalások Mussolini és Hassell között, majd júliusban Roatta, az olasz hadsereg kémelhárítási főnöke

utazott Münchenbe megbeszélések végett. A tárgyalások lényege abban állt, hogy Olaszország Ausztria feladásáért cserébe a német támogatást kívánta elnyerni Abesszinia kérdésében. Hassell, Villani magyar követnek lelkesen úgy nyilatkozott, hogy a négyes emlékművet érdemelne Berlinben, mert neki köszönhető az olasz-német közeledés létrejötte. A két ország között dúló sajtóháború is abbamaradt. A németek újabb barátságos gesztusként értékelték, hogy Mussolini leváltotta Cerutti berlini olasz követet, akivel szemben a németek bizalmatlanok voltak. Helyére szeptemberben Attolico került, akit Hitler barátságos szellemben fogadott.^{205.}

Az olasz külpolitika német irányvonalához Magyarország is rögtön igazodott. Nem esett ez nehezére, hiszen rógóta várta ezt a pillanatot. Somkuthy vezérkari főnök Berlinben ismét felajánlotta Magyarország közvetítését és kifejezésre juttatta, Magyarország sohasem lesz németellenes blokk részese.

Gömbös 1935. szeptemberének végén Göring meghívására vadászatra Németországba érkezett. Többek között találkozott Hitlerrel, Neurath-al, Schacht-tal és Blomberggel. A két országot érintő valamennyi kérdés megbeszélésre került. Már az alaphelyzet megítélésében jelentős eltérés mutatkozott a két tárgyaló fél között. A német politikusok avval számoltak, hogy Olaszország abessziniai akciója folytán Magyarország a jövőben erőteljesebben kíván Németországra támaszkodni. Ebből levonták a következtetést, miszerint Magyarországot abban az esetben is oldalukon tudják tartani, ha tényleges kötelezettséget nem vállalnak vele szemben. A magyar politikusok viszont úgy vélekedtek, hogy a német-olasz ellentét teljes elhárításán való fáradozás közben lassan beérik egyensúlyozási politikájuk gyümölcse. Lehetségesnek tartották, hogy ennek megvalósítása az abesszin háború folytán valamelyest kitolódik és ezért Berlinben rugalmasabbnak mutatkoztak, de mindenképp bíztak a végső sikerben.

Németországot ekkor magyar viszonylatban főként Jugoszláviához való közeledése fogalakoztatta. Gömbös ebben a kérdésben Göringgel folytatott májusi eszmecseréjéhez viszonyítva is, rugalmasabbnak bizonyult. Kifejtette, hogy számára a revíziós kérdések állandó napirenden tartása elsősorban belpolitikai megfontolásokból szükséges. A három kisantant ország közül Magyarországnak Jugoszláviával szemben támasztott területi követelései a legcsekélyebbek, ezért erről könnyebb szívvvel mondhatna le. Aggályait azonban bizonyos mértékig fenntartotta. A lemondásnak Magyarország szempontjából csak akkor volna igazán értelme, ha a Jugoszláviával való baráti együttműködés révén egyúttal a kisantant szétbomlását is elérné. Még ebben az esetben is nyitva hagyta a kérdést, mikor arról elmélkedett, hogy a Stojadinović kormány elég támaszt nyújthat-e Magyarországnak? Mindent összevetve Gömbös ezen a téren az előbbi állásfoglalásaihoz képest német szempontból kezdvező irányba lépett. Ugyanakkor a minisztertanácsi beszámolójában a kérdést úgy állította be, mint aminek a németek nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Gömbös magatartását ugyanazok a motívumok sarkallták, mint amikor 1933-as látogatását követően Hitler csak a részleges revízióhoz adta hozzájárulását. Ennek bejelentésével nem kívánta a magyar politikusokat maga ellen hangolni.²⁰⁶

Megbeszélésre került Ausztria sorsa is. Bár Gömbös eddig sem hagyott kétséget afelől, hogy az Anschlusst nem tekinti tragédiának, ekkor ennek minden eddiginél nagyobb nyomatókót adott. Kijelentette, Ausztria csatlakozása Németországhoz "természetes szükségszerűség". A restaurációt változatlanul elvetette. Ezután a dunai paktum ellenében hosszasan fejtegette az olasz-német-osztrák-magyar együttműködés eszméjét. Lengyelország bevonását is megemlítette. Gömbös megjegyzésének első felével Neurath is egyetértett. Gömbös változatlanul hangoztatta, hogy Magyarország németellenes kombinációba sohasem fog bekapcsolódni. Annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a francia-olasz együttműködés az

abessziniai háboru után nem lesz hosszú életü. Bár a német-olasz kibékülés jó úton haladt, és Gömbös is ezen fáradozott tárgyalásai során, Hitler túlzott kijelentésekre nem ragadtatta magát. Csupán néhány udvarias szót ejtett a Ducéról és Abesszinia kapcsán kijelentette, nem érdeke az olasz fasiszmus bukása.^{207.}

A napirendi pontok között szerepelt a kisebbségi kérdés is. Gömbös ugyanazokat a kérdéseket terjesztette Neurath külügyminiszter elé, mint legutóbbi berlini tanácskozásukon. A válasz ugyanúgy kitérő volt, mint akkor. A németek kitartottak korábbi nézetük mellett; mivel Gömbös óhaja érdekeikkel ellentétes volt, nem kívánták lekötni magukat. Ezt olyannyira ügyesen és burkolt formában tették, hogy Gömbösben azt a meggyőződést keltették, hogy a kérdésnek nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget. Valójában területi aspirációik szempontjából nagyon is fontosnak tartották ezt, ezért sem kötötték meg kezüket. Ezt azonban nem hozták Gömbös tudomására.^{208.}

Gömbös gazdasági kérdésekről Schachttal folytatott megbeszéléseket, aki különösen nagy hatással volt rá. A tárgyalásokon ezen kívül a magyar fegyverszállítások finanszírozására 100 millió birodalmi márka összegű hitel is szóba került, amely Schacht feljegyzése szerint a Magyarország feletti német politikai és gazdasági uralmat végérvényesen biztosítani tudná.^{209.}

Végezetül, de nem utolsó sorban megemlítjük, hogy Göring és Gömbös között titkos megállapodás jött létre, mely Magyarországon is a német mintájú totális fasiszta rendszer bevezetését célozta.^{120.}

Gömbös 1935-ös szeptemberi németországi látogatása ha kézzelfogható eredményeiben nem is, de a magyar külpolitika irányvonalát tekintve mindenképp jelentős

állomásnak bizonyult. Gömbös első berlini tanácskozása nyomán a magyar külpolitika vonalvezetésében az olasz orientáció mellett megjelent a német orientáció is. Az 1934-1935-ös esztendőben a kettő együttes érvényesülését kísérelhetjük nyomon. Az abesszinia háboru megindulásával, a német-olasz közeledéssel szoros összefüggésben 1935.őszén az egyensúlyozó magyar külpolitika is billenő félben van. Gömbös az eddigieknél nagyobb hajlandóságot mutatott arra, hogy a német kívánságokat mind Ausztria, mind Jugoszlávia irányába kielégítse. Ez korántsem jelentette azt, hogy 1935.őszén a német orientáció a magyar külpolitikában már felülkerekedett volna, de a folyamat már megkezdődött. Ennek kiteljesedését 1936.január és július közötti olasz-német viszony alakulása kapcsán kísérelhetjük nyomon.^{211.}

A magyar kormány számára rövideSEN újabb alkalom kínálkozott, hogy olasz barátságának tanujelét adja. 1935.október 3-án Olaszország hadat üzent Abessziniának. Gömbös örömmel üdvözölte az olasz lépést. A Népszövetség október 7-i ülése szankciókat léptetett ugyan életbe, de ezek nem terjedtek ki katonai területre, csak gazdaságilag érintették Olaszországot. A hadi ipar számára döntő fontosságú nyersanyagok behozatalát továbbra is biztosították. A szankciókat egyedül Ausztria, Magyarország és Albánia nem szavazta meg. A magyar és osztrák állásfoglalás angol politikai körökben nem váltott ki jó benyomást. Úgy értékelték, hogy nem tettünk eleget népszövetségi tagságunkból ránk háruló kötelezettségeinknek, melyet a marseillei ügy elsimítása és az Ausztriának nyújtott magas népszövetségi kölcsön nyújtása miatt joggal elvárhattak tőlünk.^{212.}

Valójában a szankciókat megszavazó hatalmak egyike sem kívánta komolyan Olaszország megbüntetését. Hitler azonban az abesszin konfliktus első hónapjaiban meglehetősen óvatos magatartást tanúsított. Hassell római német

követ ezt így foglalta össze: "Németország ugyan nem vett részt a Népszövetség által meghirdetett bojkottban, mert nem kívánja, hogy Olaszország és Mussolini fasiszta rendszere, mely a szovjettel szemben értékes hajtóerő, jelentékenyen meggyengüljön, de nem bánja, ha az orrára ütnek egyet. Ezt a leckét Róma megérdemli, azért az elbizakodottságért, amellyel a többi hatalmat és különösen Németországot kezelte." Hitler a helyzetet úgy ítélte meg, hogy az Olaszország mellett nyílt kiállítás nem érné meg Németországnak azt, hogy Nyugat felé esetleg be kelljen csúsznia a kaput. Különösen vonatkozott ez Angliára, hiszen az 1935. júniusában kötött német-angol flottaegyezmény révén a két ország között kialakult szívélyes viszonyt, Németország pozitív állásfoglalása Olaszország mellett, bizonyára nehezítette volna. Hitler óvatosságának tehát az volt az okát, hogy nem volt meggyőződve arról, hogy Mussolini sikeresen hajtja végre az abesszin kalandot és eleinte még nem tudta kiszámítani erre vonatkozólag Franciaország és Anglia reagálást. Kezdetben Hitler Olaszország felé az exportot nem növelte, később pedig nem emelte lényegesen. Erre az intézkedésre hatott Németország erőteljes felfegyverkezése is, ami jelentősen lekötötte gazdasági erejét. Hitler Genfben is tudtul adta, hogy Németország bizonyos mértékben a szankciós politika részese.^{213.}

Anglia és Franciaország kompromisszumos készségét nyilvánította ki, midőn 1935. december 9-én Hoare és Laval titkos egyezményt kötött, mely szerint Olaszország megkapja Etiópia kétharmad részét. A maradék, formálisan független Etiópia pedig Olaszország gyámsága alá kerül. A titkos egyezmény szövege viszont a sajtóban lelepleződött és ez a két politikus bukásához vezetett.

Mégis, Mussolini az angol és a francia kormány lépéseit nem a tolerancia jeleként értékelte, hanem kifejezetten úgy érezte, hogy Anglia és Franciaország az abesszin kérdésben becsapta őt. Villani római magyar követnek a Duce

kijelentette, hogy "ma már tisztán látja, mit ér a francia barátság". December végén pedig Mussolini avvan fenyegetőzött, hogy ha a francia kormány nem lép fel a kőolaj-szenkiók bevezetése ellen, mely Olaszországot nagymértékben sulytané, felrúgja az olasz-francia egyezményeket és kilép a Népszövetségből. Olaszország gondjait fokozta, hogy csapatai igen nehezen és súlyos áldozatok árán haladtak előre. Ezenkívül a lira árfolyama erősen esett és így Olaszország gazdasági nehézségei szaporodtak. Ezek után Mussolini 1936. januárjában döntő lépésre szánta el magát.^{214.}

XIII. A BERLIN-RÓMA TENGELY MEGSZÜLETÉSE,
A NÉMET ORIENTÁCIÓ FELÜLKEREKEDÉSE A MAGYAR KÜLPOLITIKÁBAN
/1936.január - október/

Olaszország - korábban említett gyengesége miatt - kezdte Ausztriával szemben vállalt kötelezettségét terhesnek érezni és megpróbált Németország felé közeledni. Ennek egyik jele az volt, hogy taktikai okokból megindította a Brenneren állomásozó csapatainak visszavonulását.

Mussolini ennek a politikai változásnak leghatározottabb formában 1936.január 6-án adott hangot. Ulrich von Hassell római német nagykövettel folytatott beszélgetésében "az osztrák kérdésben 1933 óta képviselt álláspontját teljesen revideálta. Bizonyos érdeklődést mutat még Ausztria állami létének fenntartására, ha azonban Ausztria, mint formálisan feltétlenül önálló állam, gyakorlatilag Németország csatlósává válnék, neki semmi ellenvetése nem volna ez ellen."

Hitler a január 17-én Berlinben a hazatérő Hassellnek kifejtette; Olaszország összeömlése nem volna

kivánatos. Ezért folytatja vele szemben alkalmazott jóindulatú semlegesség-politikáját.

Olaszország január folyamán több ízben biztosította a német politikusokat, hogy Róma a konfliktus befejezése után sem hajlandó a nyugati hatalmakkal együttműködni Németország ellenében. Hassell február 14-én újból felkereste Mussolinit, és Hitler utasítására az iránt tudakozódott, vajon Olaszország nem ragadja-e meg az alkalmat a francia-szovjet szerződés ratifikálása kapcsán arra, hogy a locarnói szerződést felbontsa. Hitler úgy gondolkodott, ha Németország csak Olaszország megfelelő lépése után cselekszik, akciója rizikó nélküli lesz. Mussolini egy kicsit húzódozott. A locarnói szerződés ugyan nem érintette Olaszországot, de Locarno és Stresa felmondásával abessziniai politikájának francia és angol toleranciáját torpedózta volna meg. Ezért Hitler kezdeményezésébe nem ment bele, de mindenképp kész volt arra, hogy Németország felé aktivitást mutasson.

Február 22-én végérvényesen biztosította Hitler, hogy "Stresa egyszer és mindenkorra halott" és Németországnak nincs félnivalója Olaszországtól. Abban az esetben, ha Németország a francia-szovjet ratifikációs szerződésre hivatkozva felbontja a locarnói szerződést, Olaszország, Franciaországgal és Angliával nem fog együttműködni. Ezt a felfogást Mussolini még két alkalommal megerősítette.²¹⁵

Az erőteljes német-olasz közeledés láttán a másik két nagyhatalom újabb vérszegény kísérletet tett arra, hogy a középeurópai kérdés végleges rendezést nyerjen. Ennek előtérbe kerüléséhez Hodža csehszlovák miniszterelnök és külügyminiszter terve szolgáltatta az alapot. Hodža, a Benessel szembehelyezkedő cseh agrárburzsoázia vezére, a dunai államok fokozatos politikai és gazdasági közeledését tűzte ki célul. Hodža elsősorban a Középeurópában felhalmozott agrártermékek elhelyezésére helyezte a hangsúlyt. Tervébe mindenek-

előtt Ausztriát, Magyarországot és a kisantant államokat kívánta belevonni. Az értékesítés biztosítása érdekében a kört bővíteni igyekezett a két nagyhatalommal /főként Angliával és Németországgal/.

Az év első két hónapjában szüntelenül a terv megvalósításán fáradozott. Figyelmét Ausztriára összpontosította. Az osztrák-cseh kapcsolatok 1935. őszi alakulása már azt mutatta, hogy Ausztria nem idegenkedik az együttműködés gondolatától. Ezért Schuschnigg elfogadta a cseh politikusok meghívását és január közepén Prágába utazott. Bár a két országot a német veszéllyel szembeni sorsközösség összekapcsolta, de az a tény, hogy különböző szövetséghez tartoztak, egyben a ketteüket is megkötötte. Schuschnigg nem kívánta Németországot még inkább maga ellen hangolni, ezért elutasította Benes kölcsönös segélynyújtásra tett javaslatát. Egyetértett ugyan Hodža tervével, miszerint szükség van a dunai gazdasági kooperációra, de ezt a római szerződés keretében képzelte el. A terv kivitelezése érdekében felajánlotta közvetítését a római paktum és a kisantant államai között.²¹⁶

Bár Schuschnigg Prágában szövetségeseire való tekintettel igyekezett korrektül eljárni, útja egyaránt kiváltotta Berlin, Róma és Budapest nemtetszését. A látogatás alkalmával kialakult nézetek nyomán mind az osztrák politikusok, mind Hodža úgy informálták a magyar kormány tagjait, hogy Csehszlovákia fő törekvése Magyarországgal megegyezésre jutni. Kánya erre Colonna útján rögtön felkérte Mussolinit, próbálja Ausztriát minden erővel a Csehszlovákiához való közeledéstől visszatartani. Ez Olaszország érdekeivel is egybevágott.

A Hodža tervvel kapcsolatos különböző elgondolások feltárására és összehangolására kiváló alkalmat szol-

gáltatott, hogy V. György angol király temetésére a kisan-
tant és a római blokk politikusai 1936. január végén London-
ba érkeztek. Az angol és francia diplomácia bábáskodása mel-
lett valamennyi európai kérdést érintő, sokoldalú megbeszél-
éseket folytattak.

Hodža^V tervéhez Anglia és Franciaország támo-
gatását szerette volna elérni. Mindkét ország elvben u-
gyan helyeselte elgondolásait, de érdemi támogatást nem he-
lyezett kilátásba. Hodža^V Párizsban azt a tanácsot kapta,
hogy a terv megvalósítása érdekében Olaszországhoz is és
Magyarországhoz is közelítsen.

Az angol és francia politikusok kiterjedt
megbeszéléseket folytattak Stahremberg alkancellárral és
Pál jugoszláv régensherceggel. A két nagyhatalom a fent
említett két ország között fennálló, a közép-európai rende-
zést leginkább nehezítő Anschluss, illetve restaurációs kér-
dés megítélésében mutatkozó ellentétet kívánta kiküszöbölni.
Eden arra próbálta rávenni Stahremberget, hogy Ausztria ha-
tárolja el magát a legitimizmustól. Az osztrál alkancellár
azonban nem volt meggyőződve arról, hogy ha ily módon elis-
nyerné Jugoszlávia szimpátiáját, ez Ausztria számára a ná-
ci veszély ellen hatékony támaszt jelenthetne. Ezért Párizs-
ban kijelentette, e kérdésben is fenntartja a szabad kéz po-
litikáját, de előzetes bejelentés nélkül nem fog lépéseket
tenni. Flandin új francia külügyminiszter intő szavára me-
gerősítette prágai állásfoglalását, hogy támogatja a dunai
együttműködés eszményét, de ezt a római szerződés keretében
képzeli el. A megegyezés létrejöttét - kijelentése szerint -
leginkább a magyar revíziós törekvések gátolják. Stahrem-
berg restaurációra, illetve revízióra tett kijelentése Belg-
rád és Budapest rosszallását váltotta ki.

A Jugoszláviát képviselő Pál herceg Londonban
és Párizsban egyaránt kifejezésre juttatta, hogy Ausztria

függetlenségét nem hajlandó garantálni és a Habsburg restaurációról való nyílt lemondást követelte. A jugoszláv és osztrák álláspont tehát nemhogy közelítőben, hanem inkább távolódóban volt egymástól.

Kánya külügyminiszter Londonban Edennel, Edward királlyal és Vansittart külügyi államtitkárral tárgyalta. Míg az angol politikusok a középeurópai egyetértés érdekében rugalmasabb politikára ösztökölték a magyarokat, addig Kánya váltig azt hangoztatta, hogy a magyar kormány a területi követeléseiről nem mondhat le. Chamberlain külön akcióját, hogy Kányát Titulescuval összehozza, a magyar külügyminiszter udvariassen elhárította. Ezután Kánya elutazott ugyan Párizsba, de itt tárgyalásokba nem bocsátkozott. Az új francia külügyminiszternél eredetileg tervbevett látogatásáról állítólag azért mondott le, mert nem kívánta Róma, Berlin és Varsó bizalmatlanságát felkelteni és úgy tapasztalta, hogy a párizsi francia-kisantant tárgyalásoknak magyarelles éle van.

A londoni és párizsi tárgyalás-sorozat összegzését tekintve megállapíthatjuk, hogy ez a középeurópai megbékélés ügyében semmilyen előrelépést nem jelentett. Ennek alapvetően két oka volt. Anglia és Franciaország megteremtette ugyan a találkozó lehetőségét, de eredményessége érdekében nem volt hajlandó kötelezettségeket vállalni. A térségben érdekelt kis államokat egyre inkább sorsukra hagyta. A másik ok, hogy a kisantant államok és a római blokk két állama nem tudta a revízió, a restauráció, és az Anschluss-kérdésből eredő ellentéteit feloldani. A kibontakozást döntően gátolta, hogy ezeitől sem Jugoszlávia, sem Ausztria és Magyarország nem kívánta a Németországgal kialakult jó viszonyt kockáztatni. Közép- és Délkeleteurópára egyre jobban nehezedett Németország súlya.^{217.}

A nagyhatalmak érdektelensége ellenére Hodža tovább folytatta terve megvalósítását. De Facendis prágai olasz követnek kijelentette, hogy Olaszország mielőbbi visszatérésével számol a közép-európai politikába. Elérkezettnek látja az időt a római blokk és a kisantant közti közeledéshez. Ennek része volt Schuschnigg prágai útja és reméli, hogy Magyarországgal is lehetővé válik majd a megegyezés. Az olasz követ igyekezett jó képet vágni Hodža szavaihoz, de tartózkodóan viselkedett. Szinte ezzel egyidőben a csehszlovák miniszterelnök Magyarországhoz is fordult. Ajánlatát Kánya azzal hátrította el, hogy politikai közeledésre jelenleg nem nagyon lát lehetőséget és a gazdasági együttműködés terén is a magyar kormánynak Olaszország és Németország érdekeit messzemenően figyelembe kell vennie. Knox budapesti angol követet úgy informálta, hogy a magyar kormányban meg van a jószándék a gazdasági együttműködésre, de az ország mezőgazdasági termékfeleslegei már más piacon elhelyezést nyertek.²¹⁸

Az osztrák-jugoszláv ellentét elsimitása végett Hodža előbb Belgrádba, majd március elején Bécsbe látogatott. Végeredményben egyik helyen sem járt eredménnyel. Stojadinović, a kimondottan németbarát jugoszláv külügyminiszter, a gazdasági terv iránt érdeklődést mutatott ugyan, de kiemelte, Németország és Olaszország bekapcsolásának szükségességét. A kölcsönös segélynyújtási egyezményt eleve elutasította, mert annak éle Németország ellen irányulna.²¹⁹

Hodža bécsi látogatásakor szomorúan tapasztalta, hogy Schuschnigg sokkal kevesebb megértést mutat, mint azt ezelőtt pár héttel Prágában tette. Ennek magyarázata abban rejlett, hogy közben az olasz és a német diplomácia is működésbe lépett. Kánya Londonból hazajövet Bécsben Berger-Waldeneggnek kijelentette, a Csehszlovákiával való kacérkodás miatt a magyar közvélemény kételkedik az osztrákok

megbízhatóságában. Különösen azt rótta fel neki, hogy Stahremberg Párizsban oda nyilatkozott, miszerint Ausztria és a kisantant közeledése - mely az Anschluss megakadályozásának eszköze lenne - a magyar revíziós törekvések miatt nem valószínűsíthető. Kánya még több ízben próbált nyomást gyakorolni az osztrák kormányra, és egyben felkérte Mussolinit, hasonlóan oda, hogy Ausztria távolodjék a kisantanttól. Ez Suvich és Berger-Waldenegg firenzei megbeszélésén be is következett. Az osztrák külügyminiszter határozottan kijelentette, kormánya továbbra is az 1934-es római paktumot tekinteti külpolitikájának alapjának.

Hogy Schuschnigg kormányának a "megdolgozása" jól sikerült, ezt már a magyar külügyminisztériumba befutott Hodža bécsi tárgyalásait megelőző hírek is sejtetni engedték. Berger-Waldenegg a bécsi cseh követnek kijelentette: Ausztria a kollektív biztonságról és kölcsönös segélynyújtásról csak akkor tárgyal, ha ebbe az összes Duna-medencei érdekelt államot bevonják. Tekintettel a térségben fennálló érdekellentétekre, ez szinte az osztrák állásfoglalás elutasításával volt egyenlő.^{220.}

Az osztrák kormány Hodžával folytatott tárgyalásain ezt az irányvonalat követte. Csak gazdasági egyezmény aláírására szorítkozott. A két blokk közti közvetítésről csupán szóbeli megállapodás történt, Ausztria ismét kiemelte az olasz és magyar érdekek szem előtt tartását. A tárgyalásokon tanúsított osztrák magatartás Budapesten elégedettséget váltott ki, bár ez korántsem jelentette azt, hogy az osztrák-magyar súrlódások elsimultak volna.^{221.}

Olaszország abessziniai lekötöttsége, ennek következtében a középeurópai helyzet alakulása, a Hodža-tervvel való szembenállás mindenképp erősítette a német-magyar kapcsolatokat. Mackensen budapesti német követ Kányának, és Bülow államtitkár Sztójaynak egyaránt megelégedését

fejezte ki, hogy Magyarország következetesen szembehelyezkedik Hodža dunai akciójával. Hodža belgrádi tárgyalásai alatt is szoros kapcsolat állt fenn a német és magyar külügyminisztérium közt. Kánya aggódott, hogy Belgrádban esetleg megegyezésre kerül sor, de Neurath megnyugtatta, Stojadinović ebbe soha nem menne bele.

A két ország Jugoszláviához fűződő viszonya újabb erősítő kapcsolatot teremtett. Göring továbbra is nyomást gyakorolt a magyar kormányra, hogy közeledjék Jugoszlávia felé. Göring a magyar és jugoszláv kormányt egy jegyzék összeállítására kért-e fel, melynek a magyar-jugoszláv surlódási pontokat kellett tartalmaznia. Mint Gömbös 1935-ös berlini látogatása nyomán várható volt, a magyar kormány most már nem zárkózott el a német kéréstől. Január elején a magyar kormány még fenntartásait hangoztatta, de ahogy az abesszin háború menete haladt előre és Olaszország fokozatos gyengülésével összefüggésben Magyarország egyre inkább Németország felé tartott, úgy vált mind hajlékonyabbá a magyar magatartás Jugoszláviával szemben. A belgrádi magyar követ és Stojadinović megbeszélésén mindkét fél kíváncsnak nevezte a két ország viszonyának javítását. Hosszú idő után először azokat a szempontokat állították előtérbe, mely a két országot összeköti. Nevezetesen a restauráció elvetését és a kereskedelmi forgalom élénkítésének szükségességét. De nem hallgatták el azt sem, hogy a revízió és a kisebbségi sors megítélésében nézeteik nem egyeznek. A közeledés hangja érződött Stojadinović március 6-i külügyi expozéján is.²²²

Ezidőtájt szint zavartalan német-magyar kapcsolatokat jól példázza, hogy a magyar külügyminisztérium a közelgő tómai tanácskozások előtt több ízben részletesen informálta a német politikusokat. Felkérte őket, juttassák kifejezésre előzetes kívánságaikat.²²³

A római tanácskozást több egymással összefüggő tényező is indokolt a. Mussolini cáfolni kívánta az európai politikai közvéleményben kialakult azon nézetet, miszerint az abessziniai háború miatt elfordult az európai kérdésektől. Ki szeretne volna húzni a talajt a francia és kisantant körökben elterjedt felfogás alól, hogy Ausztria magatartása a római blokk kezdődő bomlását idézte volna elő. Ebből következőleg a hangsúlyt arra fektette, hogy a római protokollum egységét kifelé demonstrálja és a magyar kormány teljes egyetértésével Ausztriát a kisantanttal való kollaborálástól visszatartsa.

Mivel a római paktum tagjai közti ellentétek magyar-osztrák viszonylatban voltak leginkább szembeszökőek, ezért mind a két kormány szükségesnek vélte, hogy Róma előtt megpróbálják álláspontjukat összehangolni. Schuschnigg és Berger-Waldenegg március 13-14. között megbeszéléseket folytatott a magyar kormány tagjaival.

Schuschnigg arról kívánta Gömböst és Kányát meggyőzni, hogy ő Hodžának politikai értelemben semmiképp sem kötelezte el magát. A cseh miniszterelnök gazdasági terveit figyelemre méltónak tartja, mert ez sem Olaszország, sem Németország ellen nem irányul. Schuschnigg felfogása nem elégítette ki a magyar politikusokat. Ismét szemrehányásokkal illeték az osztrák kancellárt, mert Ausztria magatartása azt a benyomást kelti, hogy Bécsben a francia befolyás kerekedett felül és ezáltal Magyarországot elszigeteltségbe sodorja.

Ezután Kánya leszögezte a magyar kormány álláspontját a kisantanttal szemben követendő közös magatartásról. Ez új elemeket nem tartalmazott, csupán az eddigiek tömör összegzését adta; politikai téren a közeledést korainak tartotta, melyet eleve nem a paktum egészével, hanem országonként képzelt el. Legnagyobb esélyt erre Jugoszláviával látott, Romániával Titulescu szovjet-barát vonala miatt ezt nehezen

tartotta elképzelhetőnek. Csehszlovákiát a politikai közeli-
désből teljesen kizárta. Gazdasági téren elvileg kifogásokat
nem emelt, de a dunai konföderáció eszméjét elvetette. Csak
kétoldalú preferenciális szerződés kötését tartotta lehet-
ségesnek. A fasiszta nagyhatalom érdekeire messzemenőleg te-
kintettel volt. Minden érdemi lépést meggondolandónak tar-
tott, amíg az olasz-abesszin konfliktus el nem rendeződik.
Kiemelte a német szempontok figyelembevételét.

Hogy az osztrák politikusok milyen mértékben
tették magukévá ezt a magyar álláspontot, erre vonatkozólag
biztos választ nem adhatunk. Bár a magyar külügyminiszté-
riumban készít-ett feljegyzés arról számol be, hogy Schusch-
nigg és Berger-Waldenegg azonosította magát a magyar irány-
elvekkel, a római tanácskozáson e kérdéskörben kibontakozó
vita alapján arra következtetünk, hogy ez Budapesten még
nem következett be. Tekintettel azonban Németország egyre
növekvő súlyára a Duna-medencében, az olasz politika erejé-
nek csökkenésére és azon felismerésre, hogy a kisantant
blokkból az Ausztria iránt egyedül komolyan érdeklődő Cseh-
szlovákia csekély támaszt nyújthat számára, az osztrák po-
litikusok már Hodža bécsi látogatása során, majd Budapesten
is hajlottak arra, hogy elejtsék a kisantanthoz való közeli-
ledés gondolatát.^{224.}

Március 21-23-i római találkozót Mussolini
eszmefuttatása vezette be. Bejelentette, Olaszország a há-
rom állam politikai, gazdasági és kulturális téren létre-
jött együttműködését szövetséggé kívánja fejleszteni. Göm-
bös egyetértett az olasz elgondolással, majd Kánya a Schusch-
niggal folytatott tárgyalásain lefektetett magyar irányel-
veket ismertette. Gömbös ezt megtoldotta azzal, hogy Magyar-
ország a jövőben semmit sem várhat Franciaországtól, mert
az teljes mértékben a kisantant oldalán áll. A római blokk-
nak Németország és Lengyelországgal történő kibővítésére

tett javaslatot. Ezután Schuschnigg vette át a szót. Kijelentette, a kisantantot illetőleg teljes összhang uralkodik Budapest és Bécs között, azt azonban hozzátette, hogy Ausztria, Magyarországgal ellentétben, nem törekszik revízióra. Megjegyezte, az osztrák-német viszony továbbra is feszült és a tárgyalások nehézségbe ütköznek. Javasolta, hogy a készülő jegyzőkönyvbe vegyék fel az Ausztria függetlenségéről és területi integritásáról szóló passzust.

Az első tárgyalási nap látszólagos egyetértéssel zárult. Ezt követően a jegyzőkönyv végleges formába öntése körül vita támadt. A magyar kormány tervezete olyan formulát javasolt a készülő jegyzőkönyvbe, mely biztosítja, hogy az osztrák kormány a jövőben a kisantant felé nem tesz lépéseket és Olaszországgal egyetértésben a csatlakozás kérdésében Németországot és Lengyelországot, melyre a római szerződés kibővítésénél elsősorban gondolnak. Az osztrák kormány mindkettőtől elzárkózott, majd hosszas vita után megegyezésre jutottak.

A tárgyalások magyar szempontból részleges eredményekkel zárultak, melyet híven tükrözött az 1934-es római szerződést kiegészítő három jegyzőkönyv szövege. A magyar fél elérte, hogy Ausztria kezét a kisantanthoz való közeledésében végérvényesen megkötötte, hiszen a dunai kérdésben ezentúl nem folytathatott tárgyalásokat a másik két állam tudta nélkül. Továbbá nem teljesült azon osztrák óhaj sem, hogy Ausztria függetlenségét a három állam ismét deklarálja. A Gömbös kormány számára kedvezőtlennek bizonyult viszont az, hogy a jegyzőkönyvekben sem a magyar revíziós igények kielégítése, sem a szerződéseknek Lengyelországgal és Németországgal való kibővítésére irányuló magyar törekvés nem nyert megerősítést. A kiegészítő jegyzőkönyvek egészében véve az 1934-es római szerződés megszilárdítását jelentették. Az a tény, hogy ez ellen most - ellentétben 1934-ben emelt kifogásaival - a Gömbös kormánynak nem volt

ellenvetése, annak tudható be, hogy a szerződés megerősítése az adott nemzetközi helyzetben semmiképp sem keltette a látszatát annak, hogy éle Németország ellen irányulna. Hiszen a német-olasz közeledés gyorsuló ütemet vett és Ausztria Olaszországgal történő feladása már közeledőben volt.²²⁵

A magyar kormány, hogy az esetlegesen felmerülő német gyanút végképp eloszlassa, behatóan tájékoztatta a német vezetőket. Kánya még Rómában kijelentette Hassellnek; a három állam csak kétoldalú szerződések útján hajlandó a kisantant államaival intenzívebb gazdasági kapcsolatra lépni. Így, tette hozzá, a Hodža- és Tardieu-terv realizálása a jövőben kizárt és ez német szempontból is kielégítő lehet. Kiemelte, a magyar kormány a római szerződés kibővítésénél elsősorban Németországra és Lengyelországra gondol. A német kormány tudomására hozta Ausztria készségét, miszerint megfelelő biztosíték ellenében hajlandó lenne megegyezni és külpolitikáját Németországhoz igazítani. Hasonló szellemben tájékoztatta Kánya Mackensen budapesti német követet is.

A római találkozó nyomán a magyar kormány újabb fokozott erőfeszítéseket tett, hogy Németországot a hármas paktumhoz kösse. Sztójay ez ügyben már februárban, majd április folyamán többször puhatolózott Neurathnál és Bülownál. A magyar javaslat elől most is azzal tértek ki, hogy az időpontot nem tartják alkalmasnak és hangsúlyozták, hogy az érdekek paktum nélkül is összekötnék bennünket. Valójában az elutasítás mögött az húzódtott meg, hogy Németországnak nem állt érdekében olyan szerződéshez kötnie magát, amiből semmi előnye nem származott.²²⁶

A háborúra való min intenzívebb felkészülés jegyében, Hitler 1936.március 7-én felrúgta a locarnói szerződést és bevonult a rajnai demilitarizált övezetbe. Hitler, hogy agresszív lépését ellensúlyozza, a Reichstagban mondott beszédében békülékeny hangot ütött meg. A nagyhatalmak előtt

felcsillantotta Németország Népszövetségbe való visszatérésének reményét, huszonöt évre szóló német-francia-belga megneemtámadási szerződés kötésének eshetőségét, és készségét hangoztatta, hogy valamennyi keleti szomszédjával, köztük Csehszlovákiával is ilyen egyezmény kötésére. Bár Hitler a rajnai bevonulással kockázatot vállalt, mert hadserege még korántsem volt ütőképese, de a nagyhatalmakban ismét nem kellett csalódnia. Sem Anglia, sem Franciaország, sem Olaszország nem tudta elszánni magát arra, hogy megtorló intézkedéseket léptessen életbe. A március 19-i népszövetségi memorandum elítélte ugyan Németországot, de ez semmiképp sem jelentett ultimátumot. Csak a helyzet rögzítésére szóló tárgyalásokhoz fűzött bizonyos feltételeket. Ebben a kérdésben egyedül Csehszlovákia és a Szovjetunió képviselt következetes álláspontot. Mindkét ország diplomatái felismerték a német agresszióban rejlő veszélyeket, látták, hogy a következő német akció az Anschluss lesz, és ezután Csehszlovákia következik. Ezért a Népszövetségben Litvinov, Beneš, illetve Krofta új csehszlovák külügyminiszter Németország ellen hathatós gazdasági és pénzügyi szankciók kimondására törekedett. Célkitűzéseik a többi állam érdektelensége folytán zátonyra futottak.^{227.}

A többi európai állam magatartása a csöndes belletörődés és a lelkes üdvözlés széles skálája között ingadozott. Ausztria érzékelte ugyan a rá leselkedő német veszélyt, de ebből kút-at nem talált. Lengyelország kifelé ellenzést mutatott, valójában egyetértett a remilitarizálással. A kisantant másik két állama különbözőképpen reagált, sőt az egyes országokon belül is nézeteltérések mutatkoztak. Stojadinović a francia kormányra való tekintettel nyíltan nem fejezte ki egyetértését a történetek miatt, de váltig hangoztatta, hogy egy németellenes szankciós politika nem állan Jugoszlávia érdekében. Titulescu ugyan megtorló intézkedéseket javasolt és a kisantant és a balkáni paktum nevében kijelentette,

hogy készek a békeszerződés tekintélyét minden eszközzel megvédeni, de határozott állásfoglalása a németbarát jobboldali körökben is heves ellenzésre talált.^{228.}

Olaszország magatartása nem elégitette ki Németország elvárásait. A német külügyminiszter már előre jelezte, számít arra, hogy Olaszország nem szavazza meg a szerződésszegést és semmiféle szankcióban nem fog résztvenni. A szavazástól való egyszerű olasz tartózkodással Németország nem elégedne meg. Bár a német-olasz viszony már ekkor elég jónak mondható és Mussolini újból biztosította Hassellt, hogy Stresához nem fog visszatérni, tekintettel azonban Abessziniára, nem kívánta Angliát és Franciaországot még jobban maga ellen hangolni. Ezért megüzente a német vezetőknek, hogy a szerződésszegést tartalmazó deklarációhoz való hozzájárulás elől nem térhet ki.^{229.}

A német lépés osztatlan lelkesedést szinte egyedül Magyarországon váltott ki. Horthy örömteli szavakkal üdvözölte a német kancellárt. A francia követ érdeklődése pedig Kányánál, teljes elutasításra talált. Kijelentette, a magyar kormánynak nincs lehetősége, sem pedig oka arra, hogy a francia-német viszályban állást foglaljon, mert nem vagyunk a locarnói szerződés aláírói; sem a Népszövetségi Tanács tagja. A francia követ azt is felrótta, hogy az Esti Kurir és a Népszava kivételével szinte valamennyi magyar sajtótermék a megértés és lelkesedés hangján irt. A magyar kormány németek iránti teljes elismerését egyedül az csökkentette, hogy Hitler Csehszlovákiának is felajánlotta a meg nem támadási szerződés megkötését. Mivel a magyar kormány úgy vélte, hogy ezzel revíziós politikájának érvényesülését komoly veszély fenyegeti, ezért ismét a régóta alkalmazott módszerhez folyamodott. Kijelentette, ha ez bekövetkezne, alapvetően megrendülne Magyarország németbarátságba vetett hite. Belsőpolitikai okokra hivatkozott, miszerint ebben az esetben a jelenlegi kormány kénytelen volna átadni helyét

francia- és kisantant-barát politikusoknak. Majd hosszasan ecsetelte a német-olasz közeledésben szerzett érdemeinket. A berlini magyar követnek küldött utasítás két alternatívát is felvázolt, hogyan lehetne a szerződés megkötését mindenáron megakadályozni. Németországnak magyar-német barátsági szerződéskötést, a római szerződéshez való csatlakozást ajánlott fel. Abban az esetben, ha ezt a németek nem fogadják el, a magyar kormány legalább annyit kívánt elérni, hogy a cseh-német szerződés rövid lejáratú legyen és ennek árúául a cseh-szovjet egyezmény felbontását szabta. Nagy magyar izgalomra nem volt különösebb ok, hiszen nyilvánvaló volt, hogy Hitler ajánlatát a rajnai lépés miatti figyelemelterelés céljából tette. Bülow megnyugtatta Sztójayt, hogy a szerződés megkötésére sohasem fog sor kerülni, mert Prágának eleve elfogadhatatlan feltételeket szabnak. A magyar ajánlatokra a német kormány érdemben nem reflektált.²³⁰

A büntetlenül maradt vakmerő német terv súlyos kihatással volt az európai erőviszonyokra. Franciaországnak tudomásul kellett vennie, hogy pozíciója mindinkább megrendült, eddigi kis szövetségesei is távolodóban vannak tőle. Németország helyzete egyre erősödött, s karjait már határozottabban kiterjesztette Közép- és Délkelet-európa fölé.

A Rajna remilitarizálása ismét előtérbe helyezte a békeszerződések által leszerelt államok fegyverkezési egyenjogúságának igényét. Áprilisban Ausztria önkényesen bevezette az általános hadkötelezettséget, majd Törökország jelentette be a Dardanellák remilitarizálását. A kisantant államok tiltakoztak az osztrák kormánynál, de figyelmüket elsősorban Magyarországra összpontosították. Benes, Hodža és Kober budapesti csehszlovák követ kijelentései egyértelműen azt mutatták, hogy Csehszlovákia az esetleges magyar lépést nem fogja tétlenül nézni. A cseh sajtó heves támadást intézett Magyarország ellen. Ez kiváló alkalmat szolgáltatott a magyar

kormánynak arra, hogy Wettstein prágai követ útján Hodza miniszterelnöknek végérvényesen leszögezze; ilyen hangulatban gondolni sem lehet a dunai együttműködés megvalósítására. A fegyverkezés kérdésében teljes egyetértés mutatkozott a kisantant mindhárom állama között. Titulescu Magyarország megnevezése nélkül a március 18-i Népszövetségi Tanácsban mondott beszédében burkolt fenyegetést intézett hozzánk; ha a német precedens megismétlődne, a kisantant nem lenne képes visszatartani népeit, hogy a megbontott jogrend védelmére siessenek. A jugoszláv politikusok az osztrák és az esetleges magyar lépés közötti különbségre mutattak rá. Mivel Magyarország Ausztriától eltérően revíziós programot állított fel, tettének agresszív jellege lenne.^{231.}

A magyar kormány mind a kisantant államok izgatottan érdeklődő követeit, mind Litvinovot és Edent úgy tájékoztatta, hogy Magyarország nem fogja követni Ausztria példáját. Eden számára azt is hozzátette, hogy ragaszkodunk a fegyverkezési egyenjogúságunkhoz, addig nem tárgyalunk a kisantanttal. Ezzel egyidejűleg kétizben lépéseket tett a német, az olasz és a lengyel kormány felé; a fegyverkezési egyenjogúság visszaállítása esetén számíthatunk-e katonai, diplomáciai és erkölcsi támogatásukra? A magyar elgondolást mindhárom állam elvileg helyeselte, de csak az utóbbi kettő biztosítását helyezte kilátásba. Mivel a magyar kormány az ország katonai erejének elégtelenségével tisztában volt, egy esetleges kisantant közbelépést nem kockáztatott.^{232.}

1936. tavaszán és nyári hónapjaiban tovább folyt a német-magyar együttműködés kisantant viszonylatban. Németország, Jugoszlávia mellett Romániát is érdekkörébe kívánta vonni. Titulescu szovjet-barát politikája azonban keresztelte terveit. Ezért széleskörű akciót indított, hogy a szovjet-román megnemtámadási és kölcsönös segélynyújtási egyezmény létrejöttét meggátolja. Ebbe kívánta belevonni Magyarországot és Lengyelországot is. Göring már az év elején kifejtette

Sztójaynak; jó szemmel nézne egy román-magyar közeledést, amit a berlini magyar követ áthidalhatatlan nehézségekre hivatkozva nem tartott kivitelezhetőnek. A szovjet-román szerződés elgáncsolásában viszont készségesen közreműködött. Beck lengyel külügyminiszter fontos diplomáciai manővereket hajtott végre ennek érdekében, mely Olaszország egyetértésével is találkozott. Németország egyúttal eredményesen alkalmazta a belülről bomlasztás taktikáját. Göréng a németbarát ellenzéki Bratianu-nak értésére adta, hogy ha Titulescu politikája ellen sikeresen lép fel, Németország kész a Románival szemben támasztott magyar revíziós igényekre mérséklőleg hatni. Ezt persze a magyar politikusok előtt gondosan elhallgatta. Végülis a belső és külső nyomás hatására Titulescu ellenállása meggyengült és a román-szovjet szerződés tervéről fokozatosan lemondott.²³³

Mig Göring Magyarországot Romániával csupán formai tekintetben biztatta kibékülésre, addig Jugoszláviával szemben ezt komolyan gondolta. A magyar külügyminisztériumban már az év elején Németországból befutott hírek és a belgrádi magyar követ jelentései azt mutatták, hogy ezen a téren megindult valami. Közvetítőként lépett fel Beck lengyel külügyminiszter is, akinek Stojadinović kifejtette, hajlandó a jugoszláv-magyar viszony javulásához hozzájárulni, ha Magyarország mérsékli a három kisantant állammal szemben támasztott revíziós követeléseit.

Kánya Orlofsky budapesti lengyel követnek kifejtette, hogyan képzei el a magyar kormány a közeledés menetrendjét. Előljáróban leszögezte, hogy a magyar kormány a területi követelésekről nem mond le. A közeledés útja a sajtó hangjának barátságosabbá tétele, félhivatalos nyilatkozatok megjelentetése, majd jugoszláv részről a magyar egyenjogúság elismerése. Ezután indulhatnak meg a hivatalos tárgyalások. Ennek két fő témája: a megnemtámadási szerződés megkötése, /magyar részről teendő engedmény/, és a magyar

kisebbségeknek nyújtandó koncesszió /ez a jugoszláv fél jóindulatát bizonyítaná/.

Stojadinović a megegyezés szükségességét hangsúlyozta Alth belgrádi magyar követnek. Rámutatott, hogy ez a német-jugoszláv viszony szempontjából is rendkívül fontos, mert ha nem sikerül modus vivendit találni, akkor Németországnak választania kellene Jugoszlávia és Magyarország között. Ezt a gondolatot fejtette ki Schacht birodalmi gazdasági miniszter Kányánál tett látogatása során is. Stojadinović kérte a magyar politikusokat, hogy a kisentanttal szemben támasztott revíziós igényeiket differenciálják és ezt a kérdést Jugoszláviával szemben mellőzzék.²³⁴

A német politikusok is változatlanul erre kívánták rávenni a magyar vezetőket és a magyar területi aspiráció kielégítését Csehszlovákia ellen próbálták terelni. Ugyanakkor nehezteltek amiatt, hogy Magyarország egyidejűleg Olaszországgal szövetségbe lépve titokban jugoszlávellenes tevékenységet is folytatott, s ezzel keresztezte Németország balkáni terveit. Megítélésünk szerint a Jugoszlávia ellen irányuló olasz-magyar együttműködésnek ezidőtájt már különösebb súly nem volt. Szabó László római katonai attasé iratai ugyan Jugoszlávia ellen tervezett magyar-olasz katonai támadásról számolnak be, de tekintettel Olaszország abessziniai elfoglaltságára és a magyar hadsereg siralmas állapotára, ezt eleve hamvába holt vállalkozásnak kell tekinteni. Legfeljebb, a magyar revízió hangoztatásával és a horvát szeparatisták támogatásával szerezhetett a magyar politikai vezetés kellemetlen percek a jugoszlávoknak, és nyugtalaníthatta a német politikusokat. Összességében véve - felfogásunk szerint -, 1936. nyarán a Jugoszláviával szembeni magyar külpolitika már nem az olasz, hanem a német irányvonal szerint haladt.²³⁵

A kisantant államok a katonai téren bekövetkezett változásokkal, a magyar revízióval, a Habsburg restaurációval kapcsolatos hivatalos álláspontjukat a májusi belgrádi és a június bukaresti konferenciájukon összegezték. Ezekben a kérdésekben egyetértés született; a békeszerződés területi és katonai intézkedéseinek teljes tiszteletben tartása mellett elítélték a revíziót és a Habsburg restaurációs törekvéseket. Benesnek messzemenő tervei voltak. A nagyhatalmak által magára hagyott kisantant államok tömbjének megerősítését szerette volna elérni. Ebben a kérdésben azonban élesen kikütköztek az érdekellentétek. Titulescu ugyan elfogadta elképzeléseit, de a jugoszláv politikusokban Benes kérelhetetlen ellenfélre talált. Stojadinovic Belgrádban kereken visszautasított minden ilyen próbálkozást. A csehszlovák köztársasági elnök Pál régensherceghez fordult, akit azonban sem levél útján, sem a bukaresti tanácskozáson nem tudott meggyőzni. Benesnek tudomásul kellett vennie, hogy Jugoszlávia egyre inkább elfordul a közös kisantant politikától és semmit sem hajlandó tenni Németország ellenében. A csehszlovák köztársasági elnök ekkor még nem adta fel a reményt.^{236.}

1936. nyári hónapjaiban a két fasiszta hatalom politikájának összehangolása több területre is kiterjedt és ez tovább erősítette a német-olasz kapcsolatokat. Mussolini május elején bejelentette Abesszinia felett aratott keserves győzelmét. A német és magyar kormányvezetők szerencsekívánataikat fejezték ki a bekebelezés alkalmából. Felajánlották, hogy készek elismerni Abesszinia annexióját. Az olasz politikában a német irányvonal teljesebbé tételét szolgálta, hogy Mussolini Crutti leváltása után, júniusban Suvichot és Aloisit, a francia- és angolbarát politika legfőbb exponenseit is eltávolította és a kimondottan németbarát Cianót nevezte ki a külügyminisztérium élére. A két fasiszta állam közösen készülődött a spanyol polgárháború elleni intervencióra is.^{237.}

Mussolini, hogy az olasz-német viszonyban fennálló egyetlen komoly ellentétet kiküszöbölje, már az év elején arra biztatta Berlint, hogy keressen Béccsel közvetlen megegyezést. A gondolatot a magyar kormány is melegen támogatta. A tárgyalások áprilisban indultak meg, és júniusban döntő fordulatot vettek. Julius 11-én megszületett az osztrák-német szerződés. Ausztria ezentul külpolitikai lépésre csak Németország jóváhagyásával szánhatta el magát és az osztrák náciakat is kénytelen volt bevenni a kormányba. Kánya és Gömbös az egyezmény létrejöttét örömmel fogadta, mert benne a zavartalan német-olasz barátság újabb bizonyítékát vélte felfedezni. Schuschnigg a helyzetet úgy fogta fel, hogy mindez csak átmenet. Reménykedett, ha Olaszország az abessziniai kaland nyomán megerősödik, ismét nagyobb teret tud majd szentelni az osztrák kérdésnek és ez Ausztria helyzetének megszilárdítását is jelentheti. Nem vette tudomásul, hogy Olaszország ekkorra már gyakorlatilag levette a kezét Ausztriáról, és ezen átíren véglegesen kénytelen volt alárendelni magát Németország elképzeléseinek. Hogy Ausztria eljövendő sorsát a két fasiszta állam szinte leírta, azt jól példázza, hogy Hassell és Ciano a római magyar követnek a szerződést követően egybehangzóan kijelentette: az olasz-német viszony már tökéletesen megfelel mindkét kormány óhajának.²³⁸

A német-olasz szoros együttműködéssel összefüggésben és a magyar külpolitikában a német orientáció elmélyülésének jegyében került sor Horthy és Hitler első találkozására. Mint ismeretes, Horthy mindig is rendkívüli szimpátiával viseltetett a német rendszer és személy szerint Hitler iránt.

Sztójay berlini magyar követ a tárgyalásokat megelőzően informálta Horthyt a német felfogást illetően. Felhívta a kormányzó figyelmét, hogy a magyar politikai vezetés ne hangoztasson totális revíziós igényeket, keltse azt

a benyomást, hogy erőit Csehszlovákia ellen összpontosítja. Ne váltsa ki bennük azt a bizonytalan érzést, hogy a magyar kormányzati szervek esetleg elvesztik türelmüket és kalandos katonai vállalkozásba bocsátkoznak. Vegyék tekintet-be, hogy bár Németország a német-olasz-magyar viszonyt fontosnak tartja, de Angliát sem kívánja maga ellen hangolni. Ezért a blokk-politikának a német-magyar kapcsolatok konkrét formába való öntésétől tartózkodjék. Célszerű kiemelni a két országot összekötő kapcsolatokat, a bolsevista irányzat elleni közös harcot, és a két hadsereg kitűnő együttműködését. Az elválasztó elemet, a kisebbségi kérdést, el kell kerülni.²³⁹

A berchtesgadeni tárgyalásokról fennmaradt feljegyzés arról tanúskodik, hogy Horthy alapvetően betartotta a berlini magyar követ intelmeit. A megbeszélés Hitler fejtegetésével kezdődött, vázolta az európai politikai körképet és ennek középpontjába a spanyol bolsevista veszélyt állította. Eszmefuttatása Horthy általános helyeslésével találkozott. Az eszmecserébe menet közben bekepcsolódott Neurath és Blomberg is. Ekkor Horthy vette át a szót. Készségesen felejtette, hogy közelgő római látogatása során azon lesz, hogy Németország és Olaszország közti teljes bizalom útjában álló utolsó nehézséget is eloszlassa. Ausztriáról úgy nyilatkozott, hogy jövője csakis Németországhoz való csatlakozásában keresendő.

Ezután a magyar politikai vezetés revíziós igényeinek kielégítésére tért rá, ebbe iktatta bele a magyar hadsereg felfegyverkezésének kérdését is. Csehszlovákia ellen összűzet indított és az északi szomszéd megsemmisítésének konkrét tervét tárta Hitler elé. Németország és Magyarország, Ausztria és Lengyelország bevonásával közösen rohanja le Csehszlovákiát és ezzel szüntesse meg Európában a "mesterséges államalakulatot". Ezáltal Magyarország további katonai akcióihoz is jelentős katonai hátvédet kapna és visszanyerné a Felső-Magyarország-i területeket. Enhez út-őképes magyar

hadsereg kiépítése szükséges, ami a gyakorlatban a trianoni szerződés ellenére szüntelenül folyik, bár nem kielégítő mértékben. Ezért nem tartja szükségesnek az egyenjogúság nyílt kimondását.

Jugoszláviával szemben a magyar kormányzó szervek "őszinte" megegyezési készségét bizonygatta. A kapcsolatok szerint jugoszláv ellenállás miatt akadoznak. Azzal intrikált ellenük, hogy Jugoszlávia az Anschluss ellen van, mert a kisant-ant. határozatok erre kötelezik, továbbá, hogy Németország iránti rokonszenvünket az táplálja, hogy biznak abban, Németország nem fogja támogatni a magyar revíziós törekvéseket. Romániával kapcsolatban meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott. Meggyőződése, hogy Titulescu középeurópai konfliktus esetén átengedné a szovjet csapatokat.

Hogy a német politikusok miként fogadták Horthy szavait, arra vonatkozólag csak részleges következtetést tudunk levonni. Ausztriára, a német-olasz-magyar együttműködésre, és a Jugoszláviával való megegyezési szándékra vonatkozó kijelentéseit feltehetőleg egyetértően vették tudomásul. Tekintettel arra, hogy Csehszlovákia elleni agressziós tervére a németek se pro se contra nem reagáltak, arra gondolunk - bár elgondolása végső soron a német célkitűzésekkel nem volt ellentétes, mégis - a német politikusok azt akkor nem tartották időszerűnek.^{240.}

A nemzetközi diplomácia Horthy és Hitler találkozóját a Németország körül kialakuló és egyben szovjetellenes blokk újabb láncszemeként értékelte.^{241.}

A Gömbös kormány működésének utolsó hónapjában folytatta a német kormány közreműködésével a kisantant megosztását célzó politikáját és olasz támogatással újból kísérletet tett arra, hogy egyenjogúságának érvényt szerezzen.

Neurath szeptemberi budapesti látogatása során mindkét kérdés szóba került. Kánya továbbra is nyugtalankodott, hogy Hitler mégis beváltja Csehszlovákiának megneemtámadási egyezményre tett ajánlatát. Neurath azonban a német-cseh viszony akkori állására való tekintettel ezt képtelenségnek tartotta, de elsiklott a Csehszlovákia elleni közös eljárásra tett újabb magyar javaslat felett. Erőteljesen szorgalmazta Jugoszláviával való eredményes együttműködésünk gondolatát. Útja folytatásaként Belgrádba is ilyen értelemben gyakorolt befolyást. Az előrelépést bizonyítja, hogy a magyar kormány kezdeményezőleg lépett fel, és a két ország kommunizmus elleni közös védekezésére tett ajánlatot. Stojadinović ezt örömmel fogadta. Októberben pedig a jugoszláv külügyminiszter késznek mutatkozott arra, hogy a magyar revíziós igények elejtése fejében a másik két kisantant állam rovására megegyezzen Magyarországgal.^{242.}

Kánya szemrehányással illette Neurathot a magyar fegyverkezési egyenjogúsággal szemben tanúsított német magatartás miatt. Ellenben kiemelte Olaszország megértő támogatását, melyet Mussolini a közelgő népszövetségi ülésre való tekintettel kilátásba helyezett. Megígérte, ha Magyarország bejelenti elhatározását, Ciano külügyminiszter az ülészakon Magyarország mellett fog állást foglalni. Amennyiben pedig a magyar lépés a kisantantot beavatkozásra készítené, úgy ő is kész katonai akció végrehajtására. Röviddel ez után azonban visszakozott és kijelentette, hogy jelenlegi nemzetközi helyzetet nem találja megfelelőnek arra, hogy a kérdést napirendre tűzzék. Így a megoldás ismét kitolódott.^{243.}

1936.szeptemberében Csehszlovákia újabb erőfeszítéseket tett, hogy a nyári hónapok eseményei nyomán a nemzetközi helyzetben előállt változásokkal kapcsolatos kisantant nézetek egységes megítélést nyerjenek. A pozsonyi konferencia középpontjában a fegyverkezési egyenjogúság kérdése, és a három állam Németországhoz, illetve Magyarországhoz fűződő viszonya állott. A tárgyalásokról kiadott hivatalos

közlemény határozottan elítélte az osztrák általános hadkötelezettség bevezetését és magyar lépés esetére katonai rendszabályokat helyezett kilátásba. A magyar kormányt elsősorban az érintette fájdalmasan, hogy ehhez Jugoszlávia is beleegyezését adta. Nyersanyagok kitermelésének és iparcikkek gyártásának kooperációját is tervbe vették. Ezzel azonban le is zárult azon kérdéseknek köre, melyekben a három szövetséges közt egyetértés jöhetett létre. A tanácskozásokon a májusi belgrádi és a júniusi bukaresti konferencia szelleme kísértett. B. enes ismét előhozta a kisantant kibővítését célzó tervét. Ekkor azonban már nemcsak Jugoszláviával, hanem Romániával is szembe találta magát. Antonescu, az új román külügyminiszter nem hagyott kétséget afelől, hogy semmilyen szovjetbarát politikába nem fog belekapcsolódni; ha szükséges hajlandó Csehszlovákia rovására és a magyar revíziós követelések lemondásáért cserébe Magyarországgal meg egyezni. A konferencián egyértelműen Stojadinović nézetei kerekedtek felül. Meghiúsította a benesi terv megvalósítását és sikerült olyan egyezményt kicsikarnia, mely lehetővé tette, hogy a tagállamok egymástól függetlenül is megjevitathják más államhoz fűződő viszonyukat. Ez Jugoszlávia és Románia számára azt jelentette, hogy a szabad kéz politikája jegyében most már akadálytalanul léphetett arra az útra, melyen már 1935. folyamán elindult.

A pozsonyi konferencia határozata rögzítette ezt a folyamatot, mely Franciaországnak a térségből való fokozatos visszavonulását, evvel összefüggésben Németország előretörését, a kisantant erejének csökkenését eredményezte. A három országot összekötő kötelékek lazulóban voltak, és megkezdődött a külön utakon való járás. Jugoszlávia és Románia egyre inkább a német politika járszalagjára került és Csehszlovákia magára maradt.^{244.}

Még az 1936-os őszi hónapokban a kisantant felbomlásának lehetünk tanúi, addig az "ellentábor" egysége kikristályosodóban volt. Ciano és Neurath október 25-én

Berlinben aláírta a két országot érintő összes európai kérdést felölelő titkos jegyzőkönyvet, majd Mussolini november 1-i milánói beszédében először használta a tengely fogalmát.

A fasiszta Berlin-Róma tengely létrejötté pillanatában a gömbösi külpolitika koncepciója minden eddiginél közelebb jutott a beteljesüléshez, hogy egyben rögtön legtávolabb kerüljön tőle. Ugyanis a két fasiszta hatalom szerződése nem két egyenrangú fél szövetségét jelentette. Olaszország ebben a szövetségben katonai és politikai gyengesége következtében csak a másodhegedűs szerepét játszhatta. Az abessziniai kaland Olaszország helyzetének ilyenén alakulásában nem az okot, hanem csupán az okozatot jelentette. A jövőben kénytelen volt alárendelni magát Németország elképzeléseinek, ami szétrombolta a gömbösi külpolitika azon illúzióját, hogy Magyarország a két fasiszta állam között a mérleg funkcióját töltheti be.

A német-olasz titkos jegyzőkönyv Középeurópával kapcsolatos szakasza a következőképpen hangzott: "a két kormány a Duna-medence politikai és gazdasági problémáit a barátságos kollaboráció szellemében kezeli". Ezzel Ausztria sorsa megpecsételődött és így az Anschluss a magyar kormány számára sem képezhette a továbbiakban alku tárgyát. A két fasiszta hatalom közötti egyensúlyozási politika lehetősége megszűnt. Magyarország külpolitikájában a német orientáció vált elsődlegessé.

Ausztria és Magyarország politikusai számára a római szerződés tagállamainak 1936. novemberi bécsi találkozásán már nem maradt más hátra, minthogy a Berlin-Róma tengely megszületését "lelkesen" tudomásul vegyék. Gömbös miniszterelnök mindennek már nem lehetett részese, mert 1936. október 6-án Münchenben utolérte a halál.^{245.}

1936. őszétől az egyensúlyozási külpolitika kudarca mellett a kormány belpolitikai helyzete is megrendült. A világgazdasági válság enyhülésével összefüggésben a magyar arisztokrácia és a finánciókés körök mind terheesebbnek érezték Gömbös totális diktatura kiépítésére irányuló törekvéseit. A parlamentben a kormánypártnak ezeknek a köröknek az érdekeit képviselő Bethlen vezette csoportja és az ellenzék közösen lépett fel az ellenforradalmi, konzervatív rendszer alkotmányos formáinak fenntartása mellett. Kivívta ellenszenvüket Gömbös hitbizományi- és telepítési törvénye is, melynek agrárdemagógiája az érintetteket se tudta megnyerni. A fasiszta érdekképviselési rendszer bevezetésének kísérletével viszont, az erősödő kommunista befolyásnak és a szakszervezetek középső vezetésének nagy részével való együttműködése gyümölcseként, a szakszervezetek fordultak élesen szembe. Az ellenzék igyekezett a kormányban mutatkozó személyi ellentéteket is kijátszani egymás ellen. Eckhardt Tibor kijelentette, hogy a miniszterelnök mind belpolitikai, mind külpolitikai intézkedéseivel a legnagyobb ellenhatást váltja ki. Ugyanakkor Kányáról a teljes elismerés hangján szólt. Az uralkodó osztályokban kialakult elégedetlenség és a tömegek fellépése a szakszervezetek fasizálásával szemben Horthyra sem maradt hatástalan, és elhatározta, a miniszterelnököt barátságos módon lemondásra bírja. Bár Horthy emlékirataiban Gömbös diktatórikus hajlama mellett másik okként a magyar miniszterelnök tulzott német orientációját említi - Horthy közönséges németbarátsága következtében - az utóbbi semmiképp sem képezhette Gömbös lemondatásának valódi okát.^{246.}

1936. tavaszára világossá vált, hogy Gömbös belpolitikai célkitűzéseit a társadalom széles rétegeiben mutatkozó ellenállás miatt nem képes végrehajtani. Válság fenyegette külpolitikáját, mely egyoldaluan mindent a Németország és Olaszország közötti egyensúlyozásra tett fel.

Minden jel arra mutatott, hogy Gömbös eltávolítására sor került volna, ezt azonban 1936. tavaszán egyre súlyosbbodó betegsége, majd halála megakadályozta.

Gömbös négy évi kormányzása bel- és külpolitikai fiaskója ellenére, döntő hatással volt Magyarország további sorsának alakulására. 1932-1936. között a hivatalos magyar politikai vezetés fontos lépéseket tett a belpolitikában a nyílt fasiszta diktatura kiépítése felé, külpolitikában pedig végleg elkötelezte az országot a tengelyhatalmak mellett.

Forrás- és irodalomjegyzék az I.fejezethez.

1. Kónya Sándor: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére, Budapest, 1968. 26-27.1. Magyarország története, VIII.kötet. Főszerkesztő: Ránki György, Budapest, 1966. 597-611.1.
2. Dolgozatunkban nincs mód arra, hogy az uralkodó osztály különböző rétegeiben, csoportjaiban, általuk létrehozott pártfrakciókban végbemenő erjedési folyamatot a maguk teljességében bemutassuk. Itt csupán jelezni kívántuk magát a tendenciát és figyelmünk középpontjába mindössze a Gömbös vezette fajvédők csoportját állítottuk. Az egész témára vonatkozólag lásd Kónya: i.m. 19-26.1.
3. Márkus László: A Károlyi Gyula kormány bel- és külpolitikája, Budapest, 1968. 298-301.1.
4. Az ellenforradalmi rendszer révén hatalomra kerülő új réteg összetételéről, politikai magatartásáról ad részletes elemzést Ránki György: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején, Történelmi Szemle /továbbiakban: Tszle./ 1962. 3-4.sz. 353-369.1.
5. Ormos Mária és Márkus László rámutat azokra a tényezőkre, amelyek a Bethlen vezette kormánypárti erőket arra készítették, hogy a Gömbös csoportjának a hatalom elosztásában újból szerepet juttassanak, illetve Gömbös megfontolására, hogy ezt a szerepet elfogadja. Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz-magyar szövetségről, Tszle. 1971. 1-2.sz. 138.1. Márkus László: A bethleni kormányzati rendszer bukása, Századok /továbbiakban: Sz./ 1-3.sz. 43-44.1. 60-61.1.
6. Szinai Miklós-Szücs László: Horthy Miklós titkos iratai, Budapest, 1972. 82-109.1. Márkus László: i.m. 452.1. Kónya: i.m. 34.1.
7. Vö: Horthy: Ein Leben für Ungarn, Bonn, 1953. 171.1., továbbá Antal István visszaemlékezése /kézirát/ MTA Történettudományi Intézet, 53.1. közli Kónya: i.m. 36.1., továbbá Pesti Napló /továbbiakban P.N./ 1932. szeptember 22, 27, 28-i száma, mely kormányválságról számol be és a miniszterelnökségre esélyes jelöltek között Valkó és Gömbös nevét emeli ki.
8. Vö: Magyarország története, X.köt. 660-661.1., Kónya: i.m. 40-44.1. - kompromisszum nyilvánult meg a kormány összetételének kialakításában is. Puky Endre külügyminiszterré történő kinevezése a kormánypárt agrárcsoportjának térnyerését példázta. Erre utal a P.N. 1932. október 2-i száma.

Forrás- és irodalomjegyzék a II.fejezethez.

9. Vö: Gömbös miniszterelnök bemutatta az új kormány átfogó programját az Egységes Pártnak. P.N.1932.október 6.sz., a Gömbös kormány bemutatkozása a Házban 1932.október 11-én, az 1931-1936-os Országgyűlés Képviselőházának Naplója /továbbiakban: Ogy.KN./ XI.kötet, P.N.1932.október 12., A nemzeti öncéluságért, Budapest, 1932., Nemzeti Munkaterv, Budapest, 1932. 11.1., P.N.1932.október 26, Puky Endre külügyminiszter nyilatkozata a magyar külpolitika feladatairól, P.N.1932.október 9.
10. Mindezt annak figyelembe vételével tesszük, hogy Gömbös ezeket a kijelentéseket még az 1920-as évek folyamán, mint fajvédő párti vezér tette, tehát miniszterelnöki megbízatásával járó kötelezettségek semmilyen formában sem befolyásolták.
11. Szózat, 1921.január 1., 1922.december 31.
12. Gömbös Gyula ellenzéki képviselő felszólalása az Országgyűlés Képviselőházának 1923.december 17-i ülésén, 1922-1927. Ogy.K.N. 18.kötet.
13. Vö: Gömbös Gyula ellenzéki képviselő beszéde az Országgyűlés Képviselőházának 1922.július 24-i ülésén, 1922-1927. Ogy.KN.II.kötet, Szózat, 1921.január 1, 1922.december 31, 1925.február 1.száma, melyben kifejti "a nemzetközi zsidó kapitalizmus és a francia-kisantant érdekek azok, amelyek rabul akarják ejteni a független Magyarországot, hogy szembeállítsák természetes szövetségeseivel, Olaszországgal és Németországgal."
14. Bethlen miniszterelnök beszéde az Országgyűlés Képviselőházának 1927.május 19-i ülésén, Bethlen István beszédei és írásai, Budapest, 1933. II.kötet, 176-179.1.
15. Bethlen beszéde 1927.május 27-én Zalaegerszegen és 1928.március 4-én Debrecenben. Bethlen beszédei és írásai, II.kötet, 184-187.1. Bethlen külpolitikai koncepciójának egyenértékű megfelelője volt Hómann, a nyugati orientáció szükségességét igazoló történelmi koncepciója. Hómann Bálint: Külpolitikai irányok a magyar történetben, Budapest, 1931.28.1.
16. Bethlen és Mussolini tárgyalásai 1927.április 4-5-én. OL. Küm.res.pol.1927-23-171.
17. Az olasz és magyar külpolitika Ausztriával szemben követendő irányelveit Bethlen és Mussolini 1928.áprilisi milánói megbeszélésén egyeztetette. OL.Küm.res.pol.1928-23-265.

Az egész kérdés-komplexumról részletes elemzést nyújt Kerekes Lajos: Az első osztrák köztársaság alkonya, Budapest, 1973., továbbá üő: Anschluss 1938. Budapest, 1963. 37-44.1. Nemes Dezső: Bethlen kormány külpolitikája, 1927-1931. Budapest, 1964. 54-62.1. Juhász Gyula: i.m. 115-127.1.

18. Hadak utja, 1928.március, idézi Marschalkó Lajos: Gömbös Gyula, a fajvédő vezér, Budapest, 1944.
19. Tegyük hozzá, Bethlen Németországhoz történő közeledését nemcsak politikai szempontok, hanem legalább olyan mértékben gazdasági megfontolások is diktálták. Bethlen első-sorban Magyarország súlyos gabona-értékesítési gondjain kívánt enyhíteni. Lásd ezekről Berend T.Iván - Ránki György: Magyarország a fasiszta Németország "életterében" 1933-1939. Budapest, 1960, 53-67.1.
20. A budapesti osztrák-magyar barátsági szerződéshez egy titkos jegyzőkönyv is csatlakozott, mely a szomszédokkal szemben gyakorolt közös politikáról határozott, és első-sorban arra irányult, hogy Ausztriát eltávolítsa a kis-antant országaitól.
21. Nemes Dezső: i.m. 414-417.1.
22. Vö:Márkus László: A Károlyi Gyula kormány bel- és külpolitikája, Budapest, 1968. 228-229, 268-269.1. Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz-magyar szövetségről /1927-1931/, Tszle. 1971. 1-2.sz. 140.1. Juhász Gyula: i.m. 137-140.1.
23. Bethlen a kormányzó és a kormány tudtával nemhivatalos minőségben 1932.januárjában látogatást tett Mussolininél, és javaslatot tett a semmeringi megállapodás életbeléptetésére. Ennek célja - Bethlen megállapítása szerint - a Középeurópában alkalmazandó francia reorganizációs törekvések megakadályozása lenne. OL.Küm.res.pol.1932. 23-52. Bethlen felszólalása a Képviselőházban 1932.május 4-én, a költségvetési vita során, az 1931.július 18-ra hirdett Ogy. KN.VI.kötet. A francia orientáció kialakulását két tényező is akadályozta; egyrészt 1932-re Franciaországot is utolérte a válság, másrészt a francia orientációval együttjáró, kisantant felé történő közeledés nem felelt volna meg a magyar külpolitikának.

Forrás- és irodalomjegyzék a III.fejezethez.

24. Ezen belül természetesen árnyalati eltéréseket észlelhetünk, mely elsősorban a célok eléréséhez vezető út milyenségében nyilvánult meg. Turi Béla, a Keresztény Gazdasági Párt nevében és Pallavicini György legitimista képviselő a nemzeti öncéluság jegyében a tulzott és egyoldalú olasz orientációtól óvta a kormányt. Nagy-Magyarország elérésének zálogát a királyság helyreállításában látta.-A Nemzeti Szabadelvű Párt élén álló Rassy Károly felszólalásában rámutatott, hogy Franciaország adekózóbbnak mutatkozott, hogy Magyarországot kölcsönrel kisegítse, mint a baráti Olaszország. Ezzel Középeurópában a francia politika súlyára kívánta felhívni a figyelmet. Bajcsy-Zsilinszky Endre a Nemzeti Radikális Párt nevében erőteljes, öncélú Duna-völgyi politikát követelt a kormánytól, melyben Magyarországnak vezető szerep jutna. A független politika vitelét a német terjeszkedési törekvések ellenében, a Duna- menti kis államok egymásra utaltsága alapján képzelte el. 1931-1936. Ogy.KN. XI.kötet, október 11-12.ülés, továbbá P.N.október 13.
25. OL.Küm.res.pol.1932-23-545. Kerekes Lajos, Gömbös Mussolininek küldött üzenetét azért is figyelemre méltónak tartja, mert ebből kitűnik, Gömbös már Hitler kancellárrá történt kinevezése előtt felvázolta Hitler Berlin-Róma tengely tervét. Mint az előbbieken utaltunk rá, a tengely terve a gömbösi elképzelésekben már a huszas évek folyamán kialakult.
26. OL.Küm.res.pol.1932-23-580.
27. OL.Küm.res.pol.1932-20-620.
28. Gömbös kiemelte, hogy Horthy teljes támogatását élvezi és ő "egy állandó, bizonyos tekintetben átformált világnézet alapján" vezeti az ügyeket.
29. OL.Küm.res.pol.1932-236621. Antal István kézírata, idézi Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya, Budapest, 1973. 123-124.l. P.N.november 11.
30. OL.Küm.res.pol. 1932-20-616, 1932-20-633, 1932-20-640.
31. P.N.1932.november 11,13. Megjegyzendő, hogy Gömbös római látogatását a francia sajtó alig illette kellemetlen kritikával, mely főként annak tudható be, hogy Franciaország ezidőtájt barátságos érzelmeket mutatott Olaszország felé. /Herriot toulousei beszéde/ OL.Küm.pol.1932-11/7-2671.

32. A Külügyminisztérium tájékoztatása Gömbös római utjáról a berlini, londoni, párizsi és ankarai külképviseletünknek. OL.Küm.pol.1932-23/7-2905, 1932-23/7-2607, 1932-23/7-2529. Ebben a szellemben nyilatkozott Gömbös november 12-én, a Giornale d'Italia főszerkesztőjének, Gaydának is.
33. A bizottsági tagok azonosították magukat a kormány külpolitikai vonalvezetésével, az olasz barátság megerősítésével. Vö: Eckhardt Tibor, Peyer Károly, Buchinger Manó és Gratz Gusztáv felszólalását /az utóbbi kettő egyben a szomszédokkal való gazdasági kapcsolat fenntartását is hangsúlyozta/. A Képviselőház Külügyi Bizottságának 1932.november 16-i ülése, MTI jelentése 1932. november 16. P.N.november 17.

Forrás- és irodalomjegyzék a IV.fejezethez.

34. Az ügy lefolyására nem kívánunk részletesen kitérni. Számunkra csak annyiban van jelentősége, hogy rámutassunk, milyen mértékben befolyásolta a későbbiek során az un. "hirtengergi akció" Magyarország és Franciaország, valamint Magyarország és a kisantant államok közti viszony alakulását. A fegyvercsempészség történetét behatóan ismerteti Nándori Pál: A hirtengergi fegyverszállítás, Hadtörténeti Közlemények /továbbiakban HK./ 1968.4.sz. 636-655, Kerekes:i.m. 126-129.1.
35. OL.Küm.res.pol.1933-41-101, 1933-41-5034, idézi Nándori Pál: i.m. 644-645.1.
36. Dollfuss kijelentette, a fegyverek javítás után Olaszországba kerülnek vissza. OL.Küm.res.pol.1933-41-5030. Dollfuss Bessenyei bécsi magyar ügyvivőnek még azt is tanácsolta, hogy a magyar sajtó az ügyről csupán, mint Olaszországot és Ausztriát érintő kérdésről adjon információt. OL.Küm.res.pol.1933-41-5034. Lásd a Pesti Napló, részletesen beszámolt az incidensről, de az ügy magyar vonatkozásait nem emlegette. Vö: P.N.1933.január 29, február 1, február 2, február 5, február 8, február 17, február 22, február 24.
37. A történeti irodalom a hirtengergi fegyvercsempészség sikertelenségét általában a gömbösi külpolitika kapkodásának számlájára írja. Vö: Juhász:i.m.144.1. Ormos: i.m. 148.1. Anélkül, hogy a Gömbös kormány szerepét az ügyben csökkenteni kívánnánk, sőt - megítélésünk szerint ezzel csak felelősségének súlyát emeljük ki - meg kell jegyeznünk ezen akció nagyon is tudatos előkészítését. Nándori Pál rámutat a hirtengergi affér előzményeire is; 1927-ben Bethlen és Mussolini megállapodására az olasz fegyverszállítványok Magyarországra történő küldéséről, valamint az 1931-es év folyamán a magyar kormány és Schöber osztrák kancellár közt létrejött megegyezésre, mely a fegyverszállítások Ausztrián át történő zavartalan lebonyolítását kívánta biztosítani. Az akció leleplezésében - magunk részéről inkább - az osztrák szociáldemokrata vasutasok éberségét kívánjuk hangsúlyozni. Nándori Pál: i.m. 640-643.1.

Forrás- és irodalomjegyzék az V.fejezethez.

38. Ormos: i.m. 150-151.l., 180.l.
39. Nemzetközi szerződések, szerkesztette Halmosy Dénes, Budapest, 1966. 309-312.l. P.N.1932.december 20,23,25.
OL.Küm.pol.1932-7/7-6310, továbbá Benes 1933.március 1-i
expozejája a Képviselőház Külügyi Bizottságában, OL.Küm.pol.
1933-7/7-629, továbbá Titulescu március 17-i külügyi
expozejája, OL.Küm.pol.1933-21/7-889, P.N.1933.Március 2.
40. P.N.1933.április 11-i száma részletesen ismerteti Musso-
lininek a Morning Post számára írt cikkét. P.N.1933.
február 17.
41. P.N .1933.február 24, március 3.
42. Ivor Dénes interjuja Titulescu román külügyminiszterrel,
Az Est, 1933.január 27.
43. P.N.1933.január 28.
44. OL.Küm.res.pol.1933-27-111. idézi Ormos:i.m.196-197.l.
45. Ottlik György 1933.májusi külpolitikai szemléje, Magyar
Szemle, XVIII.kötet,Külügyi Szemle,1933.április,X.kötet.
46. OL.Küm.res.pol.1933-23-123.
47. Az Est, 1933.március 19. P.N.március 19.
48. P.N.1933.március 21. Az Est,március 21.
49. Az 1933/34. évi állami költségvetés külügyi tárcájának
tárgyalásakor Eckhardt Tibor /FKGP/ május 22-i felszólalá-
sában már a revízió közeli, gyakorlati végrehajtásának
pontjait vázolja fel. KN. XVI.kötet.
50. OL.Küm.^{res}pol.1933-39-885, 1933-39-1717.
51. OL.Küm.pol.1933-7/7-1261, P.N.április 26, Gömbös és
Kánya is ilyen értelemben nyilatkozott a Képviselőház má-
jus 22-i ülésén. KN.XVI.kötet.
52. A szerződés végleges szövegének legfőbb elemeit a francia
tervezet tartalmazta. Ennek lényege, hogy a revízió nem
kerül benne említésre, csupán az a bizonyos ominózus 19.§,
mely mellett a 10. és 16.§. is szerepel. A szerződés máso-
dik cikkelye, a következő: "A Nemzetek Szövetségének Egyez-
ségokmányára, különösképpen pedig annak 10,16- és 19.cik-
kelyeire tekintettel, a Magas Szerződő Felek elhatározzák,
hogy egymás között és azoknak a határozatoknak a fenn-

tartásával, amelyeket csak a Nemzetek Szövetségének rendes szervei hozhatnak, a fenti cikkek kellő hatékonyságát előmozdító módszereire és eljárási módoszatokra vonatkozó minden javaslatot meg fognak vizsgálni." Halmosi Dénes: .i.m. 317-321.1.

53. A kisantant 1933.május 30-31-i rendkívüli prágai konferenciája, P.N.1933.május 31. Magyarország kései helyzetfelismerését fejezi ki az ugyanebben a számban fellelhető, a kisantant állásfoglalását elemző szerkesztőségi cikk is.
54. OL.Küm.pol.1933-23/7-1921, P.N.junius 8.
55. OL.Küm.pol.1933-39-1788, 1933-39-1808, 1933-39-1843, 1933-39-1921.
56. OL.Küm.res.pol.1933-23-277. P.N.1933.junius 8. OL.Küm. Miniszteri Kabinet rezervált iratok /továbbiakban MK.res/. 1933-29.
57. Kétségtelen, hogy a Gömbös-Hitler találkozóra röviddel a négyhatalmi paktum parafálása után került sor. Mégis magunk részéről nem vélünk összefüggést felfedezni e két tényező között. Nem osztjuk Ormos Mária véleményét, aki szerint a csalódást követően "Gömbös váratlanul felkereste Hitlert, szakítva bizonyos mértékig az olasz taktikai vonallal és dokumentálva egyuttal saját függetlenségét". Ormos: .i.m.221.1. Megítélésünk szerint a látogatás létrejöttét semmiképp sem minősíthetjük váratlan esetnek, hiszen előzményei már az év első hónapjaira visszanyulnak /melyről egyébként Ormos Mária könyvének más részében maga is említést tesz/. Meggyőződésünk, hogy a látogatás akkor is létrejött volna és valószínű ugyanabban az időpontban is, ha a négyhatalmi szerződés szövege a magyar külpolitika számára kedvezőbb kilátásokat mutat. A látogatás létrejötte nem tekinthető még bizonyos mértékig sem az olasz taktikai vonallal történő szakításnak, annál is inkább, mert Gömbös berlini útja előtt késznek mutatkozott Mussolinivel tárgyalni. Erre azonban Mussolini elfoglaltsága miatt nem került sor.

Forrás- és irodalomjegyzék a VI.fejezethez.

58. Puky Endre lemondása után néhány hétig Gömbös miniszterelnök intézte a külügyminiszteri teendőket is. 1932.december végén, 1933.január elején, politikai körökben elterjedt a hír, hogy a külügyminiszteri posztot Kánya Kálmán berlini magyar követ fogja elfoglalni. A berlini nagyköveti cím esélyese pedig Bethlen István. Gömbös ily módon kívánta eltávolítani az egykori miniszterelnököt, mivel ezidőtájt, belpolitikai ellentétek miatt, kettőjük viszonya kiéleződött. Bethlen a sajtó útján cáfolta kinevezésének hírét. Kánya beiktatására 1933.februárjában került sor. Kánya külügyminiszteri posztra kerülése a magyar külpolitikában a német orientáció hangsúlyosabbá tételét jelentette. Kánya még Berlinben adta első nyilatkozatát külügyi programjáról, melyben azonosította magát a gömbösi elképzelésekkel és külpolitikai törekvései előterébe a gazdasági kérdések megoldását helyezte. Kánya kinevezése nemváltott ki osztatlan egyetértést a magyar politikai életben. Győrfi Imre szociáldemokrata képviselő Kánya kinevezése nyomán interpellációt nyújtott be a kormányhoz. OL.Kozma iratok.4.cs.,közli Kónya:.i.m.lol.l. Pesti Hírlap,1933.január 13. P.N.január 13, február 9, február 16. Győrfi Imre felszólalása a Képviselőház februári ülésén, KN.XIII.kötet.
59. OL.Küm.pol.1933-21/7-306. Ugyanezt lásd még: Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik /továbbiakban ADAP/, 1918-1945. Serie C:Band I. 30.Januar-bis 15.Mai 1933, Göttingen 1971. 9564/E 673 148-50. Röviden utalunk arra, hogy hasonló gondolatokat fejez ki Gömbös 1932.december 6-án Schleicher kancellárhoz írt levele kinevezése alkalmából, hiszen a revízió, a leszerelés kérdésének megítélésében lényegében azonos álláspontot foglaltak el. Gömbös ekkor is a gazdasági kapcsolatok intenzívebbé tételét forszírozta. Természetesen a világnézeti és eszmei közösség hangoztatása ebben az esetben elmarad. Ezek a gondolatok ismétlődnek Khuen-Héderváry külügyminiszter-helyettes és Schoen budapesti német követ december 6-i beszélgetésében. Ebben a változatban csak annyi eltérés mutatkozik a hileri elgondolásokhoz képest, hogy Schoen és Bülow külügyi államtitkár megbeszélései nyomán a budapesti német követ kifejezésre juttatta, hogy a Csehszlovákia ellen irányuló magyar revíziós törekvésekkel nem tudja azonosítani magát, mivel ezáltal a cseheket Lengyelország karjaiba kergetné. VÖ: OL.Küm.pol.1932-21/7-2818, OL.Küm.res.pol.1932-21-690/680/, 1932-21-613.
60. OL.Küm.pol.1932-21/7-306, OL.Küm. - Minisztertanácsi jegyzőkönyv /MT jkv./ 1933.március 18.

61. P.N.1933.március 8,9. OL.Küm.res.pol.1933-20.sz.n. 1933.március 16-i parlamenti felszólalásában Bajcsy-Zsilinszky Endre támadja Bethlen előadó körutját. KN.XVI.kötet.
62. OL.Küm.pol.1933-21/7-805. Szinte ezzel egyidőben Gömbös interjút adott a Berliner Börsenzeitung-nak, melyben kifejezésre juttatta, hogy mindkét államnak bizonyos áldozatokat kell hoznia a szükséges együttműködés érdekében. Közli Karsai Elek: Iratok a Gömbös-Hitler t.-alálkozó történetéhez, Hadtörténeti Közlemények /továbbiakban HK./ Klny.Budapest,1962.3-55.1. Jens Petersen: Hitler-Mussolini, die Entstehung der Axe Berlin-Rom. 1933-1936. Tübingen,1973. 209.1.
63. OL.Küm.pol.1933-21/7-1170, 1933-21/7-1303, u.ezt lásd még: ADAP Ser.C.Bd.I. 9614/E 678 536-38, 9654/E 673 165.
64. Daitz budapesti tárgyalásainak gazdasági jellegére vonatkozólag lásd Berend T.Iván-Ránki György:Magyarország a fasiszta Németország "életterében" 1933-1939. Budapest,1961. 83-89.1. P.N.május 27, május 30.
65. Gömbös miniszterelnök 1933.junius 17-18. között tartózkodott Németországban, Hitler birodalmi kancellár meghívására. A látogatás lebonyolításának körülményei-re, különböző kísérő jelenségeire nem kívánunk részletesen kitérni. Erre vonatkozóan lásd: OL MTI jelentése 1933.junius 17, közli Karsai:i.m.3.sz, 25.sz, 24/b.sz. irat. Ezeket a kérdéseket csupán a látogatás nyomán kialakult nemzetközi és hazai politikai és sajtóviesszhang bemutatása során érintjük. Az egész kérdéskörre vonatkozólag vö.Juhász:i.m. 149-151.1., Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya,Budapest,1973. 144-146.1. uö. Anschluss 1938. B-udapest,1963. 80-83.1. Berend-Ránki:i.m. 90-93.1., legújabbán Pritz Pál: A Hitler-Gömbös találkozó és a magyar külpolitika 1933.nyarán, Valóság, 1978.2.sz. 34-48.1.
66. A Külügyminisztériumban Gömbös számára készített beszélgetés tervezet a Hitlerrel folytatandó t.-árgyalásokra, közli Karsai:i.m. 2.sz.irat.
67. Minden valószínűség szerint a Miniszterelnökségen készült a külügyminisztériumi kérdéstervezet kiegészítő része. OL.Küm.res.pol.1933-21-303, közli Karsai:i.m. 24 A/2.sz.irat.
68. OL.Küm.res.pol.1933-21-303, közli Karsai:i.m.24/B.sz. irat.
69. Kánya külügyminiszternek a Minisztertanács ülésén adott tájékoztatója a Gömbös-Hitler találkozóról. OL.Küm.res. pol.1933-21-303. közli Karsai:i.m. 23.sz.irat.

70. OL.Küm.res.pol.1933-21-303, közli Karsai:i.m.24.sz. irat. Ez utóbbi kijelentése inkább Mussolini megnyugtatására szolgált. Az Anschluss-kérdés miatt fennálló olasz-német ellentétet ily módon is tompítani kívánta.
71. OL.Küm.res.pol.1933-21-303, közli Karsai:i.m.24/A. 2.sz. irat.
72. Karsai:i.m. 31.sz. irat. Feltűnő, hogy e magyar szempontból elsőrendű fontosságú kérdésről egyidejű magyar források nem számolnak be. Csupán az NSDAP Külpolitikai Hivatalának 1935.októberi összefoglaló jelentése tartalmazza ezt, ami nyilvánvalóan az eredeti célkitűzések valóraváltásának sikertelenségéből adódik.
73. Messzire vezetne, ha azt a kérdést kezdenénk boncolgatni, mennyire volt reális Gömbös azon elképzelése, hogy a területileg megcsonkult, gazdaságilag és katonailag legyengült kis Magyarország revíziós igényeit egyszerre három ország felé kiterjesztheti. Gömbös kedvenc elképzelése szerint Magyarországnak a Dunától délre Olaszországra, a Dunától északra Németországra kell támaszkodnia. Ez a sovánisza, a Kárpát medencében történelmi szerepre igényt tartó, nagyhatalmi törekvések illúzióját kergető uri magyar középosztály elgondolása volt.
74. OL.Küm.res.pol.1932-21-303, közli Karsai:i.m.2.sz. irat.
75. OL.Küm.res.pol.1932-21-303, közli Karsai:i.m.24/a, 24/b.sz. irat.
76. Berend-Ránki: i.m. 95-104.1.
77. Az ügy közvetlenül Gömbös látogatását megelőzően jutott forrpontra, Bleyer Jakab, a magyarországi német kisebbség vezetője körül kialakult botrány nyomán. P.N.május 10, továbbá: Bleyer Jakab, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Pakots József képviselők felszólalása a Képviselőház 1933.május 9, 11-12-i ülésén. Gömbös kijelenti, a Bleyer-ügyet kizárólag belpolitikai szempontból kívánja kezelni, 1933.május 19. K.N.XV.kötet.
78. OL.Küm.res.pol.1933-21-303, közli Karsai:i.m.2.sz. irat.
79. OL.Küm.res.pol.1933-21-303, közli Karsai:i.m.15,20.sz. irat. Tilkovszky Lóránt: A német irredenta és Magyarország, A magyarországi népi német /volksdeutsch/ mozgalom utja, Tszle.1970.3.sz. 369-396.1.
80. Gömbös néhány héttel berlini útja után Rómában még úgy nyilatkozott Hassell római német nagykövetnek: nem látja miért kellene Magyarországnak igényei egy részéről

lemondania? Dokuments on German Foreign Policy 1918-1945. /továbbiakban DGFP/ Series C.Vol. I-V. London, 1957-1966. I.kötet, 377.sz.irat. Hassell jelentése a Külügyminisztériumnak, 1933.junius 28., közli Petersen: i.m. 215.l. A magyar történeti irodalmon belül némi eltérés mutatkozik annak a kérdésnek a megítélésében; mióta érvényesül egyértelműen a magyar külpolitikában a német orientáció, és ezzel összefüggésben mikor szorult második helyre a kormány olasz-barát külpolitikája. Hozzánk legközelebb Ormos Mária és a Berend-Ránki szerzőpáros véleménye áll, akik a német orientáció elsődlegessé válását 1935.ősze és 1936. első fel. közötti időre helyezik. Vö: Karsai: i.m.152.l., Ormos: i.m. 239.l., Berend-Ránki: i.m. 92-93, 130-133.l., Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években, Budapest, 1968. 78.l., Pritz Pál: A kielői találkozó, Sz. 1974. 3-4.sz.

81. Mussolini a látogatást valóban rendkívül időszerűtlennek minősítette és kifogásolta, hogy Gömbös a náci párt vendége volt. Mussolini neheztelt amiatt is, hogy a látogatásról őt a magyar kormány előzetesen nem értesítette. Erre vonatkozólag a források látszólag nem nyújtanak tiszta képet. Kánya ugyanváltig hangoztatta, hogy Mussolini a látogatásról jó előre értesítve lett, sőt a magyar kormány felajánlotta, hogy Gömbös előzetes megbeszélésre Rómába megy. Ugyanakkor Gömbös feljegyzései közt ez szerepel: "A miniszterelnök ur hirtelen határozta el magát az utra". Valójában a két kormány megítélése között csupán annyiban mutatkozik eltérés, hogy Mussolini elvárta volna a magyar kormánytól, hogy az utazást megelőző időpontban közvetlenül információt nyerjen, míg a magyar kormány elengedőnek ítélte meg az előzetes tájékoztatást is /melynek pontos időpontját nem tudjuk/. A magyar kormány ezen lépése - megítélésünk szerint - reakció volt a négyhatalmi egyezmény nyomán alakult helyzetre, mely átmeneti feszültséget okozott az olasz-magyar viszonyban. Hogy Mussolini szemrehányásának volt valóságos alapja, alátámasztja Dollfuss vádja és Masirevich berlini magyar követ jelentése is, aki szintén csak a látogatás során szerzett tudomást Gömbös ott tartózkodásáról. Az osztrák kormány késői értesítésének okát abban látjuk, hogy a magyar kormány ily módon is kifejezésre kívánta juttatni nemtetszését afelett, hogy Ausztria Franciaországgal és a kisantanttal kacérkodik. Az előzetes tájékoztatás késése arra is visszavezethető, hogy Gömbös átérzve a látogatás kényes jellegét, rendkívüli óvatossággal igyekezett eljárni. Ezt a számítást huzta aztán keresztül a náci diplomácia és propaganda. Erre vonatkozólag lásd: DGFP.Ser.C.I.344.sz.irat, Hassell jelentése a Külügyminisztériumnak 1933.junius 30-án, közli Petersen: i.m. 216.l. Karsai: i.m. 24, 24/b, 29/a-b.sz.irat. Heeren külügyminisztériumi követségi tanácsos feljegyzése Masirevich berlini magyar követtel folytatott beszélgetéséről, közli Wilhelmstrasse és Magyarország /továbbiakban W/, Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944, szerkesztette Ránki György-Pamlényi Ervin-Tilkovszky Lóránt-Juhász Gyula, Budapest, 1968.6.sz.irat.

82. Karsai: i.m.20, 24/b.sz.irat.

83. Gömbös taktikai okokból célszerűnek vélte, ha Berlinből hazatértekor nem áll meg Bécsben, ezért hívta meg Dollfuszt a bécsi magyar követ útján Budapestre, Karsai: i.m. 7-15.sz.irat, Továbbá Kánya nyilatkozata a Reichspost 1933.junius 21-i számában.

84. OL.Küm.pol.1933-21/7-1851, 1933-21/7-1825, 1933-21/7-1900.

85. P.N.1933.junius 18, junius 20, junius 24. Magyar Hirlap, 1933.junius 20, Esti Kurir, 1933.junius 18. Vö: Gömbös miniszterelnök beszámolója a Képviselőház, valamint Kánya tájékoztatója a minisztertanács július 23-i ülésén. K.N. XVII.kötet, OL.Küm.res.pol.1933-21-3031 közli Karsai: i.m. 23.sz.irat, a hazatérő Gömbös ugyancsak teljes megelégedését fejezte ki Schoen budapesti német követnek és a német külpolitika irányába nagyfokú hajlékonyságot mutatott, W.8.sz.irat.

86. Vö: Rassay Károly /Nemzeti Szabadelvű Párt/, Bajcsy-Zsilinszky Endre /Nemzeti Radikális Párt/, Buchinger Manó /SZDP/, Sigray Antal /pártonkívüli legitimista/ felszólalása a Képviselőház június 19-i -- 23-i ülésén. Bár ez időtájt Gömbös és Eckhardt között már létrejött az egyetértés, a KGP vezére is némi kritikával illette a látogatás tényét. Helyesnek találta, hogy egy nagyhatalommal tárgyalunk, de az időpont kiválasztását nem tartotta szerencsésnek, K.N.XVII.kötet.

87. OL.Küm.res.pol.1933-23-310.

88. Mussolini levele Dollfussnak 1933.július 1. Geheimer Briefwechsel Mussolini-Dollfuss, Wien 1949.

89. OL.Küm.res.pol.1933-23-310.

90. OL.Küm.pol.1933-20/7-1975, 1933-20/7-1976, 1933-20/7-1958, OL.Küm.res.pol.1933-20-319. P.N.1933.július 9, július 11.

91. A magyar kormány kívánságát tartalmazó feljegyzés német és magyar változata között, ha tartalmában nem is, de hangnemében jelentős eltérés mutatkozik. Ez megítélésünk szerint, abból adódik, hogy Masirevich követnek küldött utasítás néhol arrogáns, követelődző tónusát a magyar követ a szóbeli előterjesztéskor kissé tompította. Vö: OL.Küm.pol.1933-20/7-2104, W: 10.sz.irat.

92. Apor Gábor: Reflexiók a római uthoz, közli Ormos: i.m. 242-243.l.

93. OL.Küm.res.pol.1933-23-353.

94. OL.Küm.res.pol.1933-23-353.
95. A magyar sajtó is a rendkívüli megelégedés hangján ir, egyidejűleg beszámolt az olasz sajtó / Il Tevere, Il Piccolo, Messagero, Popolo d'Italia, Corriere della Sera/ barátságos magatartásáról, mely a magyar revíziót állítja a középpontba. P.N.julius 26-28. Az Est, julius 27-28, Magyar Hírlap, julius 26-28.
96. Hassell római német követ távirata a Külügyminisztériumnak, W. ll.sz.irat.
97. OL.Küm.res.pol.1933-20-407.
98. OL.Küm.pol.1933-20/7-2531, res.pol.1933-20-382, 1933-20-381. Geheimer Briefwechsel Mussolini Dollfuss, Wien 1949, 32-33.l. P.N. augusztus 11., 22.

Forrás- és irodalomjegyzék a VII.fejezethez.

99. A három kisantant ország körében különösen az adott izgalomra okot, hogy ezidőtájt megélénkült mind az osztrák, mind a magyar legitimisták szervezkedése, mely a német veszéllyel állt szoros összefüggésben. Nehezen nyugtatta meg őket Gömbös határozott és több ízben tett kijelentése: a király-kérdés jelenleg nem aktuális. Sigray Antal, Hunyadi Ferenc, Turi Béla, Rakovszky Tibor, Kállay Tibor, Pallavicini György, Lázár Miklós felszólalása a Képviselőház május 3,5,9-11-i ülésén. K.N.XV.kötet. Gömbös miniszterelnöki beszéde a Képviselőházban 1933.május 17-én, valamint az Egységes Párt értekezletén 1933.junius 7-én, K.N.XV.kötet, P.N. május 18,19, junius 8. Pesti Kurir, junius 9. Az öt dunai állam együttműködési tervére vonatkozólag lásd Ormos:.i.m. 236-238.1.,244.1.
100. P.N.junius 24,25.
101. OL.Küm.pol.1933-502253, 1933-11/7-2250, 1933-23/7-sz. nélkül, 1933-7/7-5717, 1933-7/7-5870.
102. OL.Küm.pol.1933-20/7-2250, 1933-11/7-419.
103. OL.Küm.pol.1933-23/7-2173, 1933-11/7-2244.
104. OL.Küm.res.pol.1933-11-366.
105. OL.Küm.pol.1933-20407, 1933-41-423, P.N.szeptember 15, 16, 17, 19.
106. OL.Küm.pol.1933-11/7-2346, 1933-39-5870.
107. A kisantant 1933.szeptemberi sinai konferenciáján ismét megerősítette a békeszerződések sérthetetlenségét és minden téren kitartott az eddigi álláspont mellett. OL.Küm. pol. 1933-21/7-2879. P.N.szeptember 28,29.

Forrás- és irodalomjegyzék a VIII.fejezethez.

108. Max Domarus: Hitler Reden und Proklamationen 1932-1945. Bd.I-II. München 1965. I/1. 305-315.1.
109. Hitler kijelentése nyomán keletkezett izgalom közepe a magyar kormány nem vette észre, hogy a német kancellár szerződés-ajánlata csupán a figyelem elterelését szolgálta. Valójában Németországnak esze ágában sem volt, hogy megegyezzen Csehszlovákiával. OL.Küm.pol.1933-21/7-598, DGFP.Ser.C.II.95.sz.irat, Köpke miniszteri igazgató feljegyzése, 1931.december 1., közli Petersen: i.m. 303.1.
110. OL.Küm.pol.1934-21/7-141, 1934-21/7-300, 1934-21/7-307, 1934-21/7-224. DGFP.Ser.C.II.175.sz.irat, Bülow feljegyzése 1934.január 11-én, 192.sz.irat, Neurath feljegyzése 1934.január 18-án, közli Petersen: i.m.303.1. közli még W.16,17.sz.irat, 61-64.1. Ormos Mária: A fegyverkezés kérdése az európai diplomáciában Hitler hatalomrajutása után /1933-1934/. Sz.1966.3.sz.435-436.1.
111. OL.Küm.pol.1933-21/7-2776, OL.Küm.res.pol.1934-21-74, W.18,19,22.sz.irat, 64-65, 67-70, 73-75.1. Tilkovsky: i.m. 381-382.1.
112. Göring 1933.novemberi római, és Suvich decemberi berlini látogatása során sem közeledett egymáshoz a német-olasz elképzelés Ausztria sorsát illetően. Az ellentét csak mélyült 1934.első hónapjában. OL.Küm.res.pol.1934-23-31, 1934-20-40. Suvich levele Dollfussnak 1934.január 26. közli Geheimer Briefwechsel Mussolini-Dollfuss, 1949. 44-47.1. P.N.január 19.
113. OL.Küm.pol.1934-21/7-48. P.N.február 9,17. Az Ausztriában végbemenő fasiszta fordulat magyar vonatkozásaira mutat rá Kerekes Lajos: Az első osztrák köztársaság alkonya, című munkájában, amikor a Heimwehrnek szánt magyar fegyverszállítmányokról ad számot. Budapest,1973. 172-174.1. A szociáldemokrata felkelés okait és következményeit elemzi Arnold Reisberg: 1934.február, Budapest,1975.
114. A német külügyminiszter tárgyalási tervezete: "Denkschrift über die Notwendigkeit des Ausbaus der deutsch-ungarischen Wirtschaftsbeziehungen", Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn /továbbiakban PAAA/ G.145/E 459905-927. 1933.szeptember 19, közli Petersen: i.m. 304.1.
115. DGFP.Ser.C.II.353.sz.irat. Neurath levele Kányának 1934.január 13., közli Ránki György:A római hármas egyezmény és a német külpolitika, Sz.1961.4-5.sz. 656.1.

116. PAAA.9580/E 674988-92, DGFP.Ser.C.II.189.sz.irat.
A birodalmi kancellár feljegyzése, 1934, január 17.
117. OL.Küm.pol.1934-21/7-538.
118. A szerződés tartalmát részletesen ismerteti Berend-Ránki. A szerzőpáros a magyar történeti irodalomban elsőként mutat rá arra, hogy a pótegyezménnyel a német kormány a magyar agrárköröknek tett engedmények ellenére, igen előnyös üzletet kötött, i.m. 103-120.l. OL.Küm. MT.jkv. 1934.március 9.
119. OL.Küm.res.pol.1934-23-81, P.N.február 21, 23, 24.
120. OL.Küm.pol.1934-21/7-606, 1934-21/7-651, 1934-23/7-820, 1934-23/7-712. W.23, 24.sz.irat, 76-80.l.
121. OL.Küm.res.pol.1934/23-103.
122. OL.Küm.res.pol.1934-23-103. A politikai és gazdasági jegyzőkönyv szövegét lásd Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések, Budapest, 1966. 339-345.l. Külügyi Szemle 1934. 3.sz. 287-288.l. Ránki: i.m. 661-663.l. A római tárgyalások előestéjén jelent meg Bethlen István cikke, mely a nemzetközi politika egy évét elemzi a római találkozó küszöbén. Összegzi a nemzetközi politikai eseményeket és egyben híven tükrözi a magyar kormány álláspontját és taktikáját. "Ha Magyarország ingyen és minden ellenszolgáltatás nélkül állna kötélnek olyan alakulat számára, amelynek létrehozását idegen érdekek kívánják, ingyen kaparná ki a gesztenyét a tűzből mások számára, és megvonná önmagát attól a lehetőségtől is, hogy későbbi időben azt érvényesíthesse." P.N.március 14, Esti Kurir, március 15, 20.
123. DGFP.Ser.C.II. Hassell jelentése a Külügyminisztériumnak, 544.l. közli Kerekes: Anschluss, 122.l.
124. OL.Küm.pol.1934-21/7-820, 1934-23/7-1197, 1934-23/7-888, 1934-23/7-936, 1934-23/7-986, 1934-23/7-978, 1934-23/7-1135, 1934-23/7-1252, 1934-23/7-932. DGFP.Ser.C.II.334.sz.irat. Bülow Machensennek 1934. március 19, közli Petersen: 324.l. A magyar Külügyminisztérium valamennyi európai külképvisletünknek küldött körtávirata igyekszik a szerződés szilárd tömörülés-jellegét a világ szemében enyhíteni és hangsúlyozza a politikai és gazdasági csatlakozás jelentőségét /Németország nevének említése nélkül/. Ugyanakkor szilárdan leszögezi, Magyarország Ausztria függetlenségét nem garantálja. OL.Küm.pol.1934-23/7-900. A római egyezmény nemzetközi diplomáciai és sajtó körökben kiváltott visszhangjára vonatkozólag lásd: OL.Küm. pol.1934-7/7-959, 1934-23/7-1077, 1934-23/7-1181. P.N. március 17, 30.

A magyar kormánykörök véleményét tolmácsolja Bethlen husvétii nyilatkozata, mely mintegy folytatása a Pest-i Naplóban megjelent, a római szerződés megkötése előtt közölt irásának. Bethlen hangsúlyozza, hogy a római megállapodás elsősorban nem tartalmában, hanem formájában új és értékes, mert a magyar törekvéseknek nagyobb alátámasztást ad. Bethlen cáfolja, hogy a szerződés Ausztria önállóságát szavatolta volna. Megerősíti, hogy nemzeti aspirációinkról nem mondtunk le és várjuk a számunkra kedvező idő eljöttét. 8 Órai Ujság, 1934. április 1. Ezt egészíti ki Gömbösnek az 1934/35. évi állami költségvetés általános vitáján mondott beszéde, 1933. május 4. K.N. XXII. kötet, Pester Lloyd május 9. Az ellenzéki képviselők a kormány politikájában azt kifogásolják, hogy a kormány a szerződés jelentőségét főként Ausztria függetlenségének garantálását tekintve kisebbiteni igyekszik. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Sigray Antal felszólalása a Képviselőház április 18, 25-i ülésén, K.N. XXI. kötet.

125. W.24.sz.irat 77-80.1. Hort-hy akcióját részletesen elemzi Ránki: i.m. 666-667.1.
126. OL.Küm.res.pol.1934-23-320. A magyar sajtó Mussolini és Hitler velencei találkoztóját úgy állította be, mintha Ausztria kérdésében az állásfoglalások közelitettek volna egymáshoz. P.N. június 15, 17.
127. PAAA.8046/H 030292-93. Mackensen a Külügyminisztériumnak, 1934. június 19., közli Petersen: i.m. 354.1. Mint már korábban utaltunk rá, a Gömbös kormány eleve számolt azzal, hogy Ausztriában a nácik erőszakos megoldáshoz fognak folyamodni. Mégis - a velencei találkozó téves magyar értékelése következtében - ennek létrejötte váratlanul hatott rájuk.
128. P.N. július 26, 27.
129. OL.Küm.pol.1934-23/7-2760, 1934-2/7-sz.nélkül.
130. OL.Küm.res.pol.1934-20-369. A 8 Órai Ujság Gömbös inspirálására azt domborítja ki, hogy Ausztria egyedül a maga erejéből birkózott meg a lázadással és várhatóan a jövőben is elég ereje lesz hasonló kísérletek visszaverésére. 8 Órai Ujság, július 28. Ottlik György 1934. szeptemberi külpolitikai szemléje, Magyar Szemle XXII. köt.
131. OL.Küm.pol.1934-20/7-2624, 1934-20/7-2762. Kurt Schuschnigg: Im Kampf gegen Hitler, Wien-München-Zürich, 1969, 157.1. P.N. augusztus 3, 4, 11.
132. OL.Küm.res.pol.1934-20/7-2874. P.N. augusztus 22, 23.

133. OL.Küm.res.pol.1934-23-501. A német-olasz sajtóháborúra vonatkozólag lásd: Virgilio Gayda a Giornale d'Italia főszerkesztője és Eugenio Moreale bécsi olasz sajtóattasé cikkei. Ismerteti: P.N.augusztus 25, október 28. Meg kell jegyeznünk, hogy a német-olasz viszony rosszabbodásával Dollfuss meggyilkolása mellett, illetve éppen annak nyomán, a francia-olasz viszony intenzívebbé válása is közrejátszott, melynek a magyar külpolitikára gyakorolt hatására a későbbiek során visszatérünk.
134. OL.Küm.pol.1934-21/7-3138, res.pol.1934-21-525, W.25.sz.irat, 80-83.l.
135. OL.Küm.res.pol. 1934-21-498, 1934-21-529. P.N.október 3.

Forrás- és irodalomjegyzék a IX.fejezethez.

136. A Keleti-Locarno tervet eredetileg az előző kormány vezetője, Paul Boncour dolgoztatta ki 1933. végén, mely a garanciarendszerbe Németország bevonásával is számolt.
137. P.N.szeptember 3,6, november 11,12.
138. Jungerth-Arnóthy ankarai követ naplója, Párttörténeti Intézet Archivuma /továbbiakban P.I.A./ 39.sz. 141.l. 1934.január 19. közli Dolmányos István: Die diplomatischen Beziehungen Horthy-Ungarns zur UDSSR /im Spiegel eines Tagebuches 1920-1939/ Berlin,1969. OL.Küm.res.pol.1934-23-30.
139. OL.Küm.res.pol.1934-24-43, P.I.A.39.sz.28.l. 1934.január 24, 39.sz. 67.l. 1934.február 5, közli Dolmányos: i.m. 131.l. MTI jelentése 1934.február 7. Külügyi Szemle 1934.április, XI.kötet. Az Egységes Párt február 8-i értekezletén és a Külügyi Bizottság február 10-i ülésén a többség egyetértéssel tudomásul vette a történeteket. Kivételt Wolff Károly és Rassay Károly jelentett. A Képviselőházban főként a Keresztény Gazdasági Párt fejtett ki ellenállást, elsősorban eszmei megfontolásokból. Peyer Károly SZDP/ a diplomáciai kapcsolatok felvételét gazdasági megfontolásokból helyeselte, de a szovjet rendszertől élesen elhatárolta magát. Vö: P.N.február 9,11., K.N.XIX-XX.kötet, 1934.február 20-23, 27.ülés.
140. P.I.A.30sz.80.l. 1934.április 8. közli Dolmányos: i.m. 132.l. P.N.február 7. Kánya válasza Fábián Béla / Független Demokrata Párt/ február 28-i interpellációjára. K.N.XXI.kötet, 1934.április 11.
141. OL.Küm.pol.1934-23/7-608, 1934-16/7-570, res.pol.1934-23-81.
142. OL.Küm.pol.1934-7/7-1016, 1934-7/7-977, 1934-23/7-1110, P.N.március 22, április 5.
143. OL.Küm.pol.1934-27/7-1034, 1934-27/7-1004. P.N.március 5.
144. OL.Küm.pol.1934-27/7-441. P.N.március 10.
145. OL.Küm.pol.1934-7/7-1348. Gömbös felszólalása a Képviselőház május 4-i ülésén. K.N.XXII.kötet. P.N.1934.március 20. 1933.tavaszán és nyarán a cseh és román kormány próbálkozásai a magyar politikai vezetőknél mindannyiszor elutasításra találtak. W.25.sz.irat, 80.l.

146. OL.Küm.pol.1934-11/24-1272, 1934-11/24-1304, 1934-23/7-1370.
147. OL.Küm.pol.1934-16/7-1657, 1934-23/7-1553. P.N.május 13,15, június 2,6. OL.Küm.MT.jkv. 1934.július 28.
148. A magyar kormány a későbbiekben is sikeresen alkalmazta ezt a módszert. A fentiekből következően nem tudjuk elfogadni Ádám Magda véleményét, miszerint Románia és Jugoszlávia eleve ellenségesen fogadta volna a római egyezményt, továbbá azt a feltételezését sem, hogy a jugoszláv ellenes magyar lépés Róma sugallatára történt. Ádám:.i.m.62.1.
149. P.N.június 19.
150. OL.Küm.pol.1934-27/7-2088.
151. OL.Küm.pol.1934-27/7-2090. "Au grand regret du Conseil Permanent de la Petite Entente certaines déclarations officielles hongroises, donnent l'impression que la Hongrie veut s'exclure elle même d'une telle collaboration".
152. OL.Küm.pol.1934-27/7-2088, 1934-26/7-2306. P.N.június 19,20,21.
153. OL.Küm.pol.1934-27/7-2306, 1934-11/7-2242.
154. Krüger Aladár /NEP/, Eckhardt Tibor /FKGP/, Grieger Miklós /legitimista, Nemzeti Néppárt/, Buchinger Manó /SZDP/ június 26-i felszólalása, K.N.XXIII.kötet, P.N.június 22,26,28. Pester Lloyd 1934.június 21,22, Pesti Hírlap június 21.
155. OL.Küm.pol.1934-11/7-2242, 1934-11/7-2392. P.N.július 7.
156. OL.Küm.pol.1934-11/23-2107, 1934-11/23-2189. P.N. június 26.
157. OL.Küm.res.pol.1934-20-369, 1934-20-397.
158. Bethlen: "Magyarország helyzete az olasz és francia politika közeledésének küszöbén". P.N.szeptember 8,11. Bethlen cikkére más magyar sajtótermékek is reagáltak. Nem osztották a volt magyar miniszterelnök aggályait, úgy vélték, az olasz-francia közeledés révén inkább célt érhetünk, mint a bekerített Németország felé való fordulással. Esti Kurir, szeptember 11,12. Magyarság, szeptember 12, Pester Lloyd, szeptember 11, Budapesti Hírlap, szeptember 11.
159. OL.Küm.pol.1934-7/7-2991, 1934-23/7-3059, 1934-23/7-3191.

Forrás- és irodalomjegyzék a X.fejezethez.

160. J.B.Hptner: Jugoslavia in Crisis 1933-1941, New York and London, 1962. 27.1. idézi Ádám: i.m. 66.1. Keesing Archiv der Gegenwart 1934, 1673.1. idézi Ádám: i.m. 66.1. A Foreign Office és az angol sajtó /Times, News Chronicle, Express, Daily Mail/ is első perctől tartózkodó hangnemet használt velünk szemben. P.N.1932. október 16. A francia magatartás már nem volt ilyen egyértelmű. A Petit Parisien minket vádol, a Paris Soir pedig elhárítja ezeket a vádakat. P.N.október 16,17. A gyilkossággal kapcsolatban a szovjet sajtó rendkívül objektív hangon irt. OL.Küm.pol.1934-21/7-6444.
161. Ádám: i.m. 67.1.
162. A német külügyi vezetők és a berlini magyar követ beszélgetéséről fennmaradt magyar és német levéltári forrásokat összehasonlítva feltűnik, hogy a magyar feljegyzések a fenyegető magyar fellépésről nem tesznek említést, csupán az információ-szerzés szándéka érezhető rajtuk. Vö: OL.Küm.pol.1934-21/7-3736, 1934-21/7-3735, 1934-21/7-6376, OL.Küm.res.pol.1934-21-648, W.26,27, 27-1, 27-2, 28.sz. irat. 83-89.1. ADAP.Ser.C.Bd.III/2.9654/E 673419, OL.Küm.res.pol.1934-21-720. Grieger Miklós december 12-i felszólalásában a német sajtó magatartását kifogásolta. Gömbös válaszában alapvetően jóváhagyta Grieger megállapításait, de ennek további felemlegetését nem tartotta tanácsosnak. K.N. XXIV.kötet.
164. OL.Küm.pol.1934-17/7-365.
165. Horthy levele Pilsudski marsallnak, október 10-én. Szinai-Szücs: i.m. 28.sz. irat, 144-146.1.
166. OL.Küm.pol.1934-23/7-3594, 1934-23/7-3933. MTI bizalmas értesítése 1934.november 4. P.N.október 20,21,23. OL.Küm.pol.1934-21/7-3932. A lengyel-magyar viszony alakulására vonatkozólag részletes elemzést nyújt Kovács Endre: A magyar-lengyel kapcsolatok a két világháború között, Budapest, 1971.
167. OL.Semsey Andor iratai, III.20.sz. Feljegyzés Gömbös bécsi látogatásáról, 1934.november 4., közli Ormos: i.m.341.1. P.N.november 6.
168. OL.Küm.pol.1934-11/7-3926, OL.Semsey Andor iratai, III. 13.sz., közli Ormos: i.m. 343.1.
169. OL.Küm.pol.1934-23/7-3969, 1934-23/7-6334.

170. OL.Küm.pol.1934-23/7-6460, 1934-23/7-6624, 1934-23/7-7000. P.N.november 6,7,8,9,13. Pesti Hírlap, november 13. Ottlik György külpolitikai szemléje, 1934. december, Magyar Szemle, XXII.kötet.
171. OL.Kümlpol.1934-23/7-6746. Ez érződik Bethlen genfi tanulságokat összegző írásából is. P.N.december 25.
172. OL.Küm.pol.1934-7/7-6578, 1934-7/7-6576. P.N.november 23,24,28.
173. OL.Küm.res.pol.1934-16/a-680. pol.1934-23/7-6981. P.N.december 6. Ol.Küm.MT.jkv. 1934.december 4.
174. Vö: Aloisi, Eden, Laval, Tevitz Rüstü, Litvino, Komarniczki, Benes, Titulescu, Jevtic, Eckhardt felszólalását. 1934.december 7-10. Ol.Küm.res.pol.1934-16/a, teljes tétel, pol.1934-23/7-6981. P.N.december 8,9,10.
175. OL.Küm.pol.1934-23/7-6981. P.N.december 11. A marseillei merénylet előzményei végrehajtására és a népszövevényi eljárás lefolytatására vonatkozólag részletes elemzés nyújt Ormos: Merénylet Marseille-ben, Budapest, 1968. 5-223.1.
176. Kánya expozéja a Képviselőházban a marseillei ügyvel kapcsolatban. OL.Küm.pol.1934-23/7-6981. A Felsőház Külügyi Bizottságának ülésén Kánya ismertette a genfi határozat politikai háttérét. P.N.december 20,25. Ottlik György külpolitikai szemléje, 1935.január, Magyar Szemle, XXIII.kötet.
177. OL.Küm.pol.1934-16/7-6944.
178. A külföldi sajtószemlét lásd: P.N.december 12,13.
179. P.N. december 14,25. Nemzeti Ujság, december 14.

Forrás- és irodalomjegyzék a XI.fejezethez.

180. OL.Küm.res.pol. 1934-23-705, 1935-23-6.
181. OL.Küm.res.pol.1935-23-1.
182. OL.Küm.res.pol.1935-23-1, 1935-23-12. A magyar kormány álláspontját szemléletesen tükrözi a Pesti Napló 1935. január 3-i cikke; a francia elképzelés esetleges megvalósulását - mely azt jelentené, hogy Ausztria függetlenségét garantáló országok egyben egymás határait is kölcsönösen garantálnák - a cikk író rosszabbnak tartja Trianonnál, amibe soha nem mehetünk bele. P.N.január 3,5.
183. A gyarmati megegyezésre vonatkozólag lásd Ormos:i.m.350.1.
184. OL.Küm.pol.1935-11/27-187, 1935-23/7-182.
185. OL.Küm.pol.1935-23/7-470.
186. OL.Küm.res.pol.1935-21-6, 1935-23-2, 1935-23-10. pol.1935-21/7-290, lásd még ADAP.Ser.C.Bd.III/2. Bülow feljegyzése Masirevich-csel folytatott beszélgetéséről, 755-756.1.
187. A magyar kormányhoz intézett cseh memorandumot egészítette ki Kobr budapesti cseh követnek a Prager Tagblatt 1934. karácsonyi számában írt baráti hangú cikke. OL.Küm.pol. 1935-7/7-67, 1934-7/7-7104, 1935-7/7-759, res.pol.1935-23-43. Az Est, február 17.
188. OL.Küm.pol.1935-27/7-337, 1935-11/27-455, 1935-11/27-723.
189. OL.Küm.pol.1935-11/27-6, 1935-11/27-79, 1935-11/27-370. P.N.január 9.
190. OL.Küm.pol.1935-23/7-933, 1935-23/7-1010, 1935-23/7-1229, 1935-23/7-1311, 1935-23/7-1007, res.pol.1935-23-176, 1935-23-159. P.N.március 17,24. A szövegben található utalás az 1935.április elejei általános választásokra vonatkozik. Gömbös, hogy a totális fasiszta diktatura kiépítése előtt minden akadályt elhárítson, kieszköztette Horthynál a kormány feloszlátását és új választások kiírását. Gömbös vezéribajlamai, egypárt-rendszerre való törekvése, a konzervatív reakciós társadalmi berendezkedés fasiszta mintára történő átalakításának terve a NEP soraiban és az ellenzék között is komoly ellenzésre talált. A folyamat 1934.tavaszándan indult meg, majd a marseillei merénylettel összefüggésben lévő kedvezőtlen külpolitikai helyzet miatt beállott kényszerszünet elmúltával

1934. telén ujult erővel folytatódott. Kiéleződött a Bethlen-Gömbös ellentét, ezzel egyidejűleg a miniszterelnök, hogy törekvéseihez megfelelő támasztékot nyerjen, Eckhardt Tiborral, az Ellenzéki Kisgazdapárt vezérével kötött szövetséget. A nézeteltérések külpolitikai kérdésekre is kiterjedtek, bár a konfliktusban alárendelt szerepet játszottak. Bethlen nem nézte jó szemmel Gömbös nyílt német-orientációra irányuló politikáját, Eckhardt viszont Bethlent bírálta a revánizőről vallott nézete miatt. A második Gömbös kormány megalakulása, a nyílt választások eredménye, Gömbös helyzetének megerősödését jelentette. A választások nyomán azonban az ellenzék rendezte sorait és a NEP-ből kivált és részben bennmaradó Bethlen-csoporttal szorosan együttműködve, fontos lépéseket tett a gömbösi célkitűzések megakadályozására. Ebben lényeges szerepet játszott a miniszterelnök szöszegése nyomán a Gömbös-Eckhardt szövetség felbomlása, és Bethlen kibékülése Eckhardt-tal. A belpolitikai viharok külpolitikai téren nem éreztették hatásukat, mivel a második Gömbös kormányban is Kánya töltötte be a külügyminiszeri posztot. Kónya: i.m. 117-172.l., a magyar munkásosztály szervezeteinek fasiszta diktatura elleni harcára vonatkozólag lásd Ördögh Piroška: A szakszervezetek antifasiszta tevékenysége a Gömbös kormány idején, Budapest, 1977. 159-299.l. A külpolitikai kérdésben Gömbös szolnoki beszéde kapcsán kibontakozó Bethlen-Eckhardt vitára vonatkozólag: P.N. január 25, 29, február 2, Új Magyarország, február 7, Az Est, február 7, Pesti Hírlap, február 7.

191. P.N. január 12, 15.

192. OL.Küm.pol.1935-23/7-1040, 1935-23/7-1149, 1935-23/7-337. P.N.március 27. Gömbös felszólalása a Képviselőház május 27-i ülésén, K.N. II.kötet.

193. Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések, Budapest, 1966. 356-359.l. P.N.április 14, 16. Ottlik György 1935.májusi külpolitikai szemléjében vizsgálja azokat a nagyhatalmi és kisantant megfontolásokat, melyek miatt Stresában Németországgal szemben hathatós döntés nem született. Magyar Szemle, XXIV.kötet.

194. OL.Küm.pol.1935-11/27-1338, 1935-7/7-1359.

195. OL.Küm.pol.1935-23/7-1528. A dunai paktummal kapcsolatos osztrák álláspontra lásd: OL.Küm.pol.1935-23/7-379, 1935-20/7-369.

196. OL.Küm.res.pol.1935-23-295, 1935-20-324.

197. Hitler május 21-én a Reichstagban mondott beszédében szögezte le Németország álláspontját az általános védkötelezettség bevezetéséről, az európai kérdésekről és minden eddiginél határozottabban kötelezte el magát a revízió mellett. OL.Küm.pol.1935-21/7-1766, 1935-21/7-1762. P.N.május 22. Horthy levelének sorsára ezidáig nem derült fény. A kormányzó minden bizonnyal üdvözölte Hitlert a német védkötelezettség bevezetése alkalmából. Erre érkezett Hitler barátságos válasza. Horthy és Hitler között 1935.januártól teljes titoktartás mellett igen szoros személyes kapcsolat alakult ki. Szinai-Szücs: Hort-hy Miklós titkos iratai, Budapest, 1962. 31.sz.irat.
198. OL.Küm.pol.1935-21/7-1685, 1935-21/7-1747, 1935-21/7-1703, 1935-21/7-1726. Nemzetközi diplomáciai körökben Göring budapesti útja nyomán különböző találgatások kezdődtek; Göring igyekezett az Anschluss melletti nyílt állásfoglalásra rávenni a magyarokat és a magyar kormány hozzájárulását kérte német repülőgép-bázis létesítéséhez magyar területen. Erre vonatkozólag biztos adatok nem állnak rendelkezésünkre. Egyes külföldi politikusok attól is tartottak, hogy Göring varsói és budapesti látogatása nyomán esetleg egy német-lengyel-magyar blokk van kibontakozóban. Egészében véve Göring körutját a német politika Drang nach Osten vonalának érvényesüléseként értékelték. A Palazzo Chigi ettől eltérően Göring szavainak különösebb politikai jelentőséget nem tulajdonított. OL.Küm.pol.1935-21/7-1962, 1935-21/7-2078, 1935-7/7-2121, res.pol.1935-21-354.
199. OL.Küm.pol.1935-21/7-1984.
200. OL.Küm.pol.1935-16/7-2371. Kovács Endre:i.m. 253.l.
201. OL.Küm.pol.1935-11/27-1409, 1935-7/11-1696, 1935-7/11-1704, 1935-20/7-1802, res.pol.1935-20-578, 1935-20-637, 1935-20-636. Csehszlovákia és Magyarország közötti osztrák közvetítési akciónak több fázisát ismerjük. A gondolat 1935.májusában röppent fel, majd júniusban Benes és Berger-Waldenegg Tábor-i találkozóján határozottabb formát öltött. A magyar kormány az osztrák ajánlatot mindkét alkalommal, majd Berger és Kánya balatonfüzfői megbeszélése során, harmadszor is, erélyesen visszautasította. Végül is az osztrák kísérlet Genfben majdnem botrányba fulladt. Kánya Bergerhez intézett elutasító szavai - miszerint Magyarország semmilyen közeledést nem tud elképzelni Csehszlovákiával - a cseh politikusok fülébe jutottak. A magyar külügyminiszter még ki is oktatta osztrák kollégáját, hogy ugymond inkább a Németországhoz fűződő feszült viszony enyhítésére törekedjen. A magyar kormány nem nézte jó szemmel az osztrákok újabb intézkedését sem, mely lehetővé tette a Habsburgok visszatérését és vagyonuk visszaadását.

Bár a Gömbös kormány a restaurációtól tulzottan nem tartott, az új osztrák törvény elsősorban azért idegesítette, mert ez a magyar legitimistáknak újabb mozgólódásra adhatott lehetőséget. Berger-Waldenegg sajtótájékoztatójában igyekezett a magyar-osztrák viszonyt a legszívélyesebbnek feltüntetni. P.N. július 5, 6, 11. A magyar-osztrák álláspont nem közelített egymáshoz Gömbös és Kánya novemberi bécsi látogatása során sem. Az osztrákok továbbra is kitartottak a Csehszlovákiához való közelítés mellett. Kijelentették, Németországgal folytatott tárgyalásaik eddig nem jártak konkrét eredménnyel. OL.Küm.res.pol.1935-20-794.

202. OL.Küm.pol.1935-11/27-1523, 1935-11/27-1588, 1935-11/27-1635, 1935-11/27-1651. Pester Lloyd, augusztus 30, 31. P.N. augusztus 31.
203. OL.Küm.pol.1935-23/7-1831, 1935-7/7-2717, 1935-7/7-3624, 1935-20/7-2566, 1935-16/6-2939. ADAP.Ser.C.Bd.II/1. 8034/E 577 846-49. Feljegyzés aláírás nélkül, 1935. szeptember 6. P.N. augusztus 9, 11, november 6.

Forrás- és irodalomjegyzék a XII.fejezethez.

204. OL.Küm.pol.1935-11/27-1128, 1935-23/7-2376, res.pol. 1935-23-677, 1935-23-70, 1935-23-677. Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg, Stuttgart,1971. Bd.I. 440, 447.
205. DGFP.Ser.C.IV.63.sz.irat, Neurath beszélgetése Cerutti olasz követtel, 1935.május 2. PAAA.7826/E 567855-57 1935.május 2. Max Domarus: Hitler Reden und Proklamationen 1932-1945. B d.I-II.München 1965,Bd.I/2.511.1. DGFP.Ser.C.IV.121.sz.irat, Hassell a Külügyminisztériumnak, 1935.május 31. PAAA.6081/E 451281-86 1935.junius 5. Elisabeth Wiskemann:The Rome-Berlin Axis, London, 1949. 66.1. közli Petersen: i.m. 411-413.1. OL.Küm.pol.1935-21/7-1948, res.pol.1935-23-494. P.N.május 26, junius 5,6,14. Völkischer Beobachter, szeptember 9, közli Domarus: Hitler Reden...Bd.I/2.522.1. Forster: Generaloberst Ludwig Beck, München 1953. 55.1. közli Kerekes: Anschluss...176.1.
206. Ádám Magda szerint Gömbös Berlinben lemondott ugyan Jugoszlávia ellen támasztott revíziós követeléseinkről, de "esze ágában sem volt ígéretét megvalósítani". Érvelését alátámasztja Szabó László római katonai attasé 1936-ban kelt titkos feljegyzésével, miszerint Olaszország győztesen kikerülve az abesszin háborúból, Jugoszlávia ellen támadást tervez és ebbe a Gömbös kormányt is bele kívánja vonni. Megítélésünk szerint az iratokból inkább az tűnik ki, hogy Gömbös hajlott arra, hogy a Jugoszláviával szembeni német álláspontot elfogadja, de számos kis kaput még nyitva hagyott. Lényegében egyet értünk Ádám Magda megjegyzésének azon részével, hogy Gömbös engedékenysége az abesszin háború megkezdése miatt előállt kényszerítő körülmények hatásának tudható be. Bár, mint a korábbiakban utaltunk rá, az iratok nem valának egyértelműen arról, hogy a magyar kormány a kényszerítő körülmények súlyával már az abessziniai háborút megelőzően tisztában lett volna. Ádám Magda olyatén megfogalmazását, miszerint Gömbösnek esze ágában sem volt Berlinben tett ígéretét megvalósítani, azért nem érezzük szerencsésnek, mert ezt elsősorban nem Gömbös, vagy a magyar kormány szubjektív szándékai határozták meg, hanem az a tény, hogy 1936.tavaszaán már Olaszország nem volt olyan helyzetben, hogy Németország ellenére magyar szövetségesével Jugoszlávia ellen háborút indítson. Ádám: i.m. 78.1. W.40,43.sz.irat, 109-110.1., 112-114.1. OL.Küm.res.pol.1935-21-641., pol.1935-21/7-1703.

207. W.40,43.sz.irat, 109-111.1., 112-114.1. DGFP.Ser.C.
IV.337.sz.irat, Mackensen a Külügyminisztériumnak, 1935.
október 7, közli Petersen: i.m. 431.1. OL.Küm.res.
pol.1935-21-658.
208. W.39,41,43.sz.irat, 106-108.1., 111.1., 112-114.1.
A kisebbségi kérdésben csigalassúsággal meginduló né-
met-magyar megbeszélésekre vonatkozólag lásd: W.31,32,
33,35,36,37,38.sz.irat, 92-101.1., 102-106.1.
209. Mint ismeretes, Gömbös kormányra kerülése előtt Schacht
könyvét ajánlotta Horthy figyelmébe. DGFP.Ser.C.IV.
Schacht feljegyzése Gömbössel folytatott megbeszélésé-
ről 1935.szeptember 30, közli Petersen: i.m. 445.1.
W.42.sz.irat, 112.1. 1935-36-ban a náci Németország
Magyarország-i gazdasági behatolására vonatkozólag lásd
Berend-Ránki: i.m. 133-156.1.
210. OL.Küm.res.pol.1936-4/7-796. OL.Kozma iratok, 7.cs.,
közli Berend-Ránki: i.m. 131-133.1.
211. OL.Küm.pol.1935-21/7-3006, 1935-21/7-3023, 1935-21/7-3062,
1935-20/7-2987. A kisantant körök a látogatás nyomán at-
tól tartottak, hogy egy német-magyar-lengyel légügyi e-
gyezmény megkötését helyezik kilátásba, mely megítélésünk
szerint közép- és délkeleteurópai expanzió érdekében né-
met részről elsősorban a Szovjetunió ellen irányulna. A
szovjet politikusok változatlanul a Magyarországgal fenn-
álló jóviszonyt hangoztatták. OL.Küm.pol.1935-7/7-3002,
1935-21/7-3033, 1935-21/7-3002, 1935-21/7-2978, 1935-
-21/7-3573, 1935-21/7-3094. A légi egyezmény hírét
Renthe-Fink a román követnek, Köpke moszkvai érdeklődés-
re cáfolta. ADAP.Ser.C.IV/2.9565/E 673 618-19, 9565/E
673 640-641, 651-659.1., 664.1. A Wilhelmstrasse
c.dokumentumkötetben közölt iratokat lásd még ADAP.Ser.C.
IV/2.8020/E 577 213-15, 645-50.1., 5562/E 396 633,
656-657.1. 2980/D 580 599-600. 659-660.1. 9565/E 673
643 662.1. 6147/E 460 310-14. 697-699.1. 6147/E
460 315-17. 705-706.1. Gömbös, hogy a német politiku-
sok kevében járjon, leváltotta Mackensen berlini magyar
követet, helyette Sztójay Döme tábornokot nevezte ki, aki
a német-ek teljes bizalmát bírta.
212. OL.Küm.pol.1935-2/7-3304, 1935-2/7-3223, 1935-2/7-3195,
res.pol.1935-23-667, 1935-23-677. Velics László nép-
szövetségi magyar főmegbízott állásfoglalása, és Gömbös
beszéde a NEP Országos Tanácsának első ülésén, P.N.októ-
ber 9,10,11,12. Bethlen Magyarország népszövetségi
politikájáról írt cikkében az olaszok melletti nyílt ki-
állást azzal kívánta ellensúlyozni, hogy a Népszövetséget
a béke megvédésére alkalmatlan szervként állíttatta be. P.N.
november 17. Eckhardt helyeselte a magyar állásfoglalást,
de felhívta a figyelmet arra, hogy Olaszország lekötöt-
tsége miatt nem szabad Anglia rokonszenvét eljátszanunk.
P.N.november 22, december 3.

213. Ezért nem helyes a tengely keletkezését erre az időpontra tenni, mint ahogy Mussolini 1937.szeptemberi ki-jelentése nyomán számos történész tette.

	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Olaszországba irányuló német export	1151	1143	1248	1427	1617	2589
Németországba irányuló olasz export mia lirában	778	729	934	851	1086	1503

lásd: Sommario di Statistiche Storiche Italiane 1861-1955. Róma, 1958. 155, 157.l., közli Petersen: i.m. 448.l.
OL.Küm.pol.1935-25/7-3271, 1935-25/7-3233. A tar-
tézkodó német állásfoglalást tükrözi a Deutsche diplo-
matisch-politische Korrespondenz novemberi száma, ismer-
teti P.N.november 8.

214. OL.Küm.res.pol.1935-23-771, 1935-23-833. Bethlen karácsonyi vezércikkében a Laval-Hoare megegyezést a nagyhatalmak belátó politikájaként értékelte. P.N.de-
cember 25, Magyarság, november 30. A kisantant ál-
lamok csatlakoztak a szankciók kimondásához, de nem vi-
seltettek ellenséges érzülettel Olaszországgal szemben.
A szankciók Jugoszláviát és Romániát gazdaságilag érzé-
kenyen érintették. OL.Küm.pol.1935-7/7-3465.
A legkövetkezetesebb álláspontot a Szovjetunió képvisel-
te, az agresszor megbüntetését követelte. Litvinov Genf-
ben panaszkodott Kányának a német-szovjet viszony erő-
teljes romlása miatt. Hangsúlyozta azonban, hogy ez a
szovjet-magyar viszonyt nem befolyásolja. Kánya ismét
a szabad kéz politikáját és a magyarfeltételeket emli-
tette. OL.Küm.pol.1935-23/7-2938.

Forrás- és irodalomjegyzék a XIII.fejezethez.

215. Esmonde Robertson: Zur Wiederbesetzung des Rheinlandes, Viertelsjahrhefte für Zeitgeschichte /továbbiakban VZ./ 1962.2.sz.188-202.1. DKFP.Ser.C.IV. Hassell jelentése a Külügyminisztériumnak, 1935.november 16, 1936.január 20, január 25, február 12, február 22, Hassell magánfeljegyzése február 23. 414, 506, 519, 553, 579 sz.irat, közli Petersen: i.m. 468-474.1. Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg, Stuttgart, 1971. Bd.I. 453.1. A Berlin-Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója, 1936-1938,/továbbiakban Berlin-Róma tengely/, szerkesztette Zsigmond László, összeállította és sajtó alá rendezte Kerekes Lajos, Budapest, 1962. 4,26.sz.irat, 73-74.1., 102-103.1., OL.Küm.res.pol.1936-23-80.
216. OL.Küm.pol.1935-7/27-259, 1936-7/27-998, 1936-7/27-2, 1936-20/27-551, 1936-7/11-260, res.pol.1936-20-70, 1936-20-71. OL.Küm.MT.jkv.1936.január 17. Berlin-Róma tengely: 13,28,41.sz.irat, 87-88.1., 105-106.1, 127.1. A Magyarország hasábjain Bajcsy-Zsilinszky Endre az osztrák-magyar viszony hiányosságairól elmélkedik. Magyarország, január 28. P.N.január 19.
217. A jugoszláv-osztrák megértést bonyolította Habsburg Otto párizsi felbukkanása is. A belgrádi német követ pedig kijelentette: a német-jugoszláv kereskedelmi kapcsolatok bármikor megszakíthatók. Az angol és francia politikusok nem tudták Pál herceg szovjetellenességét sem megingatni. Kiütköztek e kérdésben a jugoszláv-román ellentétek is. A londoni és párizsi tárgyalás-sorozatra lásd: Berlin-Róma tengely: 40.sz.irat, 125-126.1. Der Hochverratsprozess gegen dr.Guido Schmidt vor dem Wiener Volksgericht, Wien, 1947. 399-400.1., közli Kerekes: Anschluss, 185.1. OL.Küm.pol.1936-21/7-514, 1936-21/7-660, 1936-21/7-581, 1936-23/7-600, 1936-20/7-511, 1936-16/11-608. res.pol.1936-20-135. ADAP.Ser.C.IV/2. Papen bécsi követ jelentése Hitlernek 1936.február 6. 6081/E 451 366-371 1077-1080.1. P.N.február 6, február 14.
218. OL.Küm.pol.1936-7/7-741, 1936-7/7-661, 1936-2/7-788, Pester Lloyd, február 16.
219. Berlin-Róma tengely: 57.sz.irat, 145-147.1. Az angol sajtó is Hodza belgrádi kudarcáról számol be. P.N. február 25, Pester Lloyd, február 24.

220. OL.Küm.pol.1936-7/11-59, 1936-20/7-882, res.pol.1936-20-130, Berlin-Róma tengely: 48,54.sz.irat. 130-135.1., 141-142.1.
221. OL.Küm.pol. 1936-20/7-804, 1936-20/7-998.
222. OL.Küm.pol.1936-21/7-688, 1936-21/7-139, 1936-21/7-400, 1936-21/7-1081, 1936-16/7-898, 1936-16/7-821, 1936-16/7-1003, 1936-7/11-777. ADAP.Ser.C.IV/2. Bülow a budapesti német követnek, 1936.február 13. 9779/E 686 812-814. 1108-1109.1. Külügyi Szemle, 1936.julius XIII.kötet, P.N. március 7.
223. Berlin-Róma tengely: 51,56.sz.irat, 139.1., 144-145.1. ADAP.Ser.C.IV/2. Neurath beszélgetése Sztójay berlini magyar követtel, 1936.február 28. 5753/H 040 528-529 1185.1.
224. OL.Küm.pol.1936-20/7-1034. A tárgyalásokról kiadott közös közlemény is a teljes nézetazonosságot hangsúlyozta, P.N.március 15, Pester Lloyd,március 15. Schnurre budapesti német ügyvivő és Sztójay berlini magyar követ is ilyen értelemben informálta a német külügyminisztert; Ausztria nem szándékozik semmilyen német- vagy magyarelles kombinációban részt venni. Berlin-Róma tengely: 64.sz.irat, 157-158.1. OL.Küm.pol. 1936-21/7-1022.
225. OL.Küm.res.pol.1936-23-229. pol.1936-23/7-756.
226. OL.Küm.res.pol.1936-23-230, 1936-23-237, ADAP.Ser.C.IV/2. Bülow, illetve Neurath feljegyzése február 21. és február 28-án, 7849/E 569 577-78, 5753/H 040 528-29, 1143 l., 1185.1. OL.Küm.pol.1936-23/7-1220. Bár ezidőtájt Franciaország, a kisantant és szovjet politikai körök a Rajna remilitarizálására irányuló német lépéssel voltak elfoglalva, de a római találkozót is figyelemmel kísérték. A római szerződés megerősítése nem váltott ki kedvezőtlen visszhangot, mert benne optimistán a közép-európai német behatolásnak ellenszerét vélték fedezni. OL.Küm.pol.1936-21/7-1127, 1936-21/7-1457, 1936-23/7-1289, 1936-7/7-1871. A külföldi lapok /Daily Mail, Berliner Lokalanzeiger, Deutsche diplomatisch-politische Korrespondenz, Adeverul/ annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a római tanácskozás egyben a Hodzsa-terv befellegzését jelenti. P.N.március 21,22,24,25.
227. Hitler március 7-i beszéde és a német kormány memorandum, Domarus: i.m. 583-597.1. OL.Küm.pol.1937-21/7-994, 1936-24/7-1351, 1937-21/7-923, res.pol.1936-21-391. Majszkij londoni szovjet követ arra kívánta Magyarországot rávenni, működjenek együtt a Népszövetségben a többi kis állammal, hogy utját állják a német veszedelemnek.

228. OL.Küm.pol.1937-21-892, 1937-21-1001, 1937-21-1042, 1937-21-1043, 1937-21-1046, 1936-16/25-948, 1936-17/25-951.
229. OL.Küm.res.pol.1936-21-191, 1936-21-201.
230. OL.Küm.res.pol.1936-21-191, 1937-25-117, pol.1936-11/7-925, 1936-7/25-1320, 1936-21/7-1267.
231. OL.Küm.pol.1936-7/7-1154, 1936-7/7-1280, 1936-7/7-1787, 1936-27/7-1567, 1936-27/7-1096, 1936-16/7-1285.
232. OL.Küm.pol.1936-2/7-1362, 1936-2/7-1544, 1936-2/7-1269, 1936-24/7-1458, 1936-24/7-1456, 1936-17/7-1967. res.pol. 1937-25-117-475. A cseh-magyar harcias hangnem Kroft-a május 28-i külügyi expozéja nyomán valamelyest enyhült. Kijelentése, hogy örömmel vette tudomásul, miszerint Magyarország nem követte Ausztria példáját, itthon jó benyomást keltett. OL.Küm.pol.1936-7/7-1871, 1936-7/7-2003, W.53,54.sz.irat, 135-136.l. P.N.ismerteti az esetleges magyar lépéssel számoló külföldi sajtóvisszhangot. P.N. április 3,4,5. A Pesti Hírlap cikksorozatot indított a rajnai kérdés nyomán. Bet-hlen hozzá-
szólásában az egyenlőség és a revízió mellett tett hitet és elvetette a franciák elgondolásokat. Pesti Hírlap, április 26. A katonai egyenjogúság kimondását elsősorban Gömbös szorgalmazta. Kánya és Somkuthy vezérkari főnök óvatosságra intette őket. Az 1936/1937.évi költségvetés tárgyalásakor a honvédelmi tárca vitáján megélénkült az egyenjogúság követelése. 1936.május 20,25-i ülés. K.N.VIII.kötet. 1936.juniában Csehszlovákia is államvédelmi törvényt léptetett életbe, melyet Kánya parlamenti felszólalásában éles hangon elítélt és a Népszövetséghez való fordulást helyezte kilátásba. F.N.I.köt.
233. OL.Küm.pol.1936-21/7-400. A német ajánlatot 1936. novemberében Hitler újból megerősítette. ADAP.Ser.D. V.259.1. OL.Küm.pol.1936-27.sz.nélküli.
234. OL.Küm.pol.1936-16/7-2401, 1936-16/7-2251, 1936-21/7-2671. Horthy Miklós mohácsi beszéde, 1936.
235. OL.Küm.pol.1936-20/25-768, 1936-21/7-139. P.I.A. XII-7-1920/62, közli Ádám: i.m. 125.l. OL.Szabó László iratai, 1936, közli Ádám: i.m. 78.l. Rózsai Ágnes: Adalékok a Gömbös kormány katonapolitikájához, HK.1969. 4.sz. 646-647.l.
236. OL.Küm.pol.1936-27/7-1807, 1936-27/7-2277, 1936-7/7-2132, P.N.május 8, június 7.

237. OL.Küm.pol.1936-23/7-1690, 1936-23/7-2181, 1936-21/7-2018, res.pol.1936-23-476. Berlin-Róma tengely: 108.sz.irat, 218.1. Német részről mutatott hajlékonyságban nem kis mértékben szerepet játszott az a tény, hogy Németország az angol politikával szemben egyre elégedetlenebb lett. Anglia hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet flotta szabad hajózást nyerjen a Fekete tengerből a Keleti tengerbe és ezt a németek az angol-német flottaegyezményre mért súlyos csapásként értékelték. P.N.május 7.10.
238. Ez a hamis osztrák elképzelés jutott kifejezésre Guido Schmidt új osztrák külügyi államtitkár október 26-i budapesti látogatása során. OL.Küm.pol.1936-20/7-4088. OL.Küm.pol.1936-21/7-134, 1936-20/7-2479. Berlin-Róma tengely: 101,103,105,116,121,122,123,124,125,140.sz.irat, 209, 214, 215-216, 231, 236, 238, 252.1. OL.Küm.pol.1936-23/7-2520. A német-osztrák szerződés létrejöttének fázisait, és a szerződés szövegét részletesen ismerteti Kerekes: i.m. 198-209.1. A sajtó a szerződés jövőjét, Ausztria sorsát illetően, optimista hangon irt. P.N.julius 12, 14. Bethlen örömmel üdvözli a szerződést, mely megteremtette Közép-európa újjáalakítása szempontjából oly fontos két nagyhatalom közti összhangot. 8 Órai Ujság, julius 24. P.N. szeptember 20. Schuschnigg a későbbiekben a szomoru történelmi tapasztalatok birtokában emlékirataiban a német-osztrák szerződést a következőképpen értékeli: Ausztriát külpolitikai izoláltsága készítette a szerződés megkötésére. Az izoláltság okát az olasz nagyhatalmi érdekek megváltozott irányában, a langyos magyar támogatásban, Anglia közömbösségében és a Népszövetség tehetlenségében látta. Kurt Schuschnigg: i.m. 144.1.
239. OL.Küm.pol.1936-9901. VII.res.B.M.iktatmányból, res.pol. 1936-21-796.
240. W.56.sz.irat,138.1. Szinai-Szücs: i.m. 32.sz.irat, 157-167.1.
241. OL.Küm.pol.1936-20/7-2941, 1936-20/7-2915, 1936-20/7-2921, 1936-20/7-2929. A magyar sajtó a látogatás magánjellegét hangsúlyozta. P.N.augusztus 22. Pester Lloyd, augusztus 23, Az Est, augusztus 23.
242. Berlin-Róma tengely: 156.sz.irat, 273-278.1. OL.Küm.pol. 1936-16/7-3081, 1936-16/7-2480, 1936-16/7-3000, 1936-16/7-2926, 1936-16/7-3182. res.pol.1936-1938-49-69., közli Ádám: i.m. 127.1.

243. Berlin-Róma tengely: 156.sz.irat, 273-278.1. OL.Küm.res.pol.1937-25-609, 1937-25-610. Szinte azonos tartalmu beszélgetést folytatott Kánya a Gömbös temetésére érkező Göringgel október 11-én. OL.Küm.pol.1936-21/7-4087.
245. Az olasz-német titkos jegyzőkönyvre vonatkozólag lásd: OL.Küm.pol.1936-21/27-3560, 1936-21/27-3496. Ettore Anchieri: Die deut-sch-italienischen Beziehungen während des zweiten Weltkrieges. Ergebnisse und Referate der 6. italienisch-deutschen Historiker-Tagung im Trier. Braunschweig, 1964. 74.1. Walterhofer: Die Diktatur Hitlers, Konstanz, 1970, 51-58.1. OL.Küm.res.pol.1936-23-678. Mussolini, a magyar kormány számára esetleges kellemetlen tényt, hogy a titkos jegyzőkönyvben gyakorlatilag lemondott a Duna-medencében való aktiv jelenlétről - és ezáltal a magyar egyensúlyozási politikát meghiúsította - azzal próbálta ellensúlyozni, hogy november 1-i milánói beszédében hosszú idő után újból nyilvánosan is hitet tett a magyar revíziós törekvések mellett. Ez azonban inkább gesztusnak minősült, a fentiek értelmében tényleges sulya nem volt. Mint ahogy Ausztria függetlensége hangoztatásának sem. Jellemző volt egyben az is, hogy Berlinben a magyar revíziós kérdésben nem foglaltak állást..Mussolini milánói beszédének visszhangja német és kiantant polit-ikai körökben: OL.Küm.pol.1936-23/7-3645, 1936-23/7-3643, 1936-23/7-3715, 1936-23/7-3751, 1936-7/7-3848, 1936-7/7-3699, 1936-7/7-3768. A római szerződés három tagállamának bécsi találkozásjáról: OL.Küm.res.pol.1936-23-797. Gömbös miniszterelnök halálának körülményeiről: OL.Küm.pol.1936-21/7-3431, 1936-21/7-3432. Szeptember elejétől Darányi Kálmán kapott miniszterelnökhelyettesi megbízatást és pártvezéri minőségben is helyettesített.
244. OL.Küm.pol.1936-7/23-3271. Berlin-Róma tengely:156.sz.irat, 273-278.1. P.N.szeptember 15,17.
246. Kónya: i.m. 169-192.1., Horthy:i.m. 169.1. Eckhardt Tibor felszólalása a Parlament május 13-i ülésén, K.N. VII.kötet.

15-65/1978.
.....bksz.

Lipták Dorottya
Tárgy: .....
doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr.Mérei Gyula elvtársnak
tszv.egyetemi tanár

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve .. Lipták Dorottya: A Gömbös kormány külpolitikája ..
.....

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbirálni
sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a birálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelte értekezést a birálat elkészítése után sziveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zése céljából.

Szeged, 1978.jun.28. ....

Cs. ...

.....
dékán

A kiadmány hiteles:

.....
L. Mérei
főelőadó

Kapták: Dr.Mérei Gyula professzor.

Dr.Serfőző Lajos docens
..... társbiráló

Birólat

Lipták Dorottya: A Gömbös kormány külpolitikája
c.bülcészdoktori értekezéséről.

Az értekezés kiadatlan levéltári, főként külügyminisztériumi iratok, kéziratokban levő visszaemlékezések, memoárok, kiadott kül- és belföldi levéltári ~~iratok~~ dokumentumok, parlamenti naplók, irományok, egykoru napilapok, folyóiratok, továbbá a szakirodalom kritikai felhasználásával készült

A szakirodalom kritikai felülvizsgálata új tények vagy több tény összefüggésbe hozása révén egyik újdonsága és fő erénye a kéziratnak, me- ezen a réven képes helyreigazítani, továbbgondolni, pontosítani a tudomá- nyos közvéleményben forgó ^{újsz} nézeteket. Logikailag von le helytálló követke- tetéseket olyan esetekben, amikor csak közvetett adatok állnak a konklú- zió rendelkezésére. Kritikája tárgyszerű, mértéktartó, higgadt. A Gömbös ko- mány külpolitikáját az európai nagyhatalmak politikai törekvéseinek bo- nyolult összefüggésrendszerébe illesztve és azok függvényeként mutatja be éppugy, mint a kizsantant külpolitikai lépéseit, terveit is. A tanul- mány egyik új eredménye annak az időkörnek a megállapítása, mikortól szá- mitható az olasz orientációtól az egyértelműen német orientáció felé for- dulás és mikortól válik objektíve lehetetlenné az, hogy Gömbös ~~külpoliti- ka~~ ^{új} egyensúlyteremtő szerepet próbálhasson játszani az olasz és a német fasizmus külpolitikai törekvései között. Ugyanakkor nem lebecsülendő ér- deme annak bizonyítása is, hogy a Berlin-Róma tengely létrejöttével egy- szerre minden addiginál távolabbra került a területi revíziós törekvé- sek kielégítésére irányuló terv. Kimutatja azt is, pontosabban leszögezi az eddigi irodalom alapján, hogy a Berlin-Róma tengely létrejöttékor Olaszország már nem ~~egyenlő~~ ^{egyenlő} súlyú partner és hogy mind a tengely létrejötté, ^{eredménye} mind a kizsantant felbomlása, ^(közvetlen hatás) a nyugati nagyhatalmak passzivitásának közvetett ~~eredménye~~. Rávilágít az értekezés arra is, hogy Bethlen és Gömbös külpolitikája csupán taktikailag tért el egymá- sától.

A szerző bőven merített a MTA Történettudományi Intézete által külföldről, munkatársai által összegyűjtött levéltári anyag film-másolatait és az Intézet által megvásárolt-külpolitikai vonatkozásokat is tartalmazó visszemlékezőseket, kéziratokat.

Többet szólhatott volna az értekezés Gömbös külpolitikájának a hazai ellenzékben keltett visszahagyó, beleértve a SZDP és az illegális KMP nézeteit is.

Uj eredményei, módszere azonban, különösen egyéni kritikája minden tekintetben megfelelővé teszi bűlészdoktori értekezésnek, Témaválasztása dicséretet érdemel, feldolgozásmódja szintén és az, hogy mindent hasznosított, ami forrás *(köl- és műveltség)* itthon fellelhető.

Summa cum laude fokozattal javaslom a dolgozat elfogadását.

Szeged, 1978. június 28.

/Merei Gyula/ *az*
tiszv. egyetemi tanár

E. cheloni¹ o. novae g. et d. novae, novae, l. novae
 novae et d. novae et d. novae.

Tegenschen jeg uitte ranselaten, konen en z met liever
begeet enkel, konen ijer sokeet konen enkel, folen
nietat is bodaten.

He seemed sure he was feeling
a foreigner.

15-65/1978.

.....bksz.

Lipták Dorottya

Tárgy: .....
doktori szigorlata.

Melléklet: 1 db disszertáció

Dr.Serfőző Lajos elvtársnak
egyetemi docens

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve . . . . . Lipták Dorottya: A Gömbös kormány külpolitikája . . . . .

.....
című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét felhivnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a bírálat elkészítése után sziveskedjék átadni tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelyezése céljából.

Szeged, 1978.jun.28. ....

Cs. János

.....
dékán

A kiadmány hiteles:

.....
L. Serfőző
.....
főelőadó

Kapták: . Dr.Mérei Gyula professzor.

Dr.Serfőző Lajos docens
..... társbíró